tiszatáj
1998. FEBRUÁR * 52. ÉVF.

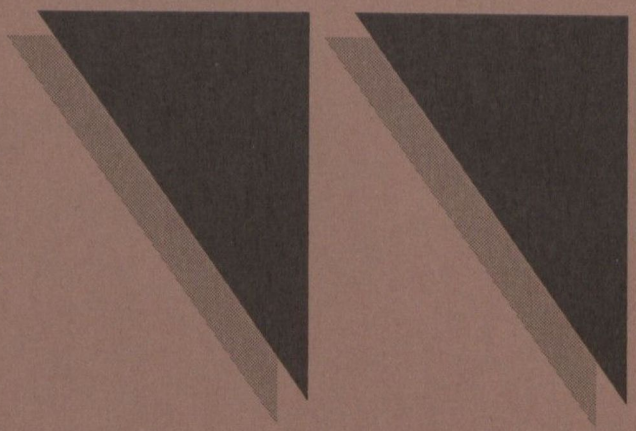

Faludy György, Határ Győző,
Vörös István versei

Sándor Iván: Az Idő három betűje
(Regényrészlet)

Kabdebó Lóránt: Az út poeticája

Beszélgetés Gregor Józseffel

Diákmelléklet: Tarján Tamás
Balázs Béla drámáiról

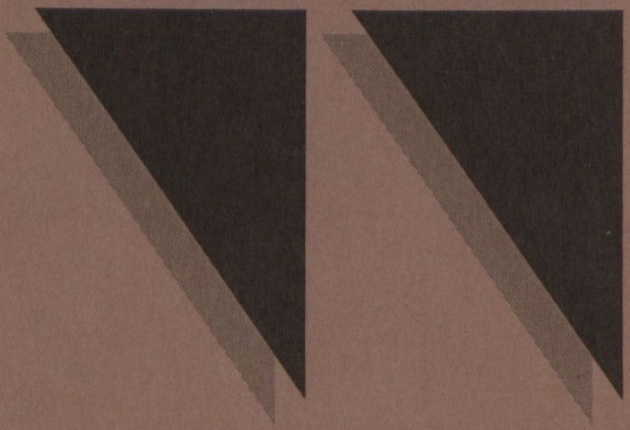

2

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(szerkesztő)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

HÁSZ RÓBERT
(olvasószerkesztő; próza)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, a József Attila Alapítvány,
a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.
Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.
Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.
Internet-cím: http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/tiszataj/
E-mail cím: tiszataj@aida.lib.jgytf.u-szeged.hu
Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 312-670. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102–02102799–00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.
Egyes szám ára: 100 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 300, fél évre 600, egész évre 1200 forint.
ISSN 0133 1167

Tartalom

LII. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1998. FEBRUÁR

FALUDY GYÖRGY: 1949 3
HATÁR GYŐZŐ: Betegtükör; Istenhalál; Schopenhauer 6
VÖRÖS ISTVÁN: Megint egy tű; A jövő; A nap vége 10
SÁNDOR IVÁN: Az Idő három betűje 13
HANDI PÉTER: Fénycsóva; Szobor; Harminckilenc fok; Monet: Szénakazal; Menekülés egy reneszánsz festménybe; Tájak alkuja 32
SIMAI MIHÁLY: Álom és ébrenlét között; fohász; legeslegvégül 36
SZATHMÁRI ISTVÁN: Fekete, vörös 38

TANULMÁNY

KABDEBÓ LÓRÁNT: Az út poeticája („Vendégség”-élmény a huszadik század költészetében) 43
POMOGÁTS BÉLA: Antinómiák és stratégiák (Magyar irodalom a század/ezred végen) 50

NÉZŐ

OLGA SZEDAKOVA: A költészet dicsérete (*Szőke Katalin* fordítása) 59

KRITIKA

BENGI LÁSZLÓ: Történelem és/vagy történetiség? (Márton László: Jacob Wunschwitz igaz története) 65

MÁRKUS BÉLA: Édesszájú mesék (Gion Nándor: Ez a nap a miénk) 72
KELEMEN ZOLTÁN: Posztkorpusz (Testes könyv I.) 78
NAGY ZSOMBOR: „Az én lengyelségem" (Kiss Gy. Csaba: Lengyel napló) 84

„A Tisza-parton mit keresek?"

HOLLÓSI ZSOLT: „Szeged az igazi otthonom" (Beszélgetés Gregor József operaénekessel) 87

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

L. RITÓK NÓRA rajzai a 9., 31., 35., 42., 64., 71. és a 86. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

TARJÁN TAMÁS: A hold ezüstje (Balázs Béla drámáiról)

FALUDY GYÖRGY

1949

A Népszava kocsiján utaztunk le
a Balatonra, szép, de nem meleg
napon, május legelején. Alföldi,
a legjobbik sofőrünk vezetett.
Mögöttünk húsz méterre mindjárt feltűnt
az ávós kocsi. „Élni sem lehet
tőlük," mondtam Zsuzsának. Hátrafordult:
„Ne bolondíts. Fiatalemberek
útban a Balatonhoz." – „Fiatalnak
nem fiatalok és nem illik rájuk
az ember szó sem. Követnek. Szántódnál,
meglátod majd, befordulnak utánunk."
„Fantaziálsz." De Szántódnál mögöttünk
jöttek. A komp pár pillanatja ment el.
Víz-szomjasan mindig fürdőnadrágot
hordtam ruhám alatt. Vetkőzni kezdtem
a kocsiban. Alföldi röhögött.
„Mi baj?" – „Az ávósok is levetkeznek."
Kibújtam az autóból. Lejjebb álltak
nékem háttal, gyűrt és mocskos gatyában.
Vagy húsz méterre úsztam el a parttól,
mikor mindkettő beugrott utánam.
Parancsuk volt tán: fogják meg bokámat,
ha a Sión át meg a Duna habján
le próbálnék kerülni Istanbulba.
A víz jeges volt. Messze kiúsztattam,
hátha egyik vagy másik belefullad,
de jobban szelték a hullámot nálam.
Majd Zsuzsa mellett ültem, törülköztem,
s az autósokkal együtt mosolyogtunk

a gatyás ávósokon, akik közben
borzongva szárítkoztak a hideg
szélben és közben ostobán s kiverten
topogtak fel-le. De én semmiképpen
sem állítom, hogy a csatát megnyertem.

*

Így kezdődött. Régóta féltem attól,
hogy az utcán egyszerűen lelőnek,
vagy felkötnek hamis vádak terhével,
csak azért, mert tudják: utálom őket.
De ezt nem vártam mégsem. Hogy napi
háromszor ketten le nem szállnak rólam,
éjjel-nappal mindenhová követnek,
mögém ülnek színházban, eszpresszóban,
ha a Velencei tó nádasában
szeretkezünk, lefényképeznek minket,
utánam jönnek, ha a vendéglőben
a WC felé megyek, hogy pisiljek, –
szombat-vasárnap még hat martalócot
akasztanak rám s mindezt csupán annak
előjeléül, hogy a jövendőben
egy szép nap, ok nélkül, letartóztatnak,
megkínoznak s alighanem felhúznak.
Olykor nevettem mint ki rég lemondott
az életről, máskor meg ültem némán
és verejtékem szemem közé csorgott.

*

Egy éjszaka, közel az év végéhez
kinéztem ablakunkon. Odalent
ott állt az ávós autó. Ketten ültek
benne, elől. Zsuzska már lepihent,
sőt aludt is. Leoltottam a villanyt
és lefeküdtem melléje, de nem
tudtam aludni, mert a martalócok
puffadt pofája ott táncolt szemem
előtt. Egy óra tájt ismét kinéztem.
Ott ültek persze. Zsuzsa lélegzetét
sem hallottam többé, csak az övéket.

Mint víz alatt feküdtem a sötét
szobában. Két óra felé kinéztem
megint. Ott voltak. Nem bírtam tovább.
Keltsem fel Zsuzskát? Minek, hadd aludjon.
Felöltöztem, ott hagytam a szobát
és mentem le a Mártonhegyi úton.
A két ávós is gyalog jött mögöttem
én a csúcson, az alapon ők ketten,
egyenlőszárú, pontos háromszögben.
Így mentünk, át az elhagyott utcákon,
hideg párában. A Lánchíd előtt
találkoztunk csak egy riadt alakkal,
ki félreugrott rémülten. A köd
mélyében, zsúfolt és hideg szobákban
a rosszul alvó milliók, a nép
rémálmai között már azt se látta,
hogy hová süllyedt az emberi lét.

*

Csak mentem, mintha ki akarnék futni
a földről. A Károly körút után
tovább, a bús Nemzeti Múzeumhoz,
de amikor a Lónyay utcán
befordultam, a köd egyszerre eltűnt
és a fekete járda közepén
ott jött Pálóczi-Horváth György barátom
húsz lépéssel a két ávós legény
előtt. Megálltunk, átöleltük egymást.
„Te is," szóltam. Kíváncsin végignézett:
„Mért aggodalmaskodsz?" kérdezte. „Szocdem
vagy. A legrosszabb, ha tizenöt évet
adnak neked. Mi az? Én kommunista
vagyok. Engemet felakasztanak."
Mit szólhattam? Álltunk szemközt egymással
a hirtelen kibujt holdfény alatt.
Még egyszer összeölelkeztünk s mentünk
a ránk kényszerült mértani alakban:
elől mi, ingó csúcsok s az ávósok,
a háromszög és az állam alapja.

HATÁR GYŐZŐ

Betegtükör

Domokos Mátyásnak

szememfehérje szürke az orrom hosszúkás
a haldoklásból kigyógyulni – nem szokás
de minek is mondom rajtam kívül kit érdekel
ez életút: ha jött – jövőnek menni kell
mert jöttmentek vagyunk mi mind jövők menők
emberpalántahajtó halandótermelők
még könyvet írni csak-csak s írást ha van
kiszedni: azt tudom – de hogy magam
el is temessem-s elparentáljam is
íly ördögös garabonciás s nagy hamis
praktikákhoz én (már megengedjetek)
nem értek s különben is túlontúl beteg
vagyok A baj: életszűkület Környékező
engem mind szűkebbre fojtó tűzmező
a tűztér alatt a rostély a Járat amerre majd
lehullok s újra ismerős szilárd talajt
érzek de nem tapintok nem-lábam alatt
ha összekaparnak a seprők és kanalak
csodás a fektetés a gyolcs és csodás
ez egy-hűltőhelyemben hagyott hálálkodás
hogy elkísértek a tűntön-tűnés hatványain
túl és kiszitáljátok földi maradványaim
mi vagyunk a Föld 'sója! mannája! étele!
(– ez minden haldoklandók vizsgatétele:)
szememfehérje szürke az orrom hosszúkás
a haldoklásból kigyógyulni – nem szokás

Istenhalál

„Oh, ha bennem is, mint egykor, épen
Élne a hit, vigaszul nekem!...”
Arany J.: Fiamnak

ördögátka! reggel van megin'
újul árad nő a földi kín

nem fogyó és nem törleszthető
minden nappal újra kezdhető

ha ki eddig minden kínt kiállt
égre berzenkedve így kiált:

„teremtetnünk Néked mire jó?
öklét rázni Rád a millió

kín-foganta emberkínkehely?
trónvigyorral fennen veszteg ülj?

hindú mozlim keresztény zsidó
kínok-zsákját Te ránk-zúdító...!

'ejszen nyelvem mit is koptatom
nincs Tebenned egy igaz atom

megüresítetted az eget
bolond ha ki Rád szót veszteget

sehonnai emberötlemény
bűnbaknak is hitvány törpe lény

»szűznemzésből önfogantatás«?!
el ne vessz már! fuss de el ne váss

odvadban hol ránk fogad fened:
nyalogasd bélpoklos szégyened”

ördögátka! reggel van megin'
újul árad nő a földi kín

Schopenhauer

titkos fiókjában íróasztalának
az Ő smaragdos melltűjét tartogatta
s ott írta le – bronz mellszobrának alatta
ha Hozzá méltó gondolata támadt

néha elővette s babrálgatta a Tűt
mely ott csilloghatott Ő-ingmelle-fodrán
majd visszarakta s töprengő-mogorván
kötetszám vetette-rótta a betűt

a tant a szörny Akaratról mely setét
erőként munkál hiúság-látásunk mögött
(s míg írt-s félredűtött fővel hümmögött
a Bronz rajta tartotta hűs tekintetét)

lévén képzetünk hamis és nem világos
az igaz valóról mely Magánvalóság
s kitudhatatlan titkával gyötri húsát
a hullahurcolónak ki csapongva szálldos

té-s tova de ki nem léphet bűnös köréből
a létesülésnek: visszakényszerülve
líg-lóg hogy vak tengését keserülje
s tovatakarodjék a vert sereggel –

szelencét kattant burnótot felszipákol
tétován s míg babrán a zöld melltűre téved
ujja – föltetszik az Akarat és a Képzet
új látománya Létegészről és Világról

ágyáról szétnézve – mert elkövetkezék
az is: az örökhagyás gondja – kire hagyja
kié legyen mellszobra kié smaragdja?
(a zöldköves melltűn nyugtatva kezét)

hogy amit nagy féltve őrzött idáig
ki tartogatná oly kegyes-megilletődve
s tekintne fel a Nagyon-Nagy Elődre
hogy ráhagyhatná Kant-Memorábiliáit?

végül (nem tudván felgondolni mást)
a kiadójára testálta kéziratostul
és az Akarattól várta – pogány apostol –
a feloldozás helyett az – eloldozást

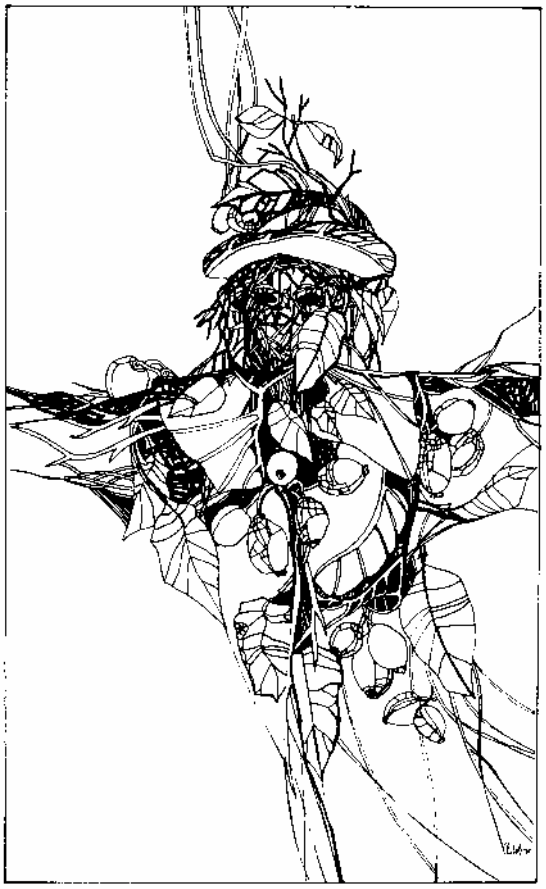

VÖRÖS ISTVÁN

Megint egy tű

Megint valahová, ami nincs,
mutat az irány és a szándék.
Megint vonat visz a folyón át.
A tavasz itt van, de kivár még.

Megint megindul a havazás,
szürke a kék, a zöld, a sárga.
Megint valahová, ami nincs,
indulok egy másik világba.

Szétterítem, ha már megtörtént,
ami alatta van, az nincsen.
Megint csak az, ami sosem volt,
hajlandó rá, hogy visszaintsen.

Megint egy tű éri a bőröm.
Aki vagyok, már majdnem voltam.
A tavasz itt van, de kivár még,
papagáj fordul meg a holdban.

Így mulatunk, mert az idő jó,
megint megindul a hóesés.
Éjszaka van, de a nap is süt,
beleállt a földbe, mint a kés.

A jövő

A tengerparton tarisznyarák rohan.
A hajam rövidre van nyírva,
és egyszer majd Európába

megyek feleségnek.
Lesz négy gyerekünk.
Táncolni fogok téli
dobok hangjára egy
német kisvárosban az
ablak előtt, libben
a függöny, lent valaki
a keskeny úton kőfalnak
hajt a Volkswagenjával. Hó
hull, a fehér ember ételét
eszem, de ő meg az én
főztömet. Lesz mit mondanunk
egymásnak, amikor összeszedem
a tányérokat.

A nap vége

Aki velem van, ellenem van.
Fordítva nem igaz. Két szem
nyílik a haj alatt, de nem sokat lát,
a fül, mint egy radar, körbeforog.
Zúgva tolat egy gép, okos,
paraolimpiát nyert, izzadtságként
csorog a homlokán az olaj,
visszafelé halad, mintha
egy fénycső villanna, csak egy
pillanatra tűnik föl a
jelenben. Pedig az tágulni
kezd. A lábam az ágyról
a holnapi napba ér, az ágyam
végében egy hegyi patak,
a kezem egy langyos tóba merül,
szövetséget kötnek ellenem,
eső is esik. A gép egyik
könyökét fékezni kezdi a rozsda,
tanknyomok a nádas mellett.

A tanknyomokban tócsa, a tócsán
színes olajfolt, a fennsíkon
antennák növekednek,
a levegőből helikopter
legeli őket. Fordítva
is igaz. Fekete kalapos
ember sétáltatja a televízióját.
Vezetéket húz maga után,
így haladnak egyik
konnektortól a másikig.
Tovább hajt velem az ágy,
a plafonon járunk, fejjel
lefelé nézem a szobát, az eső
becsurog egy repedésen,
a víz gömbbé összeáll,
belsejében meggyullad egy
lámpa, olvasni kezdek a
fényénél. Közeledik a mai
nap vége. De sosem érheti
utol a teknőcöt, aki a
hátán egy műholdat cipel.

SÁNDOR IVÁN

Az Idő három betűje

Bejött valaki a szobába.

Kiment valaki a szobából.

Simon tekercse érintetlenül hevert. Ruben elképzelte, hogy egy négyzetnyi ürességgel kezdődik, ahová neki rögtön írnia kell. Leírhatná a megérkezését Bét Seárimból. Leírná, hogy mire gondolt útközben. Nem jutottak eszébe azok a gondolatok. Leírhatná, hogy Simon alig változott húsz év alatt, ám ehhez részleteznie kellene, hogy milyen volt akkor és milyen most. Nem tudta elképzelni a múltat. Leírhatná ezt a kavargást önmagában.

Akik bejöttek a szobába, akik kimentek a szobából, látták Jehuda Hanaszit ülni az asztala előtt. Látták egy idő után mozdulni a karját. Látták előregörnyedni. Látták, amint írni kezd. Ruben is látta, amint Jehuda Hanaszi a tekercsei fölé hajol. Látta önmagát is, amint írni kezd. Végre írt: látom, amint előrehajolok és írni kezdek, leírom, hogy látom, amint apám előrehajol és írni kezd.

Két írnok állt mögötte. Várták, hogy mond valamit. Megfordultak, kimentek. Mindenki nesztelen léptekkel járt. Jehuda Hanaszi halála egész házanépét gyászba döntötte. A szolgálók szeme, a tanítványok, az írnokok, a lovászok, a rabszolgák szeme kisírva. Cippora összepréselt ajkakkal, a homlokára csúszó fekete fejkendővel járt-kelt közöttük. Valaki kimondott néhány szót. Elterjedt, hogy Ruben folytatja a megkezdett párbeszédet az Örökkévalóval. Elterjedt, hogy ugyanúgy ül az asztala előtt, ugyanúgy töpreng, ugyanúgy kívánja a magányt, amiként az apja.

Cipporát felkereste a helyőrség ezredese. Rubennel kívánt beszélni. Cippora kérte, hogy ne zavarják meg. Az ezredes várt az égető napsütésben az udvaron. Kísérői kivonták a kardjukat. Az ezredes kérte Cipporát, tájékoztassa a Nászit – így mondta –, hogy Rómában lázadás tört ki, a szenátus ellenkormányt állított Verus Maximinusszal szemben, aki Róma ellen indult, most ütközik meg légiói élén a lázadókkal Aquileia falainál. A Nászinak tudnia kell az eseményekről. Egy hónap elteltével másik ezredes érkezett. Őt is Cippora fogadta. Fegyveresek kísérték. Aquileiánál Pupienus és Balbinus szenátorok seregei legyőzték a támadókat, Maximinus császárt saját katonái meggyilkolták és a két szenátort kiáltották ki császárnak.

Cippora minden hírről beszámolt Rubennek. Nem kért választ, nem kért magyarázatot. Ruben felment a falépcsőn, vissza akart húzódni a régi szobá-

---

Egy fejezet a Jelenkor Kiadónál megjelenő regényből.

jába. Nem állt benne az ágya, nem voltak ott a gyékények, amiket még az anyja helyezett el, aki a születésekor halt meg. Semmi sem volt a régi berendezésből. Kamrába való zsákokban tartható ócskaságok hevertek a falak mellett. Cippora átvette a ház ügyeinek az irányítását. Jehuda ben Ruben üzeni. A ház ura parancsolja. Volt, akinek csak ennyit mondott: a Nászi kívánsága.

Látta, hogy Ruben kijön egykori szobájából és visszamegy az apja tekercsekkel teli szobájába. Utánaosont. Ruben most érezte először, mióta visszatértek Szefforiszba, Cippora kenőcseinek émelyítő szagát. Apja egyik írótollát bemártotta a tégelybe, maga elé húzta az első tekercset. Talált rajta egy téglalapnyi helyet. Odaírta: folytatom a munkát. Megvárta, amíg Cippora ugyanolyan nesztelenül, ahogy jött, elhagyja a szobát. Mennyi mindent megtehetek a szavakkal, gondolta. Felhagytam azzal, hogy apámat képviseljem, de a betűk itt maradnak.

A tekercsen, amit maga elé húzott, Simon írása volt. Rabbi Méir elmondta, hogy amikor Jehojáchim, Juda királya látta, hogy a város lerombolása a kezdetét veszi, így fordult az Örökkévalóhoz: egykoron megbíztál bennünk és a kulcsaidat átadtad nekünk. Most, hogy a bizalmadat elveszítettük, visszaadjuk Neked a kulcsokat. Rabbi Méir szavain sokáig vitatkoztak a tanítványok. Az egyik vélemény az volt, hogy nem Jehojáchim nyújtotta ég felé a kulcsokat, hanem az Örökkévaló nyúlt le értük és vette magához, hogy őrizze. A másik vélemény az volt, hogy Jehojáchimnak annyi erőt adott az elhatározása, amivel olyan magasra dobta a kulcsokat, hogy az többé nem hullott vissza. Simon kihagyott néhány sornyi helyet és a tekercs jobboldalán oszlopot formázó rövid sorokat írt egymás alá: Rabbi Méir kérdése azonban az, hogy miképpen tudott Jehojáchim később belépni a házába? És mit gondolt, amikor nem volt többé a kezében az otthona kulcsa?

Ruben követte Simon szavait. Úgy érezte, hogy aki leírta: „nem folytatom", aki hozzátette: „elakadtam", aki újrakezdte: „olyan teher a vállamon a szöveg, hogy szeretném ledobni, de cipelnem kell", aki a margóra jegyezte: „reszketés fogott el, amikor erre visszaemlékeztem", aki egy áthúzott mondat fölé írta: „nem az a fontos, hogy megértetem, hanem az, hogy egyáltalán képes voltam feltenni ezt a kérdést", az érzi, hogy mi az, ami leírható és mi az, amire nincsenek szavai.

Olvasott.

Mintha már nem Simonhoz, hanem őhozzá tartoztak volna a leírt szavak. Lehet, hogy az apja nem azért küldte Szefforiszba, hogy végigjárja az emlékei útjait, hanem azért, hogy a fellelhető szavak kanyargását kövesse?

Rabbi Méirrel elsétáltunk a város szélső házáig. Minden hétköznap alkonyatkor valamelyik tanítványával megteszi ezt az utat. Megközelítettük a halászok otthonait. Nem mertem megszólalni. Álltunk a vízparton. Azt gondoltam, talán imádkozik, keresi a bölcs szavakat, hogy rámruházza őket. Elfogott

az érzés, amivel még nem találkoztam. A szépség ragyogása a vízen. A fény elérte a partszegélyt. Hozzám tartozott a látvány. Mennyi minden része az életemnek, amiről nem tudtam. Sokszor néztem a tavat, de még sohasem láttam ilyen szépnek.

Rabbi Méir is áhítattal nézte a vizet. Megkérdeztem tőle, hogy mire gondol.

Három esztendeje ismerlek, de még nem szólítottál meg.

Te sem szólítottál meg, Rabbi. Amióta élek, bölcsek között nevelkedtem. Sok bölcsességet hallottam, némelyiket magam is elsajátítottam, de odáig jutottam, hogy nem találok üdvösebb dolgot, amivel az Örökkévaló megajándékozhat valakit, mint a hallgatás.

Visszafelé Rabbi Léviről ejtettem néhány szót. Azt éreztem, milyen nehéz beszélni valakiről. Olyannak elmondani, amilyennek véljük. Fontos dolgok kimaradnak. Tudomásunk sincs róluk? Nem találunk az érzésünkre megfelelő szót? Talán ha sokak mondatait összeraknánk arról az egy emberről, észrevehető volna az is, amit az egyik nem látott meg, a másik nem mondott el. Ki tudja, hogy éppen nem a legtalálóbb ismeret veszne el a sok között? Megmondható, hogy a szavak gyűjteményéből melyiket érdemes megőrizni?

Rabbi Méir hallgatott. Mintha azt kívánta volna, hogy magam jussak előre a kérdéseim nyomán. A következő hónapban újra elmentünk a tópartra. Újra csendben várakoztunk. Újra feltettem néhány kérdést.

Gondolkozz tovább, mondta. Csiszold a gondolataidat. Forgasd meg tanulótársaid között.

Azt feleltem, hogy nemigen tudok másokkal beszélgetni. Nem állnak velem szóba a többiek. Én sem szívesen teszek fel nekik kérdéseket.

Vártam a következő hónapi sétát. Elmaradt. Már letettem a találkozásról. Eltelt egy esztendő. Akkor intett. Nekivágtunk az útnak. A tónál is hallgatott. Visszafelé indultunk.

Az idő, mondta, összecsúszik, széthúzódik. Gondoltál-e már arra, hogy hány nemzedék volt Ádámtól Noachig? Az írásból megtanultam, hogy tíz nemzedék volt Ádámtól Noachig. Gondoltál-e arra, hogy mióta ingerelte az ember az Örökkévalót? Erről nem hallottam, de azt gondolom, hogy azóta, amióta megteremtette. Igaz, mondta Rabbi Méir, s ebből megtudhatjuk, milyen hosszantűrő az Örökkévaló, milyen sokáig várt az özönvízzel. Tíz nemzedék volt Ádámtól Noachig, Ábrahám végre érdemeket is szerzett. Az Örökkévaló rábízta a képviseletét. A prófétákban megtestesül az ige, a prófétákban megtestesülnek a törvények. Ők maguk: az Örökkévaló szava. Amikor már nagyon sok idő telt el és nagyon sok próféta ajkán szólalt meg az Örökkévaló, ideje támadt a rendteremtésnek a szavaik között. A képviselet: az igazság. Az igazság birtoklása: az emberi személy tündöklése. A képviseletek: az igazságok. Az igazságok birtoklása az emberi személy szétosztódása. Amikor már minden igéből az igazság szól, amikor már a próféták szétosztódott lelké-

ből lelkek olyan sokasága lesz, hogy mindegyik magának követeli a szívedet és a hangzavar káoszában el kell fordítanod a tekintetedet, a füledre kell tapasztanod a tenyeredet, hogy a magad lelkének szavát meghalld, akkor elkövetkezik a legüdvösebb cselekedet ideje. Erről beszéltünk egy esztendeje. Úgy látom, magadba húzódtál azóta is.

De nem feleltél a kérdésemre, Rabbi.

Eljuthatnál magad is a válaszig.

Mégis lerövidíthetnéd az utamat.

Tíz nemzedéknyi idő telt el Ádámtól Noachig, mondta Rabbi Méir. Sok nemzedéknyi idő telt el azóta. Követték egymást a próféta lelkek, a bölcs lelkek, a magukba húzódó lelkek. Mindegyik az idő egy szeletét jelenti. Az Örökkévaló úgy rendezte, hogy – amiként a hagyomány tanítja – követhetetlenül összecsúszhat az idő, követhetetlenül szétválhat az idő. Az Örökkévaló rendelése az is, hogy ami nemzedékek sorsát tölti ki, az számodra most egymás mellett mutatja meg magát. A lelkek, akiket mint az Örökkévaló szavának egyedüli közvetítőjét a küldetéstudat tölti el, énjüket őrizve az Örökkévaló szavát gondolják megtestesíteni. A bölcsek, akik úgy gondolják, hogy nem sajátíthatók ki az igék, szétosztják magukat a sokféleség képviseletéhez. De akiket megriaszt a hangzavar, bensejük szavában próbálják meghallani az Örökkévalót.

Ruben lehunyt szemmel haladt tovább a szövegben. Hallotta az így láthatatlan szavakat. Nem Rabbi Méir hangján, Simon hangján hallotta. A hang más volt, mint a piaci kántálás. Más volt, mint Lévi hangjának ellentmondást nem tűrő zengése. Más volt, mint Jehuda Hanaszi hangjának lassú sodrása, amelybe más hangok is kapcsolódtak, s mintha egy kórus zengett volna, amelyben eltűntek a résztvevők hangjai, hogy együtt adják ki a megszólalás értelmét.

Lévit lehetett hallani.

Jehuda Hanaszit lehetett hallgatni.

Simonnal lehetett beszélgetni.

Irigyelte és hálát érzett iránta. Mennyit olvastam. Mennyit láttam apámmal közös útjainkon. Milyen tekercshegyen vágtam át magam. Most érzek csak mégis egy kevés megnyugvást, mióta olvasom Simon szavait. Minden együtt van: az igék, az ismeretek; a törvények; a parancsolatok. De hol van Jehuda ben Ruben?

Toll után nyúlt. Volt az előtte fekvő tekercsen két négyzet alakú üres hely. Mintha a párbeszédük számára hagyta volna úgy Simon, Ruben kezdte kitölteni a hiányokat.

Lévi: az IDŐ első betűje. Jehuda: az IDŐ második betűje. Simon: az IDŐ harmadik betűje. Elolvasta az egész oldalt. Simon szavait és a maga szavait együtt. Volt már a margóra írva néhány mondat: „Hillél azt tanította, hogy ne

ítéld el felebarátodat, amíg nem jutottál az ő helyzetébe. Ne mondj érthetetlen dolgokat abban a hiszemben, hogy végre majd megértik. Ne mondd: majd ha ráérek, tanulni fogok. Hátha nem érsz rá." Ruben a sorok alá írta: kimondtam magamban háromszor: IDŐ. Lassan, amiképpen apámtól tanultam. Mire a második betűhöz értem, elmúlt az első. Mire a harmadik betűhöz értem, elmúlt a második. Mire kimondtam a harmadik betűt, letelt az egész szó.

Az ablakhoz ment. Egy szolgáló guggolt a fal mellett. Közönyösen bámult maga elé. Mintha nem is látott volna semmit. A szaruhártya merev és homályos, mint egy nyitott szemű halotté. Ruben szeretett volna kimenni a szobából, hogy elhúzva a lány arca előtt a kezét, meggyőződjön róla, lát-e egyáltalán. Mintha a halványbarna duzzadt bőr a szeme alatt is a pupillákhoz tartozna. Olyan finom volt a kissé táskás bőrfélhold, mint a szőrtelen hónaljbőr. Ruben arra gondolt, hogy évek óta látja a lányt a ház körül. Amikor erre gondolt, megjelent előtte, amint guggolva a távolba néz, de Bét Seárimban. Érezte közönyét a lány iránt, aminek következtében korábban észre sem vette. Megállapíthatatlan volt, hogy az a tekintet valaha egy fiatalabb lányé volt-e, amiképpen elképzelhetetlen volt az is, hogy évek múltán, miközben guggolt és maga elé néz, a tekintete olyan lesz, mint egy öregasszonyé. A jövendő sorsa is beledermedt a tekintetébe, rávetült körülötte mindenre. Ruben, habár a lány maga elé bámult, mégis önmagán érezte a pillantását, mintha rávetítette volna a kocsonyás szempár a kelő napok ismétlődését.

Cippora érkezett. Megkérdezte, hogy velük eszik-e. Majd, mondta Ruben. Cippora megkérdezte, hogy velük imádkozik-e. Majd, felelte Ruben. Megkérdezte azt is, hogy vele hál-e éjszaka.

A szolgáló még mindig a falnál guggolt. A szoknyája eltakarta a lábát. A tekintete egy kiszolgáltatott állaté. Mintha vizelt volna. De nem vizelt, mert amikor felállt, a föld száraz volt alatta. Meglátta Rubent. Nem rezzent össze. Nem változtak meg a vonásai. Nem mutatta, hogy azt érzi, meglesték.

Olvasta: Ma újra Hillél szavai jutottak el hozzám: akik közügyekkel foglalkoznak, tegyék azt az Örökkévaló nevében, akkor az ősök érdemei is segítségükre lesznek, ne válj külön a közösségtől, ne bízzál magadban holtod napjáig. Szerettem volna elmondani Rabbi Méirnek, hogy mindenféle magabiztosság hiányzik belőlem, mégis távol maradnak tőlem Hillél szavai, annyira távol érzem magam a társaim közösségétől, minden gyülekezettől, ám nem azért, mintha annyira bíznék magamban. Szerettem volna Rabbi Méirrel erről is szót váltani. Nem került rá sor. Nem tudom, hogy mit felelt volna a kérdéseimre, felelt volna-e egyáltalán, vagy szokása szerint csak bólintott volna, lassan ingatva a fejét, mintha a mozgás ritmusával az érzéseim lassítására kívánta volna felhívni a figyelmemet.

Három napig Simon szavainak terhével élt. A negyedik napon lehajtották a fejüket a városkapuban ülő koldusok. Az idegenek öszvéren érkeztek. Hárman

voltak. Széles, kőarcú emberek. Nem vetettek egyetlen pillantást sem a koldusokra. Mintha ismerték volna őket. Mintha a koldusok is ismerték volna őket. Éppen csak lendült az érkezők keze. Éppen csak mélyebbre hajtották a koldusok a fejüket. Ez rövidrezárt párbeszéd volt. Begyakorolt, ősi egyezményes jelek. Mintha az idegenek olyan régen és olyan hosszan beszélgettek volna már a koldusokkal, hogy elegendő volt ez a néhány mozdulat.

Rövidesen újabb három idegen érkezett. Alig telt el egy óra, további három idegen haladt át a városkapun. Az alig látható kézmozdulatok, az alig látható fejmozdulatok megismétlődtek. A koldusok számára érdektelen volt, milyenek azok az arcok, amelyeket nem fordítanak feléjük. S az érkezők számára sem volt mérvadó, hogy milyenek azok az arcok, amelyeket eltakarnak előlük. A koldusok szavai, amelyeket az elődeiktől hallottak, azok az elődeik pedig az őseiktől, az ősök az idők kezdeteitől összegyűlt parancsolatok hirdetőitől, ott voltak a tekercseken, amelyek az idegenek állatainak nyergén csüngtek, mint sóhajokból, leírásokból, egymást kiegészítő, egymással perben álló igékből, szavakból összebarkácsolt rekonstrukció, mint nem virtuális málha, ezeket hozták az Usából, Cesareából és a Galileán túlról érkezők, akik, amikor három nappal az érkezésük után eltávoztak a városból, újra egyetlen kézmozdulattal vettek búcsút a koldusoktól. Most a tekintetükkel is kísérték a mozdulatot. Mintha a tekercsektől megszabadulva, a feladatukat elvégezve könnyebbnek érezték volna a helyzetüket. Odapillantva a városkapuban üldögélőkre, felfedezhették, hogy már nem ugyanazok görnyednek a kövek között. A koldusok tekintete most arról beszélt, hogy maradtak még elmondható emlékeik. Az idegenek hazafelé indultak Usába, Cesareába és a Galileán túli városokba. Visszaemlékeztek arra, hogy ugyanezt üzente nekik azoknak a koldusoknak a pillantása is, akiket akkor kezdtek faggatni, amikor Jehuda Hanaszi megbízásából útnak indultak. Állataikat kantárszáron vezetve a lejtőn arra gondoltak, hogy ezeknek a még nem látott koldusoknak a tekintete ugyanúgy hasonló lesz a múltbeli tekintetekhez, amiképpen a három nappal előbb még a városkapuban ülő elődeiké, akik elveszítve az emlékeiket, megszólíthatatlanok maradtak.

Ruben házának udvara, ahol mind a kilencen összegyűltek, így a múltbelire emlékeztető, a jövővel azonos megszólíthatatlanság színhelyévé változott. Az érkezők lemálházták állataikat, kibontották tekercseiket és a porba guggolva, be sem várva, hogy a másik befejezze az összegyűjtött törvények felolvasását, olvasni kezdték azt, amit ők jegyeztek fel. Kilenc órán át olvasták egymással versengve a szövegeket, éppen csak egy-egy ima elmondásáig tartva szünetet. A hangok egymásba kavarodtak és felfedték a kavargó emlékeket, az összeegyeztethetetlen szavakat, amelyek mögött, Ruben úgy érezte, egymástól távoli világok jelennek meg. De a szavakba sűrített világokat nem az idő tagolta. Az ősi, a régi, a közelmúltbeli tanítások annyira egymásra rétegeződtek, hogy

nehéz lett volna elkülöníteni őket. A mondatok kapcsolódását kialakító értelem, az emlékek és parancsolatok csoportosításának különbözősége tagolta az egymástól távoli, összeegyeztethetetlen világokat.

Ruben a szavak ütközésének metszéspontjában várakozott. A tanítványok három szószólója többször is felhívta a figyelmet rá, hogy a feladatot Jehuda Hanaszitól kapták, a feladat kitöltötte az életüket, s habár a szöveg az szöveg és a sorsuk a sorsuk, azonban úgy tekintik, mintha a szavak az éjszakáikkal és a nappalaikkal volnának azonosak, számukra a világot jelentik, amelynek a megértésére törekedtek, sőt úgy érzik, hogy a világ nem is a feljegyzett törvények mögött van, hanem az ősi szavak, a megörökített parancsolatok jelentik, azok teremtik meg, s ezt az alkotást mintha Jehuda Hanaszinak adnák át, úgy nyújtották át Rubennek.

A szefforisziak körülvették az udvart. Az asszonyok néha hoztak egy kancsó vizet a tanítványoknak. Cippora és a szolgálólányok halat és kenyeret hoztak. A férfiak összehúzott szemmel, feketedő ajkakkal figyeltek, és ha olyan szavakat hallottak, amelyekben imáik szövegét ismerték fel, együtt mondták a fölolvasóval. Azzal mondták együtt, akihez közelebb álltak. Amelyiknek a hangja eljutott hozzájuk.

Ruben az udvaron hált a tanítványok között. Velük evett. Velük mormolta a sorokat, hol az egyik fölolvasóhoz csatlakozva, hol a másikhoz. Választásra semmilyen lehetőség nem kínálkozott. De hiszen Jehuda Hanaszi sem választott. Gyűjtött, rendbe szedett. Ruben azt is tudta, hogy habár az apja képességével nem rendelkezik, mégis az övéhez hasonló érdeklődést kell mutatnia minden tanítvány, minden feljegyzett parancsolat iránt.

El akarta hagyni az udvart.

Próbált visszahúzódni.

A hangok követték.

Az usai bölcsek szavait feljegyző tanítványok azt hirdették, hogy Mózes első könyvének tizenegyedik fejezete szerint az egész föld egyetlen száj, egyetlen beszéd. A cesareaiak szerint négy, a szúraiak szerint tíz nyelv van, amelyik méltó rá, hogy az emberi lelket megszólaltassa.

A harmadik napon a tanítványok beszéde lelassult. Mintha az udvar terében összesűrűsödött, a különböző nyelveken felidézett múlt terhelte volna meg őket. Cippora jelent meg az ajtóban. Ruben szépnek látta. Örökösen sebekkel borított karját és vállát kendő takarta. Tartása, szótlansága addig ismeretlen méltóságot kölcsönzött. Éles, behatoló volt a tekintete. A tanítványok feléje fordították az arcukat. Nézték, miközben a hangok kavarogtak. Ruben arra gondolt, hogy az ilyen nyugalom előzi meg Cippora rohamait. Kívánta, hogy ne következzen be a kitörés, de tudta, hogy megakadályozhatatlan. Sosem volt válasz a kérdésre, bárkinek tette fel az apja vagy ő, hogy mi az ok, ta-

lán betegség, átok vagy bűnhődés. Mint ahogy arra sem volt válasz, hogy miért nincs gyermekük. A bátyjának sem volt sem az első feleségétől, sem Cipporától.

Valami folytathatatlan. Ruben úgy érezte, hogy ezen nem változtathatnak a szavak.

Az asszony elfordult a kilenc férfitől.

A tanítványok este befejezték a felolvasást. A szefforisziak visszatértek a házaikba. A távoli hegyek felől kiáltásokat hozott a forró szél. Senki sem volt bizonyos benne, hogy emberé-e a hang vagy állaté. A suhanó fény sávokat húzott az alakok közé. Senki nem lépett a megvilágításba. Ruben tudta, mi következik, szeretett volna elmenekülni a rá váró feladat elől. A tanítványok megkérdezték, hol folytassák a munkájukat. Úgy tett, mintha töprengene. Fölsorolt néhány távoli várost. A tanítványok kétely nélkül bólintottak és imádkoztak. Rubent meglepte, hogy a csendes ima után egymást túlkiabálva málházták föl az állatokat. Nyerítéssel, porfelhőkkel telt meg az udvar, mintha egy hadsereg készülődött volna indulásra. Az egyik dús hajú és dús szakállú férfi megragadta a karját, s miközben olyan erősen rángatta, hogy Ruben rákiáltott, félrevonva őt azt mondta, gyanítja, hogy Jehuda Hanaszi nem kellő figyelemmel olvasta végig azokat a tekercseket, amelyeket még a múlt esztendőben vett át tőle, ugyanis tanulmányozta az összeállított törvényeket és nem találta meg bennük a kék és fehér jelszálak különbözőségéről szóló parancsolatokat. Pedig Ezéchiel tanítása szerint aki jól eligazodik a jelszálak különbözőségében, amiként az Mózes ötödik könyvének hatodik fejezetében meg van írva, az érdemes rá, hogy megpillantsa az Örökkévaló arcát. Ruben azt felelte, hogy tudomása szerint Jehuda Hanaszi törvénykönyve százhúsz tudós tanításait és ezerkétszáz tanítvány gyűjtését foglalja magába, nem lehet benne minden tanítás. A férfi fenyegető hangon, amiből azonban rögtön alázatos szavakra váltott át, megkérdezte, tudja-e, hogy ki hatalmazta fel Jehuda Hanaszit arra, mit örökítsen meg és mit taszítson feledésbe.

Ennyivel megelégedve csatlakozott a többiekhez, akik elhagyták a várost. Ruben még akkor is ott látta őket, amikor már a kapuban ülő koldusok tekintete sem tudta követni a távozókat. A tanítványok imaköpenyét látta. Előrehajló, tekercsek fölé görnyedő hátukat. Képzeletében követhetőek voltak, amiközben folytatták a munkát azokban a városokban, amelyeket Ruben, egy pillanatra sem gondolva komolyan, hogy valóban utasításként jelöljön meg a számukra, felsorolt. Mintha álmában látta volna őket. Hallotta a hollók szárnycsapását. Hallotta a városon túli kopár domboldalról felröppenő keselyűk szárnycsapását. Éberen, mégis mintha álomban járt volna, ám nem a maga álmában, hanem az apjáéban, mint egy szimulált világban, amely meghatározta mozgási körzetét. Nem hallatszott már egyetlen hang sem, megszűnt a tanítványok szavainak zsongása, nem kellett felosztania önmagát, hogy azonosulni próbáljon bármelyik szöveggel.

Az egyik asztalon heverő tekercs szabadon hagyott margójára leírta a gondolatait. A tekercs Simoné volt, mintha tudta volna, hol kell Ruben számára üres helyet hagyni, hogy így beszélgessenek.

Hónapok teltek el. Elmúlt év, elmúlt elul. Tisri hava közeledett. Ruben úgy érezte, hogy nem halaszthatja tovább Jehuda Hanaszi ráhagyott tekercsének felbontását. Hívta Cipporát. Magukra csukták az ajtót. Behúzták a függönyöket. Imát mondtak. Kibontotta a tekercset. Felolvasta. Jehuda Hanaszi előírta, hogy belátása szerint erősítse meg a főrabbikat Szefforiszban, Bét Seárimban, Tiberiásban, Cesareában. Mindenhol másoltassa le a törvények hat rendjét. Mindenhol hívassa össze a Szanhedrint. Keresse fel Lévit. Jelöljék ki együtt Szefforiszban az új Nászit.

Cipporát meglepte, hogy Ruben a jelenlétében olvasta fel a tekercset. Mind a ketten úgy érezték, hogy habár nem szóltak egymáshoz, mégis beszélgettek. Mintha Cippora nem is a hívására jött volna, hanem egyszerre csak betoppant, ott volt mellette, hogy megossza vele a gondolatait.

Mit gondolsz arról, amit apám üzen?

Cselekedj úgy, ahogy jónak látod. Cselekedj, ha képes vagy rá.

De mégis?

Nem tudom, mondta Cippora, imádkozhatok veled, imádkozhatok másokkal, követhetem a törvényeket, megkövetelhetem a parancsolatok betartását a szolgáktól és a szolgálóktól, megmosattathatom velük a lábamat, megmoshatom a te lábadat. És mi van akkor?

Leültek egymás mellé. Cippora lehajtotta a fejét, tenyerét térdére helyezte. Beburkolódzott az együttlétük némaságába. Ez a takaró felmelegítette. Az arcára pír futott. Lehetséges, hogy valamilyen emlék szólította magához? És vajon ki van ott mellette a múltból? Ruben arra gondolt, hogy még soha nem jutott eszébe, hányféle múlt létezik, s hogy ezek a múltak függetlenek egymástól, kialakítják a különböző jövőket, amelyek elzárkóznak a többi jövőtől. Nem tudok átlépni a másik múltba, az ő múltjába, gondolta, habár nem kizárható, hogy benne vagyok. És az sem kizárható, hogy az, akit belőlem Cippora a maga múltjának egy részeként őriz, különbözik attól a Rubentől, akit előhívok az emlékeimből. Lehetséges, hogy amíg ezek a Rubenek nem találkoznak, addig semmit nem tudok meg magamról? Lehetséges, hogy az ilyen találkozás nem is történhet meg? Mindaz, amit a múltról gondolok, amit előhívok magamban, az nem is létezett soha?

Rátette kezét Cippora térdén nyugvó kezére. Az asszony tekintetében szemrehányás volt. Vád, és ez kiszolgáltatottá tette. Eltűnt a pillantásából a homály, ami ugyanolyan taszító volt, mint a kenőcsei szaga.

Nyílt az ajtó. Az egyik szolgáló pillantott be. Ruben ráismert a lányra, akit a fal mellett látott guggolni. Most is olyan volt az arca, mint ott a kiszolgáltatottságában, amelyről nem volt tudható, hogy mi válthatta ki belőle, mégis

mintha anyag lett volna, mint a por vagy a kagylózúzalék, és rászáradt az arcára. Ki ez a lány? Mitől fél? Ruben úgy érezte, fel kellene állnia, el kellene indulnia. Emberekkel kellene találkozni, akikkel még nem beszélt. Megtudni valamit róluk, bármit, ami az életükhöz tartozik. Miért nézi őket a lány ilyen riadtan? Kik ők, hogy ilyen pillantást hívnak elő? A vacsora elkészültének hírét hozta? Vele akar beszélni? Cipporával? De mitől a riadtsága?

A keze még mindig Cippora kezén nyugodott.

Talán ez az ok?

Cippora is figyelte a lányt. Mindketten valaminek a tettenérését látták az arcán, ahogy sietve elhagyta a szobát.

Amikor Cippora később visszaidézte a szótlan együttlétüket, a szolgáló meghökkent pillantását, úgy érezte, hogy a megértésen túl a megbocsátásig is eljutottak mindketten. Talán nem is az, hogy fogják egymás kezét – ami nemcsak más tekintet számára, de a kettőjüknek is elképzelhetetlen volt korábban –, hanem az az arcukról leolvasható érzés volt olyan hatással a szolgálóra, hogy riadtan kihátrált. Cipporát meglepte, hogy a megbocsátás is kelthet riadtságot. Mintha egyszeriben ugyanolyan idegenné tette volna magát, mint amilyen Ruben? Szigorú volt a szolgákkal és a szolgálókkal. Nem telt öröme benne, hogy tudta, félnek tőle, de a mások fölé kerüléshez hozzátartozónak tekintette. Attól a naptól nemcsak a félelmet, hanem az értetlenséget is érezte. Megváltoztatta az életét az alkonyi óra, amikor Jehuda Hanaszi egykori szobájában Ruben mellett ült és Ruben nem tett mást, mint kezét az ő térdén nyugvó kezére helyezve hallgatta az ő hallgatását. A csend, amelyért – úgy érezte – mind a ketten azóta, amióta megismerték egymást, megküzdöttek, a verejtékesen beérő hallgatás, amelyben mindketten egyszerre érezték meg, hogy elnyerték a megbocsátást, ami nemcsak a másiknak szólt, hanem önmaguknak is, Cippora számára megváltoztatott mindent. Ruben tanácstalan? Rubennek támaszra van szüksége? Ruben életén csak ő tud könnyíteni. De aztán ezt gondolta: érzem rajtuk a hullaszagot. Érzem a vesztüket. Az várt Jehudára is, ami az idősebb fiára. Az vár Rubenre is, ami a fivérére és az apjára. Nem akarom, hogy magukkal rántsanak azok közé, akik kiszolgáltatottak nekik, miközben ők a legkiszolgáltatottabbak.

Lévi újra fajárommal a nyakában járta az utcákat. Híveket gyűjtött. Cippora kiszaladt, megcsókolta a ruháját. A szefforisziak meglepődtek. Remény költözött beléjük, hogy mégis jobbra fordulhatnak a dolgok. Látták Rubent is, amint a városba érkezése után először Lévit kereste fel. Látták, hogy bejárja a teret és naponta elmegy a városkapuhoz. Mikor Cippora a gyerekek gyűrűjén átvágta magát és segített tartani a jármot, amit Lévi meggörnyedve cipelt, az asszonyok a házak kapujában álltak, a férfiak, akiket kiáltozva ők hívtak elő, azt gondolták, hogy véget ért a viszálykodás Jehuda Hanaszi házanépe és Lévi között.

Ruben nem követte Cipporát a menetben, amely Lévit kísérte. A szefforisziak megtapasztalták az imák éveit, a hiábavalóság éveit, a gyűlölködés éveit, a remény és a reménytelenség éveit. Ismerték a Lévi iránti közönyt, ismerték a Lévi iránti haragot, amiért az imák nem könnyítették meg az életüket. Látták a mestereket, amint a parancsolatokat gyűjtik, a törvényeket szerkesztik, látták a tanítványokat, amint felkeresik őket, felkeresik a távoli városokat, megérkeznek és tovább indulnak, látták a városon átvonuló légiókat, az ezredesekhez érkező futárok pusztulását, a helyőrségparancsnokok holttestét, látták Rubent eltávozni a városból, látták visszaérkezni, látták a tanítványok körében háza udvarán a teleírt tekercshalmot cipelve, találkoztak a szótlan, lehajtott fejű, a szenvedéseikre emlékeztető koldusokkal a város kapujában. A szefforisziak mindent megtapasztaltak, és látták, hogy semmi nem változtat azon, ami osztályrészükül jutott. A szefforisziak közönnyel, egymás iránti gyűlölettel megtelve eljutottak odáig, hogy egy váratlan és utolsó elszánással megkapaszkodjanak a végső zuhanás előtt annak a gödörnek a szélén, ami a sorsuk volt. Az, amibe megkapaszkodtak – habár maguk sem tudtak volna magyarázatot adni rá, hogy miért –, Lévi volt; az utcán végigsüvöltő hang, amely imára szólította az eltántorodottakat; a karjai voltak, amelyek, amiért elfordultak az Örökkévaló parancsolataitól, föléjük magasodtak.

Kitódultak az utcára.

Szétlökdösték a Lévi körül szokásuk szerint gúnydalokat süvöltő gyerekhadat.

Egymáson áttaposva próbálták megérinteni Lévi imakendőjének rojtjait, próbálták ajkukkal elérni a díszes és foszladozó, arannyal hímzett bársonytakarót, amelyben Lévi a Barkochba-lázadásból kimentett tóratekercset melléhez szorítva végighurcolta az utcán.

Lévi látva a változást, a kiáltozó, jajongó, a kagylózúzalékra térdüket felsértve leboruló szefforisziakat, megtorpant. Felkapaszkodott egy kőhalomra. Nem vette el nyakából a jármot. Magasra emelte a törvénytekercset. Elfulladva a súlytól és az úttól, verejtékezve az imakendő alatt, alig hallhatóan suttogta: és amiként Ezékiel próféta mondta, azért adok nekik törvényeket, mert nem valának jók.

Olyan csend lett, hogy a legtávolabb állók is meghallották Lévi szavait. A szefforisziak leborultak. Sírtak. Imádkoztak. Cippora volt az első, aki fölemelkedett. Négykézláb mászott fel a kőhalomra. Látható lett az izmos, vékony combja. Így közelítette meg a Tórát. Lévi most már nem vonta el tőle a bársonytakarót, amikor meg akarta csókolni. A többiek elől sem.

Meggörnyedve, hosszú sorban érkeztek a szefforisziak. Hazakergették az elképedt kölyköket, akik maguk is beálltak volna a sorba, akár hasoncsúszva, hogy folytassák a mindennapos viháncolásukat. Cippora segített tartani a fa-

jármot, amitől Lévi nem kívánt megszabadulni, és Cipporán kívül mindenki más segítségét elutasította, mikor az imádkozó menet élén visszafelé indult.

A szefforisziak egész este, egész éjjel, másnap is várták, hogy Lévi megjelenjen. Napnyugtakor kilépett háza kapuján. Tiszta ruházatot viselt. Szakállát kifésülte. Imakendőjének ráncait elrendezte. Kiegyenesedve, némán lépkedett. Nem nézett maga köré, tudta, hogy követik. A szefforisziak némán betódultak a templomba. Hang nélkül foglalták el helyüket. Egyszerre kezdték el az imát.

Lévi gyötrődött: miben tévedett. Uram, milyen bűnt követtem el? Hol tértem el arról az útról, amelyet kijelöltél a számomra, hogy a gyülekezet elfordult tőlem? Hogyan köszönjem meg, hogy nem vontad meg tőlem a bizalmadat, és visszasegítettél a szolgáid közé? Hálát mondok érte, amiért hirdethetem, hogy egyetlen története van a népnek, a Te törvényeid követésének a története. Hálát mondok, hogy a parancsolataidat hirdethetem, és olyan erővel ruházol fel, amely rajtam keresztül átsugárzik a vétkesekre.

Hetekig tobzódtak a szefforisziak elvállalt bűntudatukban, megtalált rajongásukban. Minden alkonyatkor követték Lévit a templomtól a városkapuig. Tartották a fajármot, hogy ne nyomja túlságosan a vállát. Egymást taszigálták, hogy a Tóra bársonytakaróját és Lévi imakendőjének rojtjait ajkukkal megérinthessék. Cippora csontos karjaival csépelte az útjában állókat, hogy mindig Lévi közelében maradhasson. A szűk utcákban, ahol a menet végighaladt, már nem lehetett megkülönböztetni sem a hangokat, sem az alakokat, csak az imakendők lobogtak. Mintha a sivatagban meneteltek volna, a kinyilatkoztatás hegyén érezték magukat, a törvények megtestesítőjeként, az Örökkévaló arcának hordozójaként. Lévire pillantottak, s ha éppen nem látták a zsivajban és a porfelhőben, arra gondoltak, hogy az Örökkévaló sem látható. Miközben átjárta őket ez az érzés és egymást taposva törtettek a templom felé, már nem is Lévit keresték, olyannyira maguk fölött állónak érezték, csak azt kívánták bizonyítani, érdemesek rá, hogy meghallgassa az imájukat.

Cippora rekedten tért meg minden este. Nem mosdott, nem törölte le a fekete porcsíkot az ajkáról. Nem is tudott volna megmosdani, mint ahogy mások sem. Eső nem hullott. A szefforisziak most nem lázadoztak. A Léviből áradó erő, amelyben az Örökkévaló testesült meg a számukra, megkönnyítette az elviselést. S mintha átvállalható lett volna az is, ami az életük súlya volt, s Lévi nem is a fajármot vette volna minden nap a nyakába, hanem a sorsukat. Semmi sem változott. Tudták. De megvoltak együtt az imával és a szenvedéssel, a gyűlölettel, a szolgálattal és a közönnyel.

Cippora rángatódzó szájjal érkezett. Leült az udvaron Ruben mellé a padra. Láthatta őket mindenki. A felajzottságában is megbékéltnek érezte Ruben a feleségét. Cippora restellte a lázat, a reszketést, ami az utcákon elsodorta, megragadta Ruben kezét, térdén nyugvó kezére helyezte, mintha így próbálta volna magára kényszeríteni a másik nyugalmát. Ruben számára most már nem

volt szokatlan, hogy Cippora énje az ő közvetítésével hasad két különböző részre, és a két töredék az ő közvetítésével próbál találkozni. Visszahúzódott apja dolgozószobájába, de így sem zárhatta el magát az eseményektől. Tanúja volt a próféta-személyiséggé avatott Lévi iránti hódolatnak. Tapasztalta, hogy az imádat nincs ellentétben azzal a hiábavalóság-érzettel, amely a szefforisziakat eltöltötte. Naponta látta Lévit, amint felemelt karokkal saját hivatástudatának dicsfényében áll, s naponta látta, amint saját tehetetlenségének kudarcérzete alatt görnyed. Lévinek minden hozzá intézett kérdésre, minden, a jövőt, a sorsot kutató kérdésre volt válasza. Az utcákon, a templomban, a városkapunál, hol emelt hangon, hol elcsöndesedve ismételte a parancsolatokat a kérdésekhez illő mondatait. Ruben figyelmét nem is a jól ismert igék ismétlése, a törvények folyamatos idézése keltette fel. Napokig, hetekig, hónapokig hallgatva őt megértette, Lévi számára a legfontosabb az, hogy a világ megépíthető egy magasabb akarat törvényei szerint, s a szavak biztos tartószerkezetül szolgálhatnak hozzá.

Ugyanolyan váratlanul és önmaguk számára is megmagyarázhatatlanul, ahogy kitódultak az utcákra, s leborulva Lévi előtt a kezébe helyezték a sorsukat, az egyik napról a másikra, mintha a város felett, Galilea felett, a tengerek és a távoli kontinensek felett rohant volna végig egy szélvihar, kiürültek az utcák, a terek, elnéptelenedett a templom. Lévi újra egymagában állt a fajárommal a nyakában, a Tórával a kezében. A kölyköket annyira meglepte az elnéptelenedett város látványa, hogy még ők is visszahúzódtak az udvarokba. Lévi ugyanolyan magabiztos tekintettel pillantott végig a városon, ugyanúgy kiegyenesedve cipelte a terhet, ugyanazokat az imákat mondta, mint amikor körülvették. Felállt a kőhalomra. Mielőtt az Örökkévaló választott népe bevonult hazájába, ellepte a vidéket és felépítette a városokat, minden talpalatnyi föld alkalmas volt rá, hogy ott Istennek énekét énekeljék, de utána már csak azok a helyek voltak alkalmasak rá, ahol a törvények lakoztak és ahol azok, akik a törvényeket hirdették, vállalták a küldetésüket.

Csendesen mondta ezeket a szavakat Lévi. Senki sem hallotta, csak Ruben, aki aggódva, hogy Lévi nem bírja már soká tartani a fajármot, segítségére sietett. A felszálló por eltakarta Lévit, eltakarta Rubent. Talán felismerhetetlenek lettek volna más számára, de ők felismerték egymást. Olyan sűrű volt a porfelhő és a nap izzásában még szórtabbak voltak a szemcsék, mintha abban a pillanatban, amikor megálltak egymással szemben, minden, ami a látvány mögött volt, minden, ami Szefforiszt jelentette, káprázattá lobbant volna. Ruben megérintette a tóratakarót, az ujjait az ajkához emelte. Lévi azt mondta, jó, hogy eljöttetek valamennyien, akik járni tudtok. Nem hiányzik senki, aki imát mond. Ruben leemelte Léviről a jármot, a saját nyakába akasztotta, mert így tudta legkönnyebben tartani, s miközben az ablakok mögé húzódó szefforisziak megrettenve és átkozódva kísérték a lépteiket, Lévi házához in-

dult. Lévi sántikálva haladt mögötte. Ruben ledobta a jármot a kamrában. Bevezette Lévit a szobájába. Segített neki megszabadulni az imakendőjétől és a köpenyétől. Lévi imát mormolt, de a szavai összemosódtak, már nem is voltak szavai, eltűntek hangjának kavargásában. Ruben azt mondta, eljött a magára maradás órája. Lévi magasra emelt karokkal, mintha még mindig a kőhalom állna és az áldást a városnak szentelné, azt mondta, jó, hogy együtt van a gyülekezet, mert ideje lett a szónak. Ruben talált egy kancsó alján némi vizet, ujjaival megnedvesítette Lévi ajkait és kihátrált a szobából.

Apám is ezt tette volna. Talán ez is benne volt az álmában. A megbékélés. Vajon Jehuda Hanaszi is úgy érezte, hogy elvégezte a feladatát, mert lám, Lévi úgy érzi, hogy ha a napjai meg is vannak számlálva, ám a törvény, ami a szavaiban testesül meg, túléli, és ha most éppen el is tántorodtak tőle a hívei, akár már holnap újra köréje gyűlnek és hálát adnak, hogy imakendőjét megérintik. Jó volna felkeresni apám sírját. Jó volna megérinteni a gyolcslepelt. Ruben látta magát a barlangsírban, látta a barlang előtt felsorakozó tömeget, az ezredeseket vértjeikben, a mestereket és a tanítványok százait imaköpenyeikbe burkolódzva. Vajon az ő sírját hol fogják kijelölni?

Érezte magán, amiközben távolodott Lévi házától, az ablakok mögött gyülekezők pillantását. Semmi sem kizárható... Az sem, hogy éjszaka megrohanják és megölik Lévit, amiért csalódtak benne. Az sem, hogy a házához vonulnak, leborulnak előtte, kérik, hogy hárítsa el felőlük az Örökkévaló haragját a vétkeik miatt. A fellegvárba húzódó őrséget is megrohanhatják. A szolgálatukat is felajánlhatják az őrség parancsnokának.

Cippora napokig nem mutatkozott. Külön hált az egyik kamrában. Ruben tudta, hogy a szolgálók félnek tőle, mert a hirtelen rátörő rohamok lecsillapulását csak ő tanulta meg türelemmel kivárni. De Cippora most hallgatag volt. Mintha véglegesen elbúcsúzott volna a múltjától is, a lehetőségeitől is, amely Lévi imádatában testesült meg. Mikor végre kilépett a kamrából, Rubennek az jutott az eszébe, amit valahol az apja feljegyzéseiben olvasott. Ruth könyve első fejezetének harmadik része mondja: És meghal Elimelekh, a Noémi férje. A férfi csak a feleségének hal meg. Lehet, hogy Cippora a bátyját gyászolja még mindig? Sohasem érezte rajta, hogy a bátyja árnyéka közöttük maradt. Sem akkor, amikor együtt háltak, sem akkor, amikor kölcsönösen elfordultak egymástól. Lehet, hogy Lévit gyászolja, aki ugyan még itt van, de Cippora számára elveszett? Szótlanul ültek egymás mellett. Minden ismétlődött. A kezük lassú közelítése egymáshoz most már hozzátartozik az emlékeikhez.

Ruben kimerültséget érzett. A hajam már nem lehet fehérebb. A szakállam sem lesz már fehérebb. Negyvenhárom éves volt. A teli zsákokat könnyen felemelte. A közepes sziklaköveket elgörgette. Az éjszakázást is bírta. A válla szélesebb volt, mint az apjáé, a karja izmosabb. Ruben előtt megjelent a jövője,

amint lecsillapítja Cippora rohamait, amint soha nem múló viszolygását legyőzve vele hál, amint egymás tenyerében megértést találva ülnek a falhoz támasztott lócán.

Látta magát, amint ül, olvas, feljegyez a tekercsek üres részeire néhány szót.

Látta magát az ismétlődések ismétlődésének tengelyében.

Csodálkozott azon, hogyan bírja elviselni a rá váró jövő látványát.

Megértette a szefforisziak némaságát.

Megértette a férfiak közönyét és a nők beletörődő mosolyát.

A szefforisziak számára elvesztek Lévi szavai. De elvesztek a Jehuda Hanaszi által összegyűjtött szavak is. A szefforisziak egyikük nyelvét sem értették, mert úgy érezték, nem az ő nyelvükön beszélnek az igék, a parancsolatok, a törvények sem foglalták magukban a feleleteket az életük kérdéseire.

Ruben elfordult a fenyegető és reménytelen tekintetektől. Bereteszelte szobája ajtaját. Visszacsúszott abba a múltba, amely a tanítványok feljegyzéseibe húzódott. Mindenre szolgáltak magyarázattal a megörökített történetek. Kulcsok voltak a szavak. Különböző kulcsok, különböző zárakat nyitottak, a sors különböző termeibe vezettek, s habár ott minden úgy történt meg, ahogy az emlékezetben élt, a különböző emlékezetek azonban más és más eseményeket vonultattak fel, a mégis hasonló események szereplőivel pedig más és más módon rendezték be az emlékezet termeit, amelyekbe így más és más zárakat felnyitó és egymásra még csak nem is hasonlító kulcsokkal lehetett bejutni. Mi ez? – gondolta Ruben. Melyiket minek fogjam fel? Igaznak? Hamisnak? Kitalálták? Így mondták el?

Miről szól az, amit olvasok?

Arról, aki elmondta?

Arról, aki leírta?

Hetek magányos nappalain és éjszakáin – miközben a tekintetét, amikor kilépett a szobából, egy eszelős tekintetének látta Cippora is, a szolgák is, a szomszédok is – nem szakadva el a tekercsek soraitól, azonban mégis elveszítve a fonalat, amely a régi történeteket összefűzte, úgy érezte, hogy egy pillanatra megvilágosodott benne Jehuda Hanaszi kudarca. A sokfélébe ugyanúgy nem fér bele minden, amiképpen az egyetlen kizárja magából a különbözőt. A sokféle időből és tájról összegyűjtött feljegyzések ugyanúgy egyféle sorrendben és meghatározott keretek szerint nyerték el törvényalkotó erejüket, amiként a küldetéstudattal eltöltöttek egyértelmű parancsolatai. A sokféle ugyanúgy üres, gondolta Ruben, ha nem szívja magába azt, ami a mindennapok kérdése, mint az egyféle. De ezek a felismerések kétellyel is eltöltötték. Szabad ilyen megkülönböztetéseket tenni? Szabad a különbségeket azonossággá gyúrni? Maga elé húzta Simon tekercseit. A végére kell érnem. Ami még hátra van Simon feljegyzéseiből, az lesz az utolsó olvasmány. Utána elhagyja a szobát. Lezárja. Egyetlen tanítványt sem fogad.

A szefforisziak alkalmazkodtak. Mindenki tudta, milyen időközben gyűlik össze a kutak alján annyi víz, amennyiért érdemes alászállni, mindenki tudta, hogy az utcákat miképpen lehet megóvni attól, hogy járhatatlanok, az udvarokat, hogy a házimunkákra alkalmatlanok legyenek. Az ásók, a vödrök ugyanúgy nélkülözhetetlenek voltak minden család életében, mint a kovásztalan kenyér és az imák. Cippora cikázni kezdett a konyha és a szobák között. Mindenhol ott akart lenni, mindenkit ellenőrzött. Felkereste a szomszédokat. Régi kapcsolatokat elevenített fel. Új barátságokat kötött. Hozta, vitte a híreket. Esténként beszámolt Rubennek. Házasságuk egész ideje alatt nem beszélgettek annyit, mint ezeken az estéken. Ruben megtudta, hogy a szomszédok, habár szívesen emlékeznek vissza arra az időre, amikor Jehuda Hanaszi közöttük élt, némi gyanúval fogadták a visszatérésüket, a Násziról ugyanis elterjedt, hogy még a leigázó császárral is jó viszonyba került. De hiszen ezt Jeruzsálemtől Tibériásig mindenki tudta, és mindenki jó néven vette, töprengett Ruben. Így biztosította a templomok megmaradását és a seregek elvonulását. Máskor arról számolt be Cippora, hogy a szomszédok hálásak, amiért Jehuda Hanaszi megalkotta a családok számára azokat a törvényeket, amelyeket az apák a fiaikra hagyhatnak, de érdeklődnek, hogy miért nem foglalta írásba a Szinhedrion összehívásának parancsát.

Lévi rendelkezése szerint évek óta nem hívták össze a testületet. Amikor a város lakói Lévit dicsérve az utcákra vonultak, amikor ellepték a templomokat, senki nem követelte a Szinhedrion összehívását. Amikor Lévitől elfordultak, suttogva mertek csak beszélni a törvényhozó testület hiányáról, mert mindenki tudta, hogy az Örökkévaló parancsait továbbra is Lévi képviseli. Végighallgatták a városba érkező tanítványokat, akik a házak előtt fölolvasták Jehuda Hanaszi törvénypontjait. Szépnek és igaznak érezték a parancsolatokat. Nem okozott a számukra nehézséget, hogy Lévi imáinak közvetítésével találkozzanak az ősatyák rendelkezéseivel és az Örökkévaló igéivel. Nem okozott nehézséget a számukra, hogy a Jehuda Hanaszi által megszerkesztett törvények közvetítésével találkozzanak az Örökkévaló parancsolataival és az ősatyák törvényeivel. Csakhogy a másnap kifizetendő adó előteremtéséről, a beszerzendő élelemre fordítható pénz megszerzéséről, a házastársak közötti civódásokat megszüntető igazságtételről, a légiók betörései elleni védelemről, a növényzet pusztulása, az állatok elhullása, a betegségek terjedése, a lelküknek a megváltoztathatatlan sorsukba való belenyugvással járó sorvadásának megakadályozásáról nem rendelkeztek sem Lévi imái, sem Jehuda törvényei. Talán a Szinhedrion segítene, számolt be Cippora arról, amit a szomszédoktól hallott.

Ruben visszaemlékezett a Szinhedrion utolsó ülésére. Ugyanolyan tanácstalan vagyok, mondta Cipporának, mint a többiek. Arra gondolt, eljön az idő, amikor semmiben sem különbözik majd a szefforisziaktól.

Sziván hónap nyolcadik napján alkonyatkor Cippora futva érkezett a főtér felől. Szokása szerint magasba emelte kezét, szája hol tátva, hol rángva, habár egyetlen hang sem hagyta el. Kendője a kagylózúzalékot söpörte. Mezítláb szaladt, de amint a szefforisziak, ő is annyira megszokta a talaj változását, hogy a vastag talpbőre helyettesítette a sarut. Egy ezredes érkezésének hírét hozta. A kísérő katonákkal éppen elindult a fellegvár helyőrségéből. Úticélja nem volt világos, de Cippora bizonyos volt benne, hogy hozzájuk jön.

Ruben felkészült.

A két fegyveres nem vonta ki kardját, amikor megálltak a ház előtt és utat engedtek a mögöttük lépkedő parancsnoknak. Az ezredes fegyvertelen volt, de ő is sisakban érkezett, amit az őrökhöz hasonlóan leemelt, amikor belépett a házba. A szolgák bevezették a tekercsekkel teli szobába. Ruben felkínálta az egyetlen széket. Az ezredes arca olyan merev volt, mintha a sisakot még mindig a fején tartaná és rostélya lett volna a sisaknak, amit leeresztett. Egy ívet adott át. Ruben végigolvasta a rendelkezéseket arról, hogy milyen adókat kell befizetnie a város lakóinak pénzben. Az ezredes bólintott, mintha neki adtak volna át egy ívet és szótlanul elment.

Sziván hónap tizenötödik napján mindez megismétlődött. Cippora ugyanúgy futva érkezett a hírrel a főtérről. A kísérők mellvértje, pallosa, sisakja is hasonló volt. Egy másik ezredes érkezett, derűs arcú, szakáll nélküli fiatalember. Átadott egy teleírt ívet arról, hogy terményben milyen kötelezettségeket kell teljesíteniük a város lakóinak. Néhány üdvözlő szó ismételgetésével távozott.

Sziván hónap huszonkettedik napján Cippora egy újabb ezredes érkezésének hírét hozta, akinek az arcát forradások szelték át. Két harcos között belépve egy ívet nyújtott át. Tíz név volt az íven. Kiadatásukat magasabb helyen rendelték el. A következő hónapban egy újabb ezredes érkezett. Egyik sem ismerte azokat az íveket, amelyeket a korábban érkezők adtak át, egyiküknek sem maradt ideje, hogy végrehajtsa, amit az ívek tartalmaztak. A szefforisziak minden leírt mondatról azonnal értesültek Cipporától. Megtanulták a követelések elől való kitérés különböző lehetőségeit. Ugyanúgy, amiként a látszatbetartások és a halogatások formáit.

Ruben leírta a tekercseire a követeléseket. Ezek a szavak is részei lettek a ráhagyott szövegeknek. Az ezredesek távozásának másnapján minden alkalommal elment Simonhoz és Lévihez. Lévitől megkérdezte, mikorra hívná össze a Szinhedriont, Simontól megkérdezte, vállalná-e az írnoki feladatot a tanács ülésén, mint hajdan. Lévi minden alkalommal azt mondta, hogy nem jött el az ideje a tanács összehívásának, de ideje van az imának. Simon minden alkalommal azt mondta, hogy barátja kérése szerint cselekszik majd, ha eljön rá az idő. Ruben úgy érezte, hogy Lévi látszatra egyre nyájasabb hozzá, de valójában ugyanúgy az ellenfelének tekinti, mint hajdan Jehuda Hanaszit, úgy érezte,

Simon egyre szűkszavúbb, ám a néhány szó, amelyet váltanak, minden közlendőjüket tartalmazza. Beszélni próbált erről Cipporával.

Talán mindig így volt, mondta az asszony.

Rubent meglepte Cippora nyugalma. Most nem gondolt rá, hogy a csendes szavak kitörést készítenek elő. Lehet, hogy mindig így volt, de most erősebben érzem, mint bármikor.

Talán fogékonyabb lettél. Talán szembefordultál valamivel és jobban megnyitod a lelkedet mások felé.

Előző nap egy Tibériásból érkezett tanítvány feljegyzéseiben, amit az apja tekercsei között talált, arról olvasott, hogy Dávid azért tudta megfejteni Nebukadnaccar álmát, mert nem arról beszélt, amit Nebukadnaccar álmodott, hanem arról, amit ő maga. És ezt mind a ketten tudták, a király is, Dávid is. Tudták, hogy ha megőrzik a maguk számára annak a tudását, amit tudnak, akkor az a főpapok, a légióparancsnokok, a szolgák előtt mindkettőjüket a sors megálmodásának, az élet megfejtésének a képességével ruházza fel.

Leült Cippora mellé a padra.

Eljött a megszokott alkonyi óra.

Belépett egy újabb, ismeretlen ezredes. Meghajolt Cippora előtt. Ruben úgy érezte, bármit mond, a szavak anélkül is szétosztódnak közöttük, hogy ő bármit ráruházna Cipporára abból, ami elhangzik. Most nem a tekercsekkel teli szobában voltak, hanem abban a világos szobában, amelyből a hálóhelyiségek nyíltak. Állatbőrrel takart székekre ültek le. Cippora kovásztalan kenyeret és fonnyadt gyümölcsöt hozott. Az ezredes azzal kezdte, hogy Julius Philippus, a császár nagy tisztelője volt Jehuda Hanaszinak és nagy tisztelője a fiának is. Ruben azt felelte, hogy az apjának tisztelői voltak még a császárok is, de ő nem érdemelt ki ilyen megbecsülést. Rómába kell indulni. Philippus császár találkozni kíván vele. Philippust a keleti légiók parancsnokai kiáltották ki császárrá, de ő egyezséget akar a szenátussal és azt kutatja, miképpen lehet az egymással ellentétes szavakból közös törvényt alkotni.

Beszélni kíván veled, jönnöd kell.

Fogolyként?

Meghívottként.

Jehuda Hanaszi tekercsein végtelen számú szó van, végtelen számú gondolat és megszámlálhatatlan törvény, próbálkozott Ruben.

Tudjuk, mondta az ezredes, de minden szó kimondható, minden gondolat megismerhető, minden törvény elrendelhető és minden ellenállás felkelést sugall.

Cippora előtt újra meghajolt. Ruben előtt tisztelgett. Vártak három napot, érkezik-e másik ezredes. A harmadik nap estéjén egy elhajított kő betörte az ablakot. A negyedik nap estéjén is követ dobtak az ablakba. Cippora hozta a hírt, hogy a szefforisziak újra Lévihez fordultak. Az terjed a városban, hogy

emelik az adókat, új légió érkezik és Ruben házanépével együtt Rómába költözik. Egy futár arameus nyelven írt levelet hozott a helyőrség parancsnokától. Másnap hajnalban négytagú kíséret érkezik, velük kell Rubennek a tengerig menni, ott majd hajóra száll.

Ruben éjszaka Cipporával együtt felkereste Simont. Simon hallotta a híreket. Leültek négyen az asztal köré. Kevés bort ittak. Nem beszélgettek. Ruben úgy érezte, hogy már régen el kellett volna ide hoznia Cipporát. Visszaemlékezett rá, hogy Simon nevében járt Tibériásban a halászoknál. Akkor őt Simon egyik felének nevezték, Ráchelt pedig a másik felének. Cippora az otthonukban élelmet készített az útra. Talán mégsem kellene elmenned. A vesztemet akarnád? kérdezte Ruben. Cippora sírni kezdett. Nem tudom, mi a jó és mi a rossz. Kelt fel a nap. Megérkezett a négy katona.

HANDI PÉTER

Fénycsóva

Mint megszabott elliptikájú műbolygó
a nyári éjszaka fekete tükrén;
úgy vonulsz át éjszakám égboltozatán
jelzőfényeket lövellve, lassúdad ritmikával,
ügyelve tán arra, hogy időm legyen
végigkövetni azt a mennyei
komputer-programot mely meghatározta létezésed
a tűnő idő hajlataiban.

De vajon
ki irányít,
s küld csillagképeim közé,
ha messzi fénycsóvaként
jelentkezel?

Szobor

Ölbetett kezekkel ül.
Hátpárnája
a bronzba szorított öröklét.
A tanítványok hátországa
szorgosan szuszog körötte;
a két emberöltőnyi remény
hézagaiban fellelték már
a használható toldalékokat,
s ő csak
enyhe tavaszba, könnyes őszökbe mered
rendíthetetlenül, mint aki
késői bronzkorában egymaga
a temethetetlen és tárulkozó
lelet.

Harminckilenc fok

Mit csinálhat most B. P. Budán?
Homályos gyöngy a forgó délután.
Régvolt képeket vetítget az agy,
dia-pozitivjaival tartod magad
fél-éberen; az asztal lába
kalandra hív, – ám mindhiába.
Görbül a pohár, vizét mentenéd,
a láz ingáján himbálódzik a lét.

Monet: Szénakazal

A vaskos szénatömb rátapad
a délutánra.
Július lehet.

Harangszót fojtogat a nyár

Pergetett méz a napsugár,
fáradtan dől az asztagokra
mint vándor, ki alomra talál.

Menekülés egy reneszánsz festménybe

Ez a reneszánsz éjszaka
Kobzok, lantok pengetése,
fátyol lebben az őrtoronyban

Cédruslomb, olajfák hajolnak
cammogó szamarak fülére
zöld vizen csusszan a csónak

Selyemszoknyák és főkötők
ropják a díszkútnál a táncot,
botjára dől a rőt zarándok.

Ez a reneszánsz éjszaka;
gyere, bújj te is a képbe,
rejtőzz a fáklyafüst mögé,
bűvöljön lantok pengetése

Vészelj át négy-ötszáz évet
aranyozott keretbe zárva,
adjon az olaj menedéket,
vedd be magad a tuszkán tájba,

Mulass a víg reneszánsz néppel,
merevedj dévaj mozdulatba
Fáklyás, holdas, mézgás az éjjel

– nyomodra nem lel senkisem.

Tájak alkuja

A táj tanult meg nyelveden beszélni,
vagy te érted már, hogy a kazuarina
tű-leveleivel mit üzen.
A lila lombok, okkersárga sziklák,
cinóber hegyhátak tárulkozó titkát
immár rokonként viszem,
– noha a messzeségből integetnek még
– mint jó nénék a vonat után –
a gömbakácok és jegenyék,
s még néha megmerülsz egy fáradt
darázs-rajzású régi délutánban,
hol a lombokon kolompszó remeg,
s árnyéka nő az útszéli fáknak
s a váltóőrök nyulat tenyésztenek,

– de érzékeim; – e hűséges-hűtlenek –
már szót értenek a tárulkozó tájak
vízében csorgó reggelek felett
halászni húzó csapat pelikánnal,
s a nyújtózkodó jacaranda-fa
koronáján a kookaburra-dallal,
s ha a gabonába fúródó utak
felett – a hazatérő fecskepár helyett –
hószín papagájok villantják szárnyukat,

– hát elrendezem e képeket magamban.

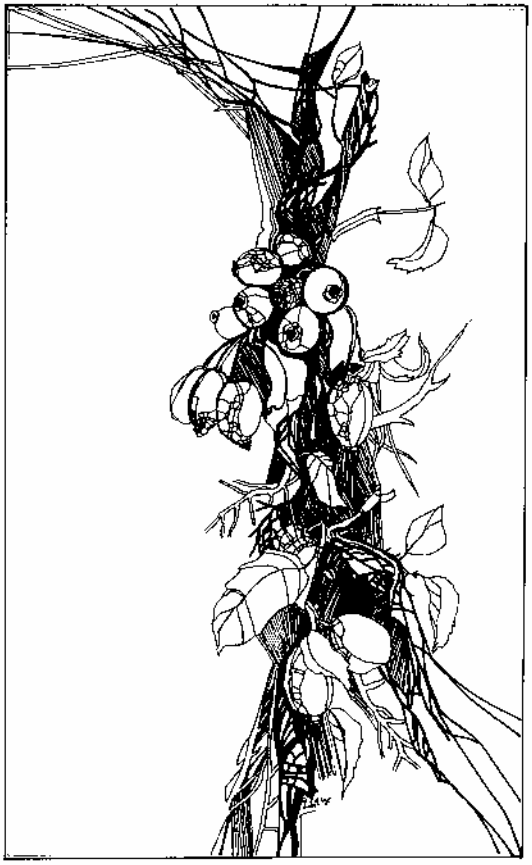

SIMAI MIHÁLY

Álom és ébrenlét között

Álom és ébrenlét között
a rezge fényben reszketőn
táncol a két világ határán
mandala-szemű szeretőm

kinyújtott keze el nem ér
de égő szemével úgy igéz
hogy fölzeng a Világegész
álom és ébrenlét között

mert íriszében ott ragyog
a Teljes Lét varázslata
minden rejtély minden csoda
minden tündökletes titok

emberről Istenről világról
elvérző testekről soha-
ki-nem-alvó testetlen lángról

néz és néz és a Minden-Ok
amiért jöttem amiért élek
amiért lánggal ég a lélek
ametiszt tűzben fellobog

egy perc és megsejtem rajongva
mit általa Isten tudat
egy perc – s fölsejlik az a Terv és
mind a Megálmodott Utak

egy perc s teljes szivemmel érzem
a Jót amire jó vagyok
– s aztán? – éber leszek és ordas
hagyom hogy sorsomból kiforgas-
son a legostobább robot

fohász

túl a hangokon
túl a csöndeken
túl a szenvedés-
dúlta földeken

túl az éjeken
túl a kéjeken
túl a rejtelem
fényű bérceken

túl a vérmesen
feslő színeken
túl a kínokon
túl a könnyeken

túl a mítoszok
álom-árnyain
túl az angyalok
holdas szárnyain

túl a túlon és
túl az innenen
túl a semmivé-
foszló mindenen
– hívni majd ha fogsz
vársz-e Istenem?

legeslegvégül

lesöpröm magamról a havat
lesöpröm magamról a kabátot az inget
lesöpröm magamról a húst lesöpröm
vörös szikráit a vérnek le-
söpröm magamról a csontot is
mind mind a fehér mészfelhőket
lesöpröm magamról az emlékeket
le a szépséget le az ocsmány-
ságot az iszonyt a bűnt a gyönyört
lesöpröm magamról teljes magamat
– s legeslegvégül a megmaradt
ezüst rezgést
e ronthatatlan szálat
fölajánlom az asztrál szél fuvalmának

Uram hogy végre megtaláljalak

SZATHMÁRI ISTVÁN

Fekete, vörös

Vörös hajam a vízben, mint valami óriás pemzli libbent erre-arra, ha föntről néznének, gondoltam, akárha elvérzett szirént látnának, megszúrt, fölkoncolt ember-állatot, aki, még csapdos ugyan, de már tudja, nincs miért. A sárgapart, átlyukasztgatva parti fecskék fészkeivel, kísértetiesen fénylett, csillogott fölöttem, és tényleg, mintha lett is volna valaki ott fönn, a csúcson, ahol már nő a fű, és kissé arrább, kukoricásokat látni, ahogy dermedten *vannak* az augusztusi délben, és még hangokat is hall hozzá az ember, a lüktetés, a téboly hangjait, mert normális halandó ilyenkor nem meresztgeti a szemét, hanem az árnyékban horkol vagy fröccsözik, de hát kivételek mindenhol vannak, még errefelé is, mert már biztos vagyok benne, valaki figyel, és ez még ösztönöz is tán, hogy valósághűbben játsszam a horogra akadt sellő történetét a Palicsitóban, és úgy tegyek, ez az utolsó órám nékem. Élvezem a zöld víz hűsét, kellemes, puha, lomha testét, hogy érint, tapogat, és azt is, hogy folyik, folydogál a vérem, persze ez is csak játék, pirosnak látom a felszínt, és ha a víz alól bámulok az égre, az is olyan, sőt a túlsó part tanyái is, habár annyira aprók, akár el is téveszthetné őket az ember. A nyárfák az öbölben rezzenéstelenül állnak, és azok a pici asztalok is, széjjelszórva, elpotyogtatva a vízben, amelyekről, kora reggel vagy alkonyatban, pecákat dobálnak be a horgászok nagy fogások reményében, de ahol, úgy köztesen, időköztesen meg-megbújik egy nő vagy férfi, hogy napozzon, süttesse magát a forró nyárral szabadon, anyaszült meztelenül. És igen, azt is tudom, anyám a kiskonyhában hüssöl, és nagyon nem érti, mit keresek újból *itt*, ahogy mondta, *itt*, az elfelejtett végvárakon, ahol csak kosz és szegénység honol, meg gyűlölet, *azok* után, én Istenem, ide jöttél, merészkedtél, hát elment az eszed, sírja naponta többször is, hát nem látod, még villany is alig, üres az ól, semmi sincsen édes lányom, nem is tudod, hogy mit csinálsz. Esküszöm. És nézek rá, naponta többször is, és mintha érezném, igaza van, de sajnálni nem tudom, annyit már megértem. Így igaz. Nézem zavaros, könnyes szemét, gyűrött kötényét a horpadt testen, összekuszált haját, piros núdli ujjait, és a fényevesztett gyűrűt, ahogy hadonászik, az udvarban száradó kopott fehérneműt, az elaggott ingeket, melyek, ha fújna, lengedeznének, akár valami zászlók majáliskor, amikor anyámék még szerették mindazt, ami megtörtént velük. Azóta kifordult a világ, mondogatta volt, még nem is olyan régen, pontosabban írta, igen lányom, de már érződött, az ő lelke, szelleme is fordul, mert elhallgatott később, úgy, mint akibe végleg belefagy a szó. Hiába ráztam, lökdöstem, még a szemei is összekoccantak, akár

az üveggolyók, amikor nagy ritkán, hirtelen elszántságból hazaugrottam egy percre, kettőre, nem akart élni igazán. Menj, mondta azért később, legalább te legyél máshol és másmilyen. És persze mentem, hisz ezért voltam távol már évek óta, futottam, szikrát vetett a hajam a kora estében a tó fölött a sárgaparton, a levegő pedig nehéz volt, majd kénszagú. Magam előtt láttam az idegen országokat, mert megadatott nekem vonatra, vízre, repülőre szállni, a hegyek koszorúját, a csillogást, a fényt néztem, szerencsés voltam, jól tudom, finom, elegáns szállók szobáiban háltam, tanulnom is kellett ezt-azt, de ment, mert akartam, azt hiszem. Halványkék ruhákat vásároltam, arany függőt, körömcipőt, a lábam teljesen szőrtelen volt, és följebb is majdnem, ismertem a női rafinériát, erős férfiak karjaiban lubickoltam, ha úgy jött, és nem gondoltam semmire. Olyanra, ami zavarna engem. Mert minek. Eljöttem a partról, mert anyám mondta, és én is akartam talán. Olyan könnyűnek is tűnt ez néha. Akárha máshol éltem volna örökké, más nyelvben, szokásban, nem féltem az újtól, kóstolgattam mindent, nem vert a szívem a félelemtől, természetesen hangolódtam rá arra, ami jött, semmiféle furdalás, görcs, úgy éreztem, ez van, lehet, hogy így kell lennie, hisz anyám is mondta, menj, menj, mert elszáradsz itt. Paréj leszel. Pedig nem akart anyám oly sokat. Úgy kezelte a sorsát, mint a többi lány. Mosott, főzött, veszekedett az öccseivel, néha bejárt a platánfákkal övezett sétányra, megcsodálta a víztoronyból kiömlő barna vizet, beszagolt a Női fürdő iszapos kabinjaiba, le sohasem vetkőzött egészen, valahogy félt a víztől, úszni sem tudott, és tán szemérmes is volt, látta ő is a fekete embert, aki idegen szavakat szőtt a beszédébe, és a kukoricásban vagy az apró asztalok egyikén húzgálta fütykösét, hogy azért mindenki tudja, talpig férfi ő, már nem zavarták, üldözték a férfiak, hozzászoktak ők is, hisz bolond volt, de azért zavarba jöttek minden alkalommal, jobban mint mi, nők, talán ezért is ajánlatosabb, ha a kórházakban nincs férfi ápoló, vagy csak kevés, tudom, velünk megértőbbek, őszintébbek a betegek, amikor a német intézetben dolgoztam, egy fiatal férfi, aki ágyhoz volt kötve, gerinctörés vagy valami hasonló, reggelente mindig elnézést kért, mosdatás közben, ágaskodó férfiassága miatt, és én csak mosolyogtam, ennyi volt az egész, férfi ápolóval ez más, tetszett anyámnak egy-két napbarnított ember, mégis az vitte el, csak két tanyányira a szülői háztól, akire sohase gondolt, mondta ezt nekem, meg azt, hogy egy városi fiatalember többször is megszólította, a part alatt iszapfürdőzött, valami nyavalyája lehetett, úgy nézett ki, mint egy szerecsen, csak a szemei voltak kékek, de ő, anyám, nem válaszolt, pedig sokszor az eszébe jutott, még álmodott is vele. Istenem, erre a lányokat korán férjhez adják, nem volt az ő embere rossz, mármint apám, ha megütötte, anyám visszacsapott, ment is minden a maga kerékvágásában, de a körülmények megváltoztak, nem volt miből élni, úgy eltűnt minden, és csak siránkoztak az emberek, nyafogtak. Fogytak. Idegen arcok bukkantak fel a parton. A fecskék vitustáncukat járták a tó fölött. Sokat

esett. Följött a víz. Omlott a sárgapart feltartóztathatatlanul. De azért maradt belőle. Ajaj. Apám inni kezdett. Pálinkát, majd mindent. Éjjelente kijárt a kiskonyhába és ott nyöszörgött. Anyám ideges lett. Kapkodó. Menj, mondta, vándorolj. Legalább te. És akkor tudtam, neki is lehettek álmai. És egy kicsit becsülni is kezdtem emiatt, szeretni azért nem sikerült, talán igazán, úgy szívből azt a fekete embert, mindig volt bennem könyörület, őt meg tudtam volna kedvelni, egyik férjembe se voltam szerelmes, habár ha a hosszú, vörös hajamat fésülöm a tükör előtt, néha úgy érzem, jó lenne valami szenvedésféle, mert még most is ilyennek képzelem el a lélek, a test lángolását, az izzadást, de megvagyok nélküle, sok minden nélkül, mint most is itt a vízben, érezvén annak a valakinek a nézését, játszván a sebzett, kínlódó sellőt. Az első férjem csak németül beszélt. Olyan jó volt elejében csak úgy mutogatni. Ha fölhúzta a szemöldökét és az asztalra csapott, éhes volt. Hogy nevettünk ezen. Ha az ujjait ropogtatta, lúdbőrözött a hátam ilyenkor, sört akart, ha a fenekemhez nyúlt, de hát ide már nem is kell nyelv, később gagyogtam, ment a dolog, már németül veszekedtünk, minden jel, mutogatás nélkül, és nem nyúlt már semerre sem, tán csak magát tapogatta néha, egyszer azt mondta nekem, a hajóra egyedül megyek, asztalos volt, szép, nagy hajókon dolgozott, mindig vitt magával, én voltam az egyetlen nő a matrózok között, jól is esett néha, de hát nem történt semmi, néztem a sirályokat, vagy a ködöt, tudtam, ennek vége. Ennek is. Nincs kétségbeesés, ilyesmi. Fújtam nagy erővel a füstöt, és nem is volt rossz. Mindent meg lehet szokni. Erre jöttem rá. Nem valami eredeti gondolat. Mégis áll. És utána, ha változik valami, szinte csodálkozol rajta. Nahát, én mást is akartam, másképpen valamikor. Fújtam a füstöt a német arcába, egy kicsit azért fájt, hogy nem lesz tenger, fehér sirály, matrózok pillantása, de... Anyámnak meg se írtam. Minek bántsam szegényt. Megtettem, amit akart. Dicsekedett velem. A szomszédoknak. A lány előkelő, úri asszony. Milyen kosztümjei vannak. És az a sok konyhagép. Időnként küldtem pénzt vagy csomagot. Volt, hogy elveszett. Ellopta a postás vagy valaki más. Egészen rosszul ment már arra. A tartalékot, ha volt, fölélték az emberek. Mérgező szeszeket ittak, kalória nélküli ételt vettek magukhoz, elnyűtt, lestrapált ruhákban jártak, és csak hallgatták a rádiót, hátha, hátha mond valamit. A pénznek semmi értéke volt, seftelők vertek tanyát a kiürült házakban, egymás után haltak meg a rokonok, de azért küldtem a pénzt, mert az azért volt, meg második férj is, aki magyarul tudott, mégis alig beszélt ezen a nyelven, az angoloknál ismertem meg, egy pakisztáni hotelben dolgozott, fogorvos volt. A vendégek fogsorát ápolgatta, morbidnak tűnt, mégis ment neki, azt mondta, amikor találkoztunk, a vörös haj miatt van, azt szeretem benned, azt a szédítő színt, nevettem ezen, habár egy kicsit megmozdult a gyomrom, hátha ez is csak egy olyan, de igazából nem is érdekelt. Kölnivízzel öblögette a száját és csak zöldséget evett, nem is csoda, hogy a pakisztánival paktált, meg hát kreol

is volt, Isztambulba jártunk, ha volt egy kis időnk, illetve neki, ha kevés volt a vendég, vagy jófogú szerette azt a régi hidat, a frissen sült halak kesernyés illatát, ahogy készítik ott a ringatózó vízen, a csónakban, igen, és kiabálnak, hogy tessék, tessék, a parton só, hagyma, vehetsz, amennyit akarsz, imámok hangja kígyózik a fejed fölött, vízárusok rikoltanak, jó volt ez nekem, a Galatán tett magáévá, úgy teljesen igazán, valami kis odút talált ott, behúzott, -lökött, kiabálj, mondta, úgyse hallják ebben a zajban, hangosan, kérlek, és nyúlt a sliccéhez, kivette, a fekete, az otthoni fekete ember jutott az eszébe, meséltem is neki róla, kiabálj, mondta, milyennek láttad, milyennek, és élveztem én is, hisz tengeren voltunk újból és ez valóban jólesett. Meg azt is tudtam, valaki biztos néz, ebben az országban nem lehet elbújni, itt nincs hely, ahol ne lenne élet, de nem zavart, nem, jó akartam lenni, magam számára is. Később rákit ittunk a teraszos vendéglőben, ahonnan beláthatod az egész várost. Azt hiszem, mégis szerelmes voltam egy kicsit. De utána kezdődött a kölni, a hotel, a londoni köd, mind többet gondoltam a Palicsi-tóra. Meg úgy általában mindenre, de valójában semmi komoly sem jutott az eszembe. Elmentünk még egyszer-kétszer a Galatára, sőt Portugáliába is elvitt egy tavasszal. Ott is a hidakat kereste, de valahogy nem jött össze. Lisszabonban egy deszkából összetákolt várszerűségben mondta, elege van, nem belőlem, *úgy* mindenből, elment egyedül, én meg maradtam, ettem az olajos halat, a kiflit, fújattam súlyos hajam a széllel, tudtam, már megint engem hagytak ott, mintha szomorú lettem volna egy kicsit, de mindent meg lehet szokni, mondogattam, még találkoztam vele egy párszor, öreg volt, keserű. Hát akkor, mondtam, és megfogtam a barna kezét, hoztam neked répát, ott van a sarokban, és ellibbentem, ki az esős, párás utcára. Sokáig egyedül éltem, ha úgy adódott, dolgozgattam valamit. Gint ittam. Tellett rá. Nem vitás. Akárha fűbe harapnál. De hát nem akartam még, persze. Majd gyönge lett a szemem. Szemüveget kellett vennem. Nagyon nem szerettem. Féltem, másként fogok látni. A tó mellett katonák gyakorlatoztak, írta szűkszavú anyám. És amikor hazautaztam, napokig nem szólt semmit. Csak később kezdte. Minek, minek, de nem bírta szusszal. Olyan volt, mintha sohasem hagytam volna ott a házat. Reggel egy csöppnyi tej, ebédre krumpli, kenyér. A katonák távolabbra mentek. Anyám egy esős délután azt mondta, nem akartál boldog lenni, véreres szemébe néztem, mit kellett volna látnom, Istenem, nem tudok, motyogtam és magam is meglepődtem ezen, de nem éreztem semmi különöset, és hát fújni is kezdett, fodrozódott a víz, le kellett mennem, hogy lássam, egészen közelről.

Megvan-e még a fekete ember, kérdeztem hónapok múlva. Apám már nem élt. Hátrakötöttem a hajam, kockás köténben jártam, akár valami falusi, tanyasi asszony, aki sohase látott, tapasztalt mást. Reggelente tettem a ház körül, rendbe hoztam a kamrát, tejért jártam a szomszédos házba, néztem a galambok röptét egészen messze. A gin azért hiányzott, de az itteni szesz is

megtette, ha nagyon akartam. Él még, kérdeztem anyámat, és hirtelen zavarba jöttem, olyan furcsa volt, elment, mondta, futva hagyva mindent a háta mögött. Megzavarták a zöldruhások. Bántották, dobálták, még a fegyverüket is rászegezték. Hiába. Nem ismerik az itteni szokásokat. Egy darabig védeni próbáltuk. Magyarázkodni. Mert azért szerettük őt. Hozzánk tartozott. A már őszbe boruló kicsi fej, a remegő madárszem. A fáradhatatlan kéz. Annyira ismertük már. Még álmunkban is. Istenem, ő volt az egyetlen pont, amibe kapaszkodhattunk. Veszekedtünk érte. De nem sikerült. Ezek az emberek nem ismerik a lelket, a törvényt. Röhögtek rajtunk, majd fenyegetőzni kezdtek. Éjjelente zaklatták a férfiakat. És tudod, a háború nem volt messze. Idehallatszottak a lövések. A fecskék is óvatosabbak lettek. El kellett mennie. Ki tudja, merre lehet szegény. Különös volt anyámat hallgatni. Ahogy annyit mesél.

Anyám, mondtam neki napokkal később, izgulva egy kicsit, ha én lennék, lennék őhelyette, persze másképp, talán engem is meg tudnának kedvelni az emberek, anyám, lehetnék fix pont ebben a világban. Nem fekete. Hanem vörös. Csak meg kellene szokni. Gyakorolnám előtte. Van tükör, politúrozott, fényes szekrény. Anyám, mit gondolsz, még álmukban is találkozhatnának velem. És néztem a pókhálós, piros szembe. És nem hallottam semmit.

Most kijövök a vízből, döntöttem. És felkiabálok a csúcsra, holnap is lesz sellő, higgyétek már el.

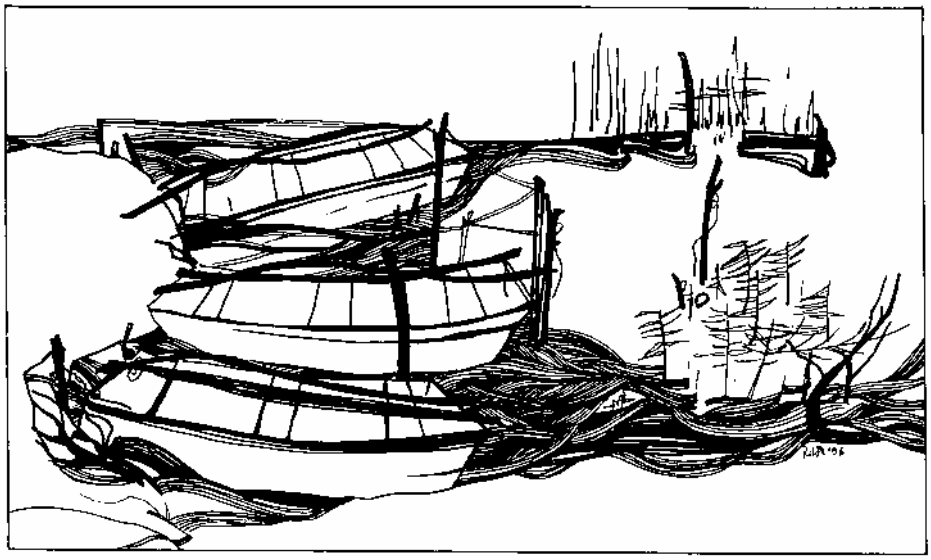

KABDEBÓ LÓRÁNT

Az út poeticája

„VENDÉGSÉG"-ÉLMÉNY A HUSZADIK SZÁZAD KÖLTÉSZETÉBEN

„Ego sum Via, Veritas et Vita" – szállóige az *Újszövetség*ből (Jn. 14. 6.), szövegszerűségében felszállt még a pesti Basilica homlokzatára is. Az Út (= zarándoklat, követés) lineáris és célképzetes értelmezése ismerős mind a vallás-, mind a történelemfilozófiák, mind az irodalmi ábrázolások grand récit-jeiből. Ennek a hagyományos értelmezésnek adhat jellegzetesen e századi vetületet a származása és hagyománya révén az Út (= Tao) értelmezésére fogékony japán jezsuita professzor, Kadovaki teológiai kérdezőhorizontja, amelyről Nemeshegyi Péter professzor hozott hírt tájainkra.

Az imigyen feltűnő kérdezőhorizontnak a poétikai hozadékára figyelve, a jólismert mondat grammatikai-poétikai szerkezetére kérdezek: *„Ego sum Via"*. Ennek az alakzatnak a jelenlétét keresem századunk lírájában. Amely lényegileg különbözik a hagyományosan elbeszélhető (és célképzetesen oly sokszor el is beszélt, legtökéletesebben talán a dantei műben végigkövetett) *„mea vita"* történetiségétől. Az életút – akárha valamilyen beteljesedést céloz is – a viszonyítottság után kiáltó most-pontokra-szakadtságot, töredékké alakulást láttatja, amit Szabó Lőrinc a kisgyerek Lóci bölcsességeként így szerkeszt versébe: „Az életet adja, adja, / egyszerre csak abbahagyja.", József Attila pedig e kép által érzékel: „Az idő lassan elszivárog." Én ezzel szemben (illetőleg ezzel szembesítve) *a mondatot* szemlélve azt az e századi poétikai állapotot keresem, amelybe Yeats helyezkedik a nagy háború idején, még a századelőn, beletekintve az eljövendő századba:

I balanced all, brought all to mind,
The years to come seemed waste of breath,
A waste of breath the years behind
In balance with this life, this death.

Szabó Lőrinc magyar szövegének fordításbeli interpretációja szerint, már a második világháború utánról fogalmazottan:

mérlegeltem, mi volt s mi lesz,
és ugy láttam, mindegy, mi vár:
egyensúlyban tartja üres
életem az üres halál.

Az autentikus idő jelenlétét keresem a maga *nyelvi megfogalmazhatóságában*, századunk irodalmában azt a pozíciót, amelyet ugyanitt Yeats ekként jellemez: *„A lonely impulse of delight"* (Szabó Lőrinc szövegében: *„egyszerűen az élvezet hozott"*): azt kérdezem, van-e olyan sajátos *poétikai* jellegzetesség, amely *csakis* ennek a létbeli elhelyezkedésnek a megjelenítését hivatott szolgálni. Az imigyen megfigyelhető viszonyítottság marad-e a teológia és a filozófia által leírható határok között, a műalkotásban csak tör-

ténetileg értékelhető üzenetközvetítő közeget találva, avagy megjelenhet sajátos formációként is az esztétikumban, beléphet-e az irodalomtudomány szakmai kompetenciájának területére.

*

Számomra a kérdés hagyományos értelemben vett hermeneutikai eseményként jelent meg: a magyar nyelvű izraeli útikönyvet készítő haifai cionista barátom, Goren Tamás kérdezett rá az *Újszövetségi* helyre, Tabor-hegyi látogatásunkra készülőben: mit is jelent valójában a *Transfiguratio,* az Úr *színeváltozása.*

Vegyük a történet legrészletezőbb tudósítását, *Lukács Evangéliumá*t (megjegyezve, ha a magyar irodalom összefüggésében idézem a szentírási helyeket, az íróink által mindig is forgatott Károli-Bibliát olvasom): „És lőn e beszédek után mintegy nyolcadnappal, hogy maga mellé vevé Pétert, Jánost és Jakabot, és felméne a hegyre imádkozni. És imádkozása közben az ő orcájának ábrázata elváltozék, és az ő ruhája fehér és fénylő lőn. És ímé két férfiú beszél vala ő vele, kik valának Mózes és Illyés; Kik dicsőségben megjelenvén, beszélik vala az ő halálát, melyet Jeruzsálemben fog megteljesíteni." (Lk. 9. 28–31.) Megnéztük különböző nyelveken, a cselekmény, a leírás szintjén éppenhogy a nyelv *elégtelensége* vált nyilvánvalóvá: valamiről csakis metaforikusan képes tudósítani. Ez a „Valami" izgatta barátomat is. Mi az, hogy – Károli–Ady szavával – „Nagy, fehér fényben jön az Isten"? A metaforikusság (a Frye jelezte „királyi metafora"?) csak a fenségességet képes jelezni, a történetelbeszélés belül maradva a nyelvi leírhatóság határán, úgy látszik, a lényeget csak hasonlattal tudja körülírni. Kérdés: a szöveg is megmarad-e az elbeszélhetőség – mondjuk ki: – csődjében.

Szerintem a szövegben éppenhogy másik poétikai horizont is megnyílik, a *szövegszerű szerkesztésben* benne található a viszonyítottság is: a történelmi idő más-más szeleteiben, különböző korokban-történetekben megjelenő szereplők-események (Mózes, Illés, – Tabor-hegy – Jeruzsálem, kínhalál) *egyszerre, egy időben* való jelenléte. Megjelenik az elbeszélt jelenetben – a filozófus fogalmával: – az autentikus idő; az a poétikai helyzet, amelyet a költő ekképpen igényel: „A mindenséggel mérd magad!"

Ugyanezt a viszonyítottságot találom egy másik szentírási helyen, a *János Evangéliumá*ban: „Ábrahám a ti atyátok örvendezett, hogy meglátja az én napomat; látta is és örült. Mondának azért néki a zsidók: Még ötven esztendős nem vagy, és Ábrahámot láttad? Monda nékik Jézus: Bizony, bizony mondom néktek: mielőtt Ábrahám lett, én vagyok." (Jn. 8. 56–58.)

Miként szembesítődik *ez* az autentikus idő a most-pontokra szakadó történeti idővel az írott szöveg linearitásának dramaturgiája szerint? A Tabor-hegyi jelenet pedig így folytatódik: „Pétert pedig és a vele lévőket elnyomá az álom; de mikor felébredtek, láták az ő dicsőségét, és ama két férfiút, kik vele állanak vala. És lőn, mikor azok eltávoztak ő tőle, monda Péter Jézusnak: Mester, jó nékünk itt lennünk: csináljunk azért három hajlékot, egyet néked, Mózesnek is egyet, és egyet Illyésnek;" (Lk. 9. 32–33.). A *János Evangéliuma* pedig így folytatja történetét: „Köveket ragadának azért, hogy reá hajigálják." (Jn. 8. 59.)

A két horizont összeolvasását a metaforikus leírás nehezíti ugyan, de a két jelenet olyan dramaturgiát vezet be, amelyik a két horizont dialógusát hivatott hangsúlyozni: a valami véglegeset (ami, Radnóti szavával „biztos" és „súlyos, mint a zsoltár", ami mindig is *van*) szembesíti a (pro vagy contra: Péter, illetőleg a megkövezők) 'nem értem' esetlegességével, történetiségével.

A két horizont között a szembesülés pillanatában megjelenik a kommunikációképtelenség: „Nem tudván mit mond." (Lk. 9. 33.) Szemben vele a pro oldalon az isteni szózat: „Ez amaz én szerelmes Fiam, őt hallgassátok." (Lk. 9. 35.) A befogadók mégis: „hallgatának" (Lk. 9. 36.). A másik történetben, a contra oldalon pedig ez következik: „Jézus pedig elrejtőzködék, és kiméne a templomból, átmenvén közöttük; és ilyen módon eltávozék." (Jn. 8. 59.)

„Vedd emberinek" – tanácsolja módszerként Szabó Lőrinc, a Biblia-hermeneutika személyes eseteként. Azaz: helyezd a problémát tudatodba. És költő lévén: tudata poétikai alkotásfolyamatába 'dobta' ezzel, emberi létezése legmagasabb rendű megnyilvánulásába kötötte. Követem tanácsát, és én pedig irodalomtörténészként kérdezem: ez a dramaturgia hogyan válhat éppen századunk költői számára megértett *poétikai* helyzetté.

*

Milyen poétikai formációban jelenik meg a kétféle időhorizont egy eszázadi teoretikus igényű versben? Mondjuk József Attila *Ars poeticá*jában. Az autentikus idő magaspontja („A mindenséggel mérd magad!") mindkét evangéliumi 'evilági' zárlattal szembesítődik. Péter befogadó szavainak megfelelője (a Szörényi László felfedezését és Gyertyán Ervin elemzését követve:) a görög filozófiából Luther elmélkedésén át építkező, Engels-parafrázisként beiktatott, földi igényszintről széttekintő formula: „Ehess, ihass, ölelhess, alhass!" A megkövezettség, az elutasítottság helyzete pedig ekképpen formálódik: „Hol táborokba gyűlt bitangok / verseim rendjét üldözik".

Ebben a létezési helyzetben alakulhat át a kezdetben létversnek alakuló költemény ars poeticává, amelyben a költő-lét emanációjaként tudatosodik a vers: „Költő vagyok – mit érdekelne / engem a költészet maga." A kommunikációképtelenséget úgy törheti át, ha az autentikus idő horizontjáról teszi viszonyítottá az emberi történelmet. Nem azáltal, hogy belesüpped, hanem hogy *viszonyítottá* teszi. Benne és általa valósulhat meg – fogalmazódhat meg az emberi történet igényszintje. Ezáltal imitálódhat poétikailag a műalkotásban a Transfiguratio csodája.

Hogy a költő lét – éppen a huszadik században – mennyiben tudatosult „imitatio Christi"? Szauder József – nemzedékem meghatározó mesterének – mára klasszikussá nemesedett szövegét hadd idézzem, amint ugyanezt kérdezi Kosztolányi *Hajnali részegség*éről gondolkodva: „Mit jelentsen ez a vendégség? Nem tudjuk. Éppúgy jelentheti az élet kimeríthetetlen bőségét, halhatatlan gazdagságát (a *Szeptemberi áhítat*ban), mint a földön túli, örök élet szépségének, múlhatalanságának sejtelmét (így a *Hajnali részegség*ben). A megváltás eszméje, a testen túli lét nem idegen Kosztolányitól, de nem vezeti át se tételes metafizikába, se megtérésbe. Égi élményének remegő áhítata határsávra esik: arra, ahonnan a megváltásért esengő lélek lebukik, mert későn érte el szemével az égi vendégséget, de fölemelkedik a költő, mert látomása tökéletesen szép volt." (Szauder József: *A „Hajnali részegség motívumának története,* Újhold, 1947. június; könyvben: Sz. J.: *Tavaszi és téli utazások*, Bp., 1980. 268–269.) Nem hasonlóképp gondolkozik versében *ennek* a Kosztolányinak barátja – József Attila is?

És ezzel visszaérkeztem az „Ego sum Via"-problematikához. A *viá*t, mint a két időhorizont közötti kommunikációt értékelve. Nem célképzetes zarándoklatként, hanem a két horizont összeolvadási esélyeként definiálva. Amikor a földi-életrajzi küzdelem állandó útonlevőségében megjelenik (mondódik) a „mindenség" horizontja. Kiváltva a nemértés, a hallgatás, az ellenállás, a kétely avagy a találkozás állapotát. Műalkotásként

pedig az utólagos megértettség (Yeats metaforájával: „a lonely impulse of delight") alkotói pozíciójában megszülető „tragic joy" befogadói állapotát:

Hector is dead and there's light in Troy;
We that look on but laugh in tragic joy.

Ez az egyszerre viszonyítás és befogadás lesz az általam keresett eszázadi sajátos poéticai helyzet? Amint Babits egyik korai verse *(Az örök folyosó)* zárásában a bevégezett szerkezetet teszi a megalkotottság feltételévé, feltételezve a körkörösség „örök visszatérését", a létezés mindenségében benne élő egyedi véges történetiséget. Nietzsche filozófus tanítványa imigyen találja meg költő-mesterként a sajátos poétikai formálási módot a viszonyítás kimondására: *„S megint elölről".* Yeats idézett – és magyarra érvényesen máig le nem fordított – versének is ez a címe: *The Gyres (A gyűrűk).*

Dehát ennek is archetípusaként jelenhetnek meg az evangéliumok: a jelenetek a meg nem értettséggel zárulnak – az egész történet mégis önmaga megértése felé haladva visszamenőleges érvénnyel tételezi fel az emanáció visszaigazolódását, a kommunikációképtelenség feloldódását, a horizontösszeolvadást. Hogyan is fogalmazta József Attila a maga Bartók-vázlatában? „A konsz. a megértett disszonancia."

Mindez pedig a *János Evangéliuma* nyitányában szövegetöltött, szigetszerűen megképzett mondatszervezés követése, amely Rilke óta a versszöveg poétikájába is bevezetett e századi költői gyakorlat része. És ez tudatosan vagy öntudatlan – mint Kulcsár Szabó Ernő megfigyelte – a legjelentősebb e századi költői megnyilvánulásokban is megjelenik.

Persze ekkorra már nincs szükség a Babits felidézte direkt szerkezeti megoldásra. Ő még provokálóan vonja be friss filozófiai ihletettségét a vers szerkesztésébe, századunk ezt követően megtanulja a szerkesztés nélkül, sőt a szerkesztettség ellenére a szövegben bennelévő viszonyítottság örök állapotának megszervezését. A logikai-grammatikai alakzatok sokféle, poétikailag meghatározó jelenléte felszabadítja – sőt meg is kívánja – éppen a szerkezeti nyitottságot. Kiváltva azt a poétikai megformálást, amely a metaforikusság után már a megszerkesztettséget is levedli, illetőleg díszítőelemként használja legfeljebb, és amely a szövegben minden linearitást az állandó újraolvasás-újraszervezés állapotában oldja fel.

*

A továbbiakban három egymástól korban és környezetében is különböző eszázadi reprezentatív műalkotást emelek ki, amelyeknek segítségével az általam kérdezett *poétikai sajátosságot* tetten érni vélem. Bennük és általuk a tudatban szembesülő autentikus idő illetőleg a most-pontokra-szakadt történelmi idő horizontjainak *poétikailag érvényes* összeolvadását írhatom le: a vendégség-élmény szövegbeli megtestesülését.

Legyen az első Kassák *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című valódi, célképzetes zarándoklatot (= valcolást) emlékezetbe idéző szövege. A szocialista zarándok az *Újszövetség* eseményességét követve *hagyja el* a célképzetet, megérezve–maga is teremtve a modernség második hullámában megjelenő poétikai gyakorlatot: a horizontösszeolvadás esélyét; az ezáltal rögzülő-rögzült költeményből a nikkel szamovárral minden utólag zavaró történelmi esetlegességet – visszamenőleges érvénnyel – elröpítve.

A másik Eliot verse, *The Journey of the Magi.* A Szabó Lőrinc, Rónay György és Vas István által magyar szövegbe is öltöztetett karácsonyi vers úgy válogatja össze szövegét a hagyományból, hogy az egyszeri történetben a megváltás átélésével megválto-

zott befogadói helyzetet felmutathassa. Úgyannyira, hogy a hagyományos három mágus újszülöttlátogatása – a Tabor-hegyi jelenet mintájára – olyan zarándoklattá transzcendálódik, amelybe a Kálvária-élmény is beletartozhat: a három mágus útját megjelenítő szövegben szinte észrevétlen megjelenik egy másik történetből egy negyedik szereplő is: Nicanor. Ő az, aki az utolsó versszakban be is zárja, de újra is kezdi új horizonton a történetet: a linearitás látszólagos beteljesülése ezáltal kap sugalmat az újraolvasással való átszerkesztésre. Egyik tanítványom az ekképpen megjelenő egyes szám első személyben magát Jézust vélte hallhatni. A horizontösszeolvadás poétikai logikája értelmében talán nem is alaptalanul. Hiszen Yeats e vers egzakt szavaiból sugárzó „desire"-ról beszél, a vers kommentátora (B. C. Southam: *A Student's Guide to the Selected Poems of T. S. Eliot, Faber & Faber, London, 1990*) pedig az *Ephesosbéliekhez írott levél*ből idéz: „Ha ugyan hallottátok Isten kegyelmének rendelkezését, melyet nékem adott a ti érdeketekben; Hogy tudniillik kijelentés útján ismertette meg velem a titkot, a szerint, amint az elébb megírám röviden, Melynek olvasásából megérthetitek, hogy micsoda az én értelmem a Krisztus titka felől;" (Ef, 3. 2–4.).

De hadd ne ilyen felkavaró-elnyugtató képlettel zárjam a választott költemények sorát. Veszem Szabó Lőrinc *Az Árny keze* című kései versét. A *Tücsökzene* 329. darabja az emmausi jelenet parafrázisa, mely egy ózdi református teológus-házaspár bibliamagyarázatának ihletében születő vallomás. A „hitetlen vagyok, vergődő magány" „látó szeme" a régi jeleneten mereng el: az úton haladó kételyen, félelmen, üldözöttségen. A kommunikációképtelenség állapota ez, a „Mindenség" meg nem értett jelenléte a napi történelemben. Amikor észre sem vevődik a 'jelenlét', a „vendégség". „Így idegen". A vers visszahelyezkedik a valahai történésbe, a folyamatba, amikor még ismeretlen a végkifejlés: „vedd emberinek". Itt nem „Nagy, fehér fényben jön az Isten". Itt a vacogva menekülő tanítványok horizontján szerveződik a történet. Ugyanakkor ezzel az idegenséggel szemben megjelenik egy viszonyított befogadói állapot is („felejtem magam"):

a sugár-hídon némán besuhan
egy örök Árny: lehetne Buddha is,
de itt másképen hívják és tövis
koronázza: én teremtem csupán,
mégis mint testvérére néz reám,
mint gyermekére: látja, tudja, hogy
szívem szakad, oly egyedűl vagyok,
s kell a hit, a közösség, szeretet.
S kezét nyújtja. Mert beesteledett.

Hogyan is kezdődik a vers tudatos átírással, a többes számú textust („Maradj velünk") hangsúlyosan egyes szám első személyű szövegként emelve be a tudat feldolgozó-folyamatába? „Maradj velem, mert beesteledett!" A hitetlen magányban poétikailag „teremti" a vers a század poétikailag érvényes vershelyzetét: szembesíti a most-pontok során a beesteledésig lassan elszivárgó, veszélyeztetett életet a mindenség autentikus idejével. A kommunikációképtelenségből kiizzítja a kézfogást, a megértett disszonanciát.

*

Ezzel pedig eljutottam az e századi viszonyítottság műalkotásbeli *megjelenítéséhez.* Amelyben a babitsi elősejtés értelmében – már nem szerkezetileg, de alakzatokkal tu-

datosítódóan – körkörösen munkál a megalkotottság vágya: „A véghetetlen porticus” és a szétértelmezhetőség: „S megint elölről”. Eliot ezt így érzékeli: „And I would do it again” (Szabó Lőrinc fordítói szavaival: „és akár másodszor is megtenném”). Mert az út és az élet (a latinban milyen egymásra tetőző rímszójáték: via – vita) azonosság is, meg ellentét is.

de mondjátok meg,
mondjátok meg azt,
azt, hogy: mihez vezettek bennünket azon a nagy úton,
Születéshez vagy Halálhoz? Volt ott születés, határozottan,
meggyőződtünk róla, és semmi kétség. Láttam én már születést és halált,
de azt hittem, hogy különböznek; ez a Születés
kemény és keserű haldoklás volt számunkra, amilyen a Halál, a halálunk.

Vajon nincs-e ellentét az ismételhetőség (Vas István-i fordításban: „És megtenném újra”) és a belőle való kiléphetés igénye, a vers utolsó sora között? „I should be glad of another death.” Szabó Lőrinc szavával: „Másik halált szeretnék.”; Vas Istvánéval: „Másféle halálnak örülnék.” Vajon ez-e a megalkotottság szava?

A visszatérők, az Utat megjártak büszkén vállalt idegensége ez, amely megkülönbözteti őket az Úton nem voltak életétől (és ezáltal halálától is)? Avagy éppenhogy ezekben a szavakban szólal meg a megváltottság, a már elvégeztetett kereszthalál, és a megtörténtség után már meg nem ismételhető, mégis az emlékezetben mindig ismétlődően jelenlévő-bemutatódó áldozat? A beteljesített, de éppen ezáltal a példa által mindig újólag megjelenő „keserű pohár”. Az evangéliumok linearitásában megépülő tragikus vég beteljesültsége egybeolvad a tragédia utáni állapot derűjével: megjelenik a Yeats megfogalmazta „tragic joy” derűje. A célképzet tragikus történetisége, mely éppen a katharzis tudomásulvételére szólít fel: a tragédia átvételére és megszüntetésére. Valószínűleg mindkettőre: az átélésre is, a kiválásra is. Az örök ismétlődés állandó jelenlétének tudatában.

Ugyanezt az utat járja be Kassák Lajos is. Pontosabban: az „én KASSÁK LAJOS vagyok”. Tudniillik ennek a megalkotott személyiségnek a magasáról gondolja át a vers ismét az egész zarándokutat, a maga állandóan épülő-omló szerkezetével, az Adymintára Párizsba készülő, mégsem ott célbaérő („én láttam párist és nem láttam semmit”), éppen ezért az egész elbeszélést tudatosan gellert kapottként bemutató-lebegtető linearitásával, végül pedig a brüsszeli politikai célképzet kidobásával-elrepítésével („s fejünk fölött elrepül a nikkel szamovár.”). Háromszoros zarándokutat játszat egybe a vers: egy költőnek és mozgalmárnak készülő ember megosztott célzatú (Párizs vagy Brüsszel?) valcolását; az evangéliumok történetét; és az orosz forradalmat. Mindebből marad az úton lévőség most-pontokra-szakadt örök újrakezdése és az ezzel szembesülő tudat mérlegelő mértéke az autentikusnak szimulált tudathorizonton.

Szabó Lőrinc verse az emmausi tanítványok szavainak személyesre parafrazeálásával bekeretezi a verset, eleve újraolvasottnak, illetőleg állandóan olvasottnak feltüntetve a készülőként feltüntetett műalkotást. Az alkotót és alkotottat szét is választva, össze is vonva. A legnagyobb csoda talán az ő expressis verbis kimondott távolságtartásában születhet. Valamely célokságú, tudatán kívüli teremtő képzetétől a személyesen idegenkedő bent, *önmaga tudatában* teremti meg a mégis feltételezhető teremtőt. Illetőleg ennek a feltételezésnek az állapotát. A vers önmagában szüli meg azt, akit rajta kívül fel se tud tételezni. A kreatura lázadása oda vezet, hogy megszüli és fel-

növeszti a Kreatort, hogy kezet foghasson vele. Hogy megszólíthassa, hogy rákérdezhessen *önmaga létezésében.* Benne a versben. Krisztophoroszként hordja a vers a maga útján mind nehezebb terhét.

A század nagy poétikai felfedezése? A leírhatatlan, a szavakkal el nem beszélhető Transfiguratio poétikai megérzékítése?

Az „Én vagyok" megalkotottsága azt a tudatot, azt az Igét nevezi meg, amely leírhatatlan, de viszonyaiban leosztódik, hogy minden tudatban ismét visszaalkotódhasson. Poétikailag ez a kimondott: „Költő vagyok" –, „én KASSÁK LAJOS vagyok", „én teremtem", „I remember" – „emlékszem én". Ennek leosztódása a szöveg, amely éppen ezt a viszonyt hivatott nyelvi-grammatikai (és csak ezt szolgálóan verstani) alakzatokkal rögzíteni. „A mindenséggel mérd magad!" felemelő arányaival élni át az elszivárgó élet esetlegességeit.

Ha így nézem, válik érthetővé Gottfried Benn poétikai igénye: a modern költészet nem viseli el a „mint" hasonlítgatását. Én ekképpen értem: nem a most-pontokra-szakadó élet megjelenítéséből tiltja ki a metaforikusságot (hiszen azt *szépen* írják le akár ma is a költők), hanem ennek a *viszonyítottságnak* a megélésénél érzékeli ennek feleslegességét. A leírhatatlant ugyanis cifrán-cicomázottan még bántóbb megkísérelni leírni. E század vált képessé poétikailag arra, hogy tudatában biztosítani tudja ennek grammatikai-logikai megfogalmazását: ha eljutok oda, hogy „költő vagyok –", akkor ezt a tudatot a maga szöveg-emanációjában rögzítsem. Ezáltal jön létre a szöveg a maga viszonyítottságában az autentikus és a most-pontokra-szakadt idő horizontjainak összeolvadásaként az Út (= állandó úton levőség, nem cél, de állapot) poétikai gyakorlatában. Megvalósítva (Szabó Lőrinctől kölcsönzött fogalommal:) az elborítottság klasszikus szintjét.

Ez az „imitatio Christi" modern szövegszerűsége a század poeticájának meghatározó jellegzetessége. Nem lehet véletlen, hogy a Szentírás-magyarázat hagyományos módszere, a hermeneutika a huszadik században válik a poétikai befogadás meghatározó mikéntjévé. Hogy a költő, kinek tudatában megképződik a szöveg, netán hívő ember is, az életrajzi esetlegesség. Én úgy mondanám: személyes szerencséje. A vers – tőle függetlenedve is? – *imigyen* mondódik. És hogy mondódik imigyen: legyen a mi gyönyörűségünk. „Tragic joy" – ahogy Yeats tekintette.

POMOGÁTS BÉLA

Antinómiák és stratégiák

MAGYAR IRODALOM A SZÁZAD/EZRED VÉGEN

A történelem bizonytalan erőtere

A magyar társadalom és a magyar kultúra történetét többnyire feloldhatatlannak tetsző ellentmondások terhelik, mintha a nemzeti közösség sohasem (vagy csak igen ritkán) tudott volna megegyezni abban, hogy fejlődése vagy éppen puszta fennmaradása milyen egyetemesen elfogadható nemzeti stratégiát kíván. Gyakran fordult elő, hogy végül nem a józan belátás és a megfontolt eszmecserék, nem a közös tervezés és a közös erőfeszítésekkel kialakított jövőkép formálta meg az érvényre jutó „nemzeti" stratégiát, hanem a geopolitikai kényszerűség vagy éppen egy terjeszkedni kívánó szomszédos nagyhatalom. Az úgy-ahogy végül is megvalósuló nemzeti stratégiát többnyire a túlélés erkölcsi értelemben nem mindig építő jellegűnek bizonyult kényszerűsége szabta meg, és legfeljebb egy-egy nagyszabású történelmi személyiség tudott valóban távlatos jövőképet kialakítani, nem biztos, hogy megvalósítani.

Szent István királynak ez a jövőképe eredményes lett, végül is a magyarság európai elhelyezkedését az ő igen kemény eszközökkel megvalósított stratégiája tette lehetővé, a másik nagyszabású történelmi stratégia, a Mátyás királyé viszont sikertelen maradt. A reneszánsz uralkodó ugyanis a török terjeszkedéssel szemben egy közép-európai nagyhatalom kiépítését kísérelte meg, és ez váratlan, talán erőszakos halála következtében nem járhatott eredménnyel, következésképp Magyarország elveszítette korábbi európai középhatalmi státusát, amelyet legalább félezer éven át birtokolt. Mindez közvetlenül a török invázióhoz és hódoltsághoz, közvetve a történelmi ország trianoni bukásához vezetett.

Másküllönben egész történelmünket áthatják a megoldhatatlan vagy igen nehezen megoldható ellentmondások: a korai középkorban a pogány hagyomány és keresztény európai beilleszkedés, Mohács után a török és a német (Habsburg) orientáció, a reformkorral kezdődő időszakban a nemzeti öncélúság és az európai felzárkózás, a huszadik században pedig a különféle parancsuralmi rendszerek és a nyugati demokráciák befolyása között. Magyarország – nemcsak geopolitikai elhelyezkedése következtében, hanem „lelki" értelemben is mindig egymással ellentétes eszmei, politikai és kulturális vonások között ingadozott, és történelmi értelemben csak ritkán sikerült érvényes és hatékony választ adni az egymással ellentétes oldalról érkező kihívásokra.

Ezek az érvényes válaszok többnyire egy átfogó szemlélet és összegző nemzeti stratégia jegyében jöttek létre, és nem mindig a gyakorlati politikában, a döntéshozó hatalmi apparátusok tevékenysége nyomán, inkább a szellemi, a kulturális mozgalmak világában. Így a 19. század harmadik évtizedében kibontakozó reformkorban a magyar nemzeti romantika képviselőinek – egy Széchenyi Istvánnak, egy Vörösmarty Mihálynak – a történelmi és kulturális értékek széles mezőjét átfogni képes gondolkodása, a kiegyezés után a magyar polgárosulás politikai vezető rétegének – egy Deák Fe-

rencnek, egy Andrássy Gyulának világpolitikai tájékozottsága, a 20. század elején, a (Horváth Zoltán szavával) „második reformkornak" nevezhető két évtizedben a Nyugat és a Huszadik Század körül fellépő szellemi mozgalom – egy Ady Endre, egy Babits Mihály, egy Jászi Oszkár – egyszerre nemzeti és európai orientációja vagy a század negyedik évtizedében szerveződő reformmozgalmak – a liberálisok, a népiek, a katolikusok, a protestánsok, az erdélyiek és így tovább, a kései Nyugat és a Szép Szó, a Válasz, a Vigilia és az Erdélyi Helikon tábora és olyan politikusok, írók és gondolkodók, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, Illyés Gyula, Németh László, Sík Sándor, Makkai Sándor és Csécsy Imre – sok irányba ható modernizációs elképzelései; nos, ezek a törekvések és mozgalmak teremtették meg azt a hagyományt és szellemi stratégiát, amelyre a jelen ellentmondások és feszültségek között vergődő magyar társadalmában és kultúrájában figyelnünk kellene.

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy hasonló stratégiai és önszemléleti ellentmondások szinte minden közép- és kelet-európai nemzetnél kimutathatók, nemcsak a régió kisnépeinél: a lengyeleknél, cseheknél, szlovákoknál, románoknál, szerbeknél és horvátoknál, hanem a régió és az egész kontinens sorsát nagyban meghatározó, egymással nem egyszer hatalmi vetélkedésbe kerülő németeknél és oroszoknál is.

A magyar élet antinómiái

Annak idején *Három nemzedék* című nagyhatású könyvének kibővített, 1934-es második kiadásában Szekfű Gyula úgy látta, hogy a Trianon utáni Magyarország társadalmát és közéletét öt nehezen feloldható feszültség, ahogy ő nevezte: antinómia határozta meg. A történelem által mindenképpen igazolt véleménye szerint az első világháborút követő korszakban, legalábbis a közép-európai régióban, a nacionalizmusok újraéledése, sőt megerősödése következett be, és ez a folyamat a magyarságtól is erőteljesebb nemzeti kohéziót követelt. „Trianon óta – állapította meg – a Nemzeti Egység az, melynek szükségességéről talán legtöbbet és legőszintébben szokás beszélni. Őszintén, – mert bizonyos, hogy a nemzeti gondolkodás egységére nagy szükség van, amikor az új nacionalizmus mindenütt nyájként egybetereli a nemzettagokat s belőlük erőszakkal is egységes nemzettestet ver össze. Szomszédságunkban mindenütt egységes nemzeti akaratok emelkednek fel előttünk fenyegetőleg, – lehetetlenség tehát továbbra is egység nélkül maradnunk, ez lassankint közvéleménnyé válik, mellyel szemben különvélemény tényleg helytelen és oktalan dolog volna."

„A Nemzeti Egység – folytatódott Szekfű gondolatmenete – azonban csak akkor valósulhat meg, ha eloszlanak azon antinómiák, melyek jelenleg ember és ember közt érzelmi, anyagi, akaratbeli különbségeket tartanak fenn. A Nemzeti Egység megvalósításának feladata túlmegy bármily széleskörű politikai akcióon, s nem kevesebbet foglal magában, mint szellemi, gazdasági és társadalmi életünkben sok tekintetben gyökeres reformját."

Mik voltak ezek a Szekfű Gyula által megjelölt antinómiák? Ilyennek látta „a nagybirtokos – mezőgazdasági munkás; katolikus – protestáns; zsidóság – magyarság, öregek – állástalan fiatalok; trianoni magyarság – leszakadt magyarság" ellentétpárját, és ezeknek az ellentétpároknak a révén elemezte a földkérdést, a felekezeti kérdést, a zsidóság és a kapitalizmus kérdését, a nemzedékproblémát és a leszakadt magyarság helyzetét. Véleménye szerint az utódállamok szorításában vergődő és súlyos szociális vál-

ságokkal küzdő magyarság kívánatos nemzeti egységét csak akkor lehet létrehozni, ha ezeket az antinómiákat sikerül feloldani. „Ez öt antinómiának mindegyike – hangoztatta – sürgősen követeli a megoldást akkor, ha nemzetünk számára nem forradalmi katasztrófákat, hanem nyugodt evolúciót és Nemzeti Egységet óhajtunk."

Szekfű gondolatmenete nyomán, sok tekintetben ezzel vitázva vizsgálta újra Németh László 1934-es *A magyar élet antinómiái* című tanulmányában a magyar társadalmat megosztó ellentmondásokat. Antinómiáknak ő is azokat a feszültségkeltő konfliktusokat nevezte, amelyek mintegy meghatározták a Trianon utáni (a két világháború közötti) magyar társadalom viszonyait. „Azok a kérdések – jelentette ki –, amelyeket Szekfű a magyar élet antinómiáinak nevez, egyben nagyon hasonlítanak a Kant antinómiáihoz: előttük is csak kétségbeesni vagy nekigyürkőzni lehet. Életünk halálos sebe ez az öt antinómia, egy-egy magában is elég, hogy elvérezzünk rajta, s ha mai állapotunkból ki akarunk lábalni, mind az ötöt be kell hegesztenünk."

Azon természetesen lehet vitázni, hogy valóban a Szekfű és Németh által vizsgált „öt antinómia" határozta-e meg leginkább a két világháború közötti magyar társadalom (és kultúra) belső viszonyait és a politikai, illetve eszmei térben kialakított nemzetstratégiai elképzeléseket. Rá lehet mutatni, hogy ahogy ezt vitairata végén Németh is tette, másfajta feszültségekre is. Az azonban kétségtelennek tetszik, hogy a Szekfű és Németh által vizsgált társadalmi feszültségforrások igen súlyos konfliktusokhoz vezettek, és minthogy alig akadt olyan szellemi és/vagy politikai erőközpont, amely a reformkorhoz, a kiegyezést követő polgárosodáshoz vagy a Nyugat körül gyülekező tábor által kezdeményezett „második reformkorhoz" hasonlóan átfogó és egyesítő értelemben vállalkozott volna egy hatékony nemzeti stratégia kidolgozására, a magyar társadalom veszedelmes belső feszültségeinek feloldása lényegében elmaradt, sőt tovább hatott a 20. század második felében.

A jelen kulturális antinómiái

Nem volna könnyű dolgom, ha a jelen magyar társadalmát megosztó ellentéteket akarnám áttekinteni. Valószínűleg olyan sok van belőlük, hogy felsorolásuk egy hosszabb előadás kereteit is szétfeszítené. Hiszen az egymással küzdő politikai hagyományok, a négy évtizedes kommunista korszak által átörökített és az újonnan létrejött társadalmi ellentétek, az ország regionális szerkezetében kialakuló fejlődési eltérések és az európai integrációval kapcsolatos konfliktusok megannyi antinómiát jelentenek, és ezek vizsgálata akár egy tudományos kutatóintézet számára is csak hosszú távon megoldható feladattömeget adhatna.

Most azonban nem a mai magyar társadalom antinómiáinak vizsgálatára szeretnék vállalkozni, ehhez valószínűleg nem is volna elegendő áttekintésem, inkább a kulturális, közelebbről az irodalmi antinómiákat próbálnám szemügyre venni és röviden leírni. Máskülönben nyilvánvaló, hogy az irodalom, az irodalmi élet és a társadalom, a társadalmi lét antinómiái egymással összefüggenek, és az irodalom belső konfliktusai mögött nem egy esetben közvetlenül társadalmi feszültségek, illetve a magyar társadalom jelen állapotából következő mentalitásbeli, ideológiai ellentétek találhatók. Az irodalomról beszélek tehát, és a magyar valóságnak ebben a jól meghatározható, a társadalmi lét más övezeteitől mégsem függetleníthető világában négy nagy antinómiát szeretnék jelezni és egymástól elkülöníteni.

1. *A nemzeti és az európai orientáció ellentéte.* Irodalmunkban ez a két orientáció hagyományosan igen sok nézeteltérést és szellemi küzdelmet okozott: ez a szellemi küzdelem jelent meg a 18. és 19. század fordulóján a felvilágosodás hívei (Bessenyei György, Batsányi János) és a nemzeti hagyományok gondozói (Gvadányi József, Dugonics András) közötti polémiákban, a Kazinczy Ferenc által vezérelt kulturális megújulás és nyelvújítás körüli harcokban, később a „népi-nemzeti klasszicizmus" és a „kozmopolita költészet" híveinek vitáiban, majd a Nyugat fellépése körül zajló szellemi háborúkban, végül a harmincas évek népi-urbánus csatározásaiban. A két orientáció vetélkedésének, ebben az értelemben, hasonlóan a többi közép- és kelet-európai kultúra belső küzdelmeihez, igen nagy hagyománya van.

A szűkebb értelemben nemzeti kulturális stratégia és a modernizációs európai kulturális stratégia sok tekintetben a jelenben is szemben áll egymással. Ez a szembenállás jelenik meg a hagyományosabban nemzeti kötődésű irodalom és a posztmodernnek, illetve transzavantgárdnak nevezett irodalom vitáiban, vagy azokban az irodalmi belharcokban, amelyek a jelen irodalmi életében: az egymással perlekedő „szekértáborok" között zajlanak, például az irodalmi intézményeket támogató költségvetési és alapítványi pénzek elosztása körül. Még rosszabb, ha már csatározások sincsenek, és az egymással szemben álló táborok figyelemre sem méltatják egymást, tudomásul sem veszik egymás törekvéseit és értékeit, el sem olvassák egymás folyóiratait és műveit.

A nemzeti és az európai orientáció szembenállása nem egyszer türelmetlen és kirekesztő magatartáshoz vezet: az egyik oldalon mindaz értelmetlen handabandázásnak, kozmopolita ügyeskedésnek tetszik, amit az „urbánusok", posztmodernek („posztnyugatosok") művelnek, a másik oldalon pedig mindazt provinciális nép-nemzeti elmaradottságnak minősítik, amire a nemzeti sorskérdésekre figyelő irodalom vállalkozik.

2. *A személyiség elvű és a közösségi elvű irodalom ellentéte.* Az irodalom, mint minden művészet, sőt minden szellemi alkotó tevékenység, erősen az alkotó személyiségéhez kötött. A személyiség képességei (tehetsége) és tapasztalatai, az önkifejezés érdekében történő erőfeszítések nélkül nem jön létre irodalmi mű, általában műalkotás. Ugyanakkor igen nagy hagyománya van annak a meggyőződésnek is, hogy az irodalomnak bizonyos közös tapasztalatokat, felismeréseket és törekvéseket kell kifejeznie, és az alkotó művész egy emberi közösség: egy értelmiségi csoport, egy társadalmi réteg, egy nemzet vagy éppen az egész emberiség megbízásából és nevében beszél, mint nagy közös élmények és törekvések, gondok és remények letéteményese.

Erre utal különben René Wellek és Austin Varren mára klasszikusnak tekinthető *Az irodalom elmélete* című kézikönyve is, midőn a művészi alkotás két lényegi kritériumát a következőkben jelöli meg: „a művészet mint öncél, és a művészet mint közösségi rítus és kulturális kötőerő". A „közösségi rítus" és a „kulturális kötőerő" fogalmi köre kétségkívül magába foglalja az irodalom közösségi, nemzeti szerepvállalását és mandátumát. Különösen a magyar és megint csak: általában a közép- és kelet-európai irodalmakban, amelyek sok évszázados hagyományaik értelmében voltak – Németh László találó kifejezésével élve – „a nemzeti élet mindenesei".

A 20. században és különösen a kilencvenes évek új szellemi orientációinak keretében mindazonáltal új és minden korábbinál erősebb hangsúlyt kapott az a meggyőződés, hogy az irodalomnak nem valamiféle közösség nevében kell megnyilatkoznia, hanem kizárólag az emberi személyiség helyzetét, megrendülését, válságát vagy éppen felbomlását és megsemmisülését kell kifejeznie.

A jelen irodalomtörténetírásának egy iskolájánál is megingott azoknak a költőknek és íróknak, például Illyésnek, Radnótinak, Németh Lászlónak a tekintélye, akik az irodalomban valamilyen közösségi képviseletet kerestek, és a legmostohább körülmények között is ragaszkodtak a személyiség hagyományos integritásához. A közösségi elv és a személyiség-elv ellentmondása mára áthidalhatatlannak tetszik, és a személyiség-elvű irodalom teoretikusai mind ingerültebben tekintenek a közösségi értékeket védeni és konstituálni igyekvő irodalomra.

3. *A magas irodalom és a tömegirodalom ellentéte.* Mindig létezett magaskultúra és tömegkultúra, és a kettő között viszonylag ritkán adódtak kapcsolódási pontok. Annak valójában művészet-, illetve általános kultúra-szociológiai jelentősége volt, hogy milyen társadalmi csoportok léptek fel fogyasztóként az egymással igazából alig versengő két kulturális piacon. A magas kultúra: az értékes irodalom, zene és képzőművészet inkább az értelmiségi és a vagyonosabb polgári rétegek, a szórakoztató zene, a magyar kulturális körben például a cigányzene, a tömegirodalom, így a kalandregény, az érzelgős „best-seller" vagy a képzőművészeti giccs jobbára a kispolgári rétegek érdeklődését váltotta ki, habár az sem volt kivételes, hogy a társadalmi hierarchia magasabb szintjein elhelyezkedők a tömegkultúra termékeit, úgynevezett „egyszerű emberek" pedig a magas kultúrát részesítették előnyben.

Külön kulturális rendszert alkotott a népi kultúra, amelynek fogyasztói, igaz, a polgári társadalom alatt vagy ezen kívül helyezkedtek el, maga a népi kultúra mindazonáltal egy magasrendű hagyományt és ízlést képviselt. Nemcsak a népköltészetre, hanem a népi képzőművészetre és építészetre, a népi színjátszásra és a néptáncra is gondolok. A kulturális termékeknek ez a területe lényegében a saját tradíciói és törvényei szerint fejlődött, ahogy Ortutay Gyula annak idején megállapította: „a paraszti kultúra és világkép lényege szerint erősen önálló volt; kérdéseire magának kellett megadnia legtöbbször a feleletet". Ezzel együtt a népi kultúra maga is univerzális műveltséget alkotott, teljes mértékben ki tudta elégíteni az egyének és közösségek esztétikai és erkölcsi igényeit.

A tömegkultúra nem ilyen igényeket próbál kielégíteni, sőt kifejezetten lerombolja ezeket a magasabb igényeket, miközben pusztán a szórakoztatásról, a „kikapcsolódásról", a pihentetésről kíván gondoskodni. Lassanként megszünteti azt a személyességet, amely a valódi kultúrát fogyasztó ember sajátja, felszámolja a befogadói jelenlétet és azt az együttműködést, amely a magas kultúra létrehozója és élvezője között kialakul. A modern tömegkultúra és főként ennek elektronikus változata: a videolátványosságok, a televíziós „szappanoperák" és akkor még nem is szóltam az erőszakot népszerűsítő vagy pornográf filmekről, kifejezetten a személyiség önépítése, önmegvalósítása ellenében érvényesülnek, és a jelenben éppen ez a tömegkultúra veszi át mind szélesebb körben a korábbi magaskultúra és népkultúra helyét és szerepét.

4. *A hagyomány és a modernség ellentéte.* A hagyomány és az újítás mindig is versengett egymással, és természetesen voltak korszakok, midőn inkább a hagyomány, és voltak korszakok, midőn inkább az újítás érvényesült. A legtermékenyebb korszakok mindazonáltal azok lehettek, amelyek összhangba tudták hozni a hagyományokat és az újításokat, és a tradíció bizonyos mozzanataira tudták építeni a mindenkori modernséget. Így a magyar romantika korszaka, midőn Berzsenyi vagy Vörösmarty köl-

tészete természetes egységet hozott létre a nemzeti költői hagyományok és a nyugatról érkező romantikus világkép és poétika között, vagy a Nyugat nagy korszaka, amely ugyancsak természetes és termékeny szintézisbe tudta fogni a nemzeti tradíciót és a francia, angol, német irodalom modern indításait.

A két kultúrát konstituáló erő: a hagyomány és a modernség aligha szerencsésnek mondható korszakokban viszont élesen egymással szemben érvényesül. Ilyenkor lényegében megszűnik a kultúra teremtő folytonossága, zavarok támadnak abban a kulturális diskurzusban, amelynek fenn kell tartania a nemzeti kultúra szerves folyamatait, és nehézkessé vagy éppen lehetetlenné válik a különféle iskolák, irányzatok és mozgalmak dialógusa. Ennek a zavarnak vagyunk a szenvedő tanúi a jelen magyar irodalmát nyomon követve is.

A modernek (posztmodernek) szívesen beszélnek arról, hogy az irodalom hagyományos realista vagy klasszicista formái végképp kiüresedtek, és legfeljebb tömegkulturális termékek létrehozására valók, a hagyományok hívei pedig kedvtelve hivatkoznak arra, hogy a posztmodern irodalom vagy a neoavantgárd megszakította minden kapcsolatát a valósággal és az értelemmel, és legfeljebb egy belterjes kicsiny irodalmi szekta életidegen beszédmódja, „madárnyelve" lett. A hagyományos és a modernista írásmód élesen elvált egymástól, és úgy tetszik, lassanként megszűnnek a kölcsönös megértés szemléleti és szemantikai alapjai.

Modernizáció és identitás-védelem

Ahogy Szekfű Gyula és Németh László társadalmi természetű antinómiái esetében, úgy a jelen irodalmi ellentmondásainak tekintetében is bőven ki lehetne egészíteni az imént vázolt antinómiák körét. A tárgyalt problémák gyökerét mindazonáltal egyetlen nagyobb jelentőségű és mélyebben ható – egyébként nem feloldhatatlan – ellentmondásban látom. Itt azonban kissé távolabbról kell kezdenem a gondolatmenetet.

A magyar történelmet (hasonlóan több nép és különösen a közép- és kelet-európai népek történelméhez) hagyományosan egy kettős stratégiai kihívás és feladat hatja át. Mégpedig az, hogy a magyarságnak szüntelenül fel kell zárkóznia az európai (a nyugati) civilizáció és kultúra adott szintjéhez és időszerű követelményeihez, ugyanakkor meg kell őriznie saját nemzeti karakterét és egyéniségét: önazonosságának történelmi alapjait. Egyrészt meg kell kezdenie és sikeresen meg kell valósítania a gazdasági és társadalmi modernizációt, amely visszavezeti, pontosabban elvezeti a nyugati világ fejlett nemzetei közé, másrészt meg kell őriznie és erősítenie, vagy mint a kommunista berendezkedés bukása után is követelményként megjelent, helyre kell állítania a maga súlyosan sérült nemzeti identitását és kulturális hagyományait. Korábban mind a modernizáció, mind a nemzeti identitás a kommunista párturalom áldozata lett: a szovjet társadalmi és gazdasági modell erőszakos alkalmazása megakadályozta a valódi és hatékony modernizációt, a „proletár internacionalizmusnak" nevezett szovjet nagyhatalmi ideológia pedig fellazította és megtörte a nemzeti azonosságtudatot.

A kettős stratégiai kihívás igen gyakran okozott zavarokat, igen sokszor bontotta meg a kívánatos nemzeti kohéziót és összefogást, minthogy a két stratégiai elv: a modernizáció és az identitás-védelem nem egyszer egymással szemben érvényesült. Holott e két kihívásra csak átfogó és összegző választ lehet adni. Valamiféle okos szintézisképzésre van szükség, máskülönben a modernizációból tartalmas és szerves civilizáció

és politikai kultúra nélküli pszeudo-európaiság, az identitástudatból pedig önveszélyes elszigetelődés és végül provincializmus lesz.

A jelenben kétségtelenül megvan annak a veszélye, hogy valamelyik stratégiai opció egyoldalúan érvényesül. Léteznek politikai (és kulturális) erők, amelyek Magyarországot úgy kívánják betagozni a nemzetekfeletti intézményekbe és a globális gazdasági és politikai folyamatokba, hogy nem ügyelnek kellőképpen a nemzeti történelem és kultúra, a hagyomány és az identitás értékeire. És léteznek olyan erők, amelyek csakis a nemzeti identitás és hagyomány fenntartásának érdekét ismerik el, és elutasítják a modernizációs késztetéseket: az európai intézményekhez történő csatlakozást, a globális folyamatokban való részvételt. Ebben a tekintetben többen és több oldalról is hajlanak arra, hogy figyelmen kívül hagyják a magyar történelem időszerű tanulságait és tanításait.

Holott igen emlékezetes és eredményességet tanúsító történelmi-művelődéstörténeti példái vannak annak, hogy a modernizációs és az identitás-védő stratégiák szembekerülése: a már-már sorsszerűnek látszó és a nemzeti kohézió drámai fellazulásának rémét felidéző politikai és kulturális megoszlások elkerülhetők. Történelmünk sikeres korszakait éppen a modernizáció és az identitás-védelem követelményének együttes meghirdetése és érvényesítése alapozta meg. Így a múlt századi reformkorban, amely – Kölcsey Ferenc kifejezésével – a „haza és haladás" kettős eszméjére építette a nemzeti stratégiát és jövőképet. Vagy a Nyugat mozgalma körül kialakuló „második reformkorban", amely ugyancsak a modernizációs és az identitás-védő stratégia egységét tudta kialakítani.

A Nyugat (és a mellette, vele szövetségben fellépő Huszadik Század) ugyanis nem egyszerűen az irodalmi és művészeti gondolkodás és gyakorlat megújulásának műhelye volt, hanem a teljes kultúráé, a teljes szellemé: a társadalomtudományoké, a politikai gondolkodásé, a politikai kultúráé is. Mint a 20. századi magyar szellemiség egyik leginkább átfogó és leginkább eredményes műhelye, mindig arra törekedett, hogy egyeztesse az identitás-védő hagyományokat és a modernizációt szolgáló megújulást, a nemzeti és a liberális eszméket, a magyar és az európai értékeket. Sőt, éppen a modernizáció hatékonysága érdekében tapintott rá a nemzeti egyéniség és a kulturális tradíció eredeti tulajdonságaira és értékeire – szemben egy nemzeti köntösben fellépő másodlagos kultúrával, amely nem volt sem eredeti, sem hatékony, sem igazán nemzeti, sem európai. Ady, Babits, Móricz és Krúdy irodalmi stratégiája és munkássága legalábbis erre vall.

Hadd idézzem fel Ignotus hírneves beköszöntő írását a Nyugat első száma elé. Ez a *Kelet népe* című eszmefuttatás az értékeket és eszményeket, szemléletformákat és mentalitásokat egyeztető kulturális stratégiát körvonalazta, és a keleti származású magyarság nyugati integrációjának szüntelen megújítására szólított fel, olymódon, hogy egyszersmind fontosnak tartotta a keleti örökség, a nemzeti hagyomány megőrzését és védelmét is: „A nap s az emberiség s a történelem keletről nyugatra tart. Kelet népének is ez az útja... A Csaba útja az égen és a földön, tudásban, szépségben és munkában, mindenütt honfoglaló legyen Kelet népe."

Ma is a modernizációs és az identitás-védő stratégiák és jövőképek egyeztetésére volna szükség. Az, hogy ez az egyeztetési hajlandóság alig érzékelhető, és maga az egyeztetési folyamat késlekedik, igazából nem kulturális, inkább politikai és ideológiai okokra vezethető vissza. A mai magyar társadalomban ma is a szükségesnél nagyobb mértékben uralkodik a politika és a teljes 20. századi történelem káros örökségeként

igen nagy szerepet töltenek be az ideológiák – valójában a politikai tér mindegyik oldalán. Mindennek következménye az a „kultúrharc", amely a kilencvenes évek első felében különösen kíméletlen és kártékony módon hatott a nemzeti konszenzus kívánatos kialakítására. Azóta ez a „kultúrharc" talán valamelyest enyhült, olykor mégis fellángolni látszik, és ilyen fellángolás várható az előttünk álló hónapokban is, az 1998-as választások közeledésével.

Felszámolhatók-e az antinómiák?

A „magyar élet antinómiáit" (hogy Németh László kifejezését használjam) ezek szerint a modernizációval és az identitás-védelemmel, az újítással-megújulással és a hagyománnyal, a nemzeti és az európai eszmékkel és értékekkel kialakult viszony szabja meg. Vajon vannak-e lehetőségek arra, hogy ez a viszonyulás kiegyenlítettebb legyen, és az imént jelzett konfliktusok legalább részben megoldódjanak? Illetve: mit tehet az irodalom, az irodalmi kultúra annak érdekében, hogy az egyensúlyosabb állapot létrejöjjön.

Véleményem szerint az irodalmi kultúrának vannak ezt célzó lehetőségei és eszközei. Három ilyen eszközt, egyszersmind művelődéspolitikai követelményt említenék meg: az értékközpontúságot, a kulturális (irodalmi) pluralizmust és egy átfogó kulturális stratégia kialakítását.

1. Az értékközpontúság, a valódi szellemi és irodalmi értékek megbecsülése minden kulturális élet és kulturális politika alapvető követelménye, amelynek következtében a szellemi életnek, az irodalom intézményeinek és mindenekelőtt az irodalomkritikának elsősorban a művészi (irodalmi) értékeket kell figyelembe vennie. A mai magyar szellemi életről és irodalombírálatról egyáltalán nem mondható el, hogy törekedne ennek a követelménynek a tiszteletben tartására. Ellenkezőleg, igen sok tapasztalatunk lehet arról, hogy a kritikai minősítések és a különféle (könyvkiadói, díjakat javasló) kuratóriumok, egyáltalán az „irodalmi tőzsde" döntései mögött nem esztétikai vagy erkölcsi kritériumok, hanem személyi és csoportos elfogultságok, sok esetben durva politikai előítéletek rejlenek.

Az irodalmi értékek rendjét a kommunista korszakban is mindig megzavarta és felforgatta az irodalompolitika, és én még emlékszem azokra az időkre, midőn a hivatalos irodalomkritika által felállított hierarchiában Illés Béla jóval Németh László, és Hidas Antal jóval Weöres Sándor előtt foglalt helyet. Mára természetesen véget értek ezek a brutális hamisítások és erőszakosan keltett értékzavarok, de ki merné azt állítani, hogy a politika, megint csak minden oldalon, nem törekszik arra, hogy taktikai érdekeinek erőltetésével megbontsa a valódi értékrendet és zavart keltsen a kultúra világában? Éppen ezért az értékek szigorúbb kiválasztására és a valódi értékek megbecsülésére van szükség, olyan kritikai közéletre, amely képes kiküszöbölni minden személyes és ideológiai elfogultságot, és képes elhárítani minden manipulációt.

2. Az értékközpontúság elve nem zárja ki az értékpluralizmus érvényesülését, ellenkezőleg, arra figyelmeztet, hogy minden egyes irodalmi irányzat képes a maga törvényei szerint létrehozni egyetemes jelentőségű alkotói értékeket, és a befogadásnak ezt tudomásul kell vennie. A magyar irodalomban ma nincs vezető iskola és nincs „fővonal" – ezek egy meghaladott korszak felejtésre méltó fogalmai. Ma együtt élnek irodalmunkban a hagyományosabb realista vagy klasszicista, az avantgárd (neoavantgárd)

és a posztmodern áramlatok, együtt is kell élniök, és csak szélsőségesen elfogult elmék gondolhatják, hogy minduntalan választani kell, mondjuk, Ágh István és Tandori Dezső költészete, vagy Lázár Ervin és Esterházy Péter elbeszélő művészete között.

Az irodalom, mint minden szellemi, minden kulturális rendszer, pluralista jellegű, és a különféle szemléletmódok, mentalitások és poétikák sohasem zárhatják ki egymást, ellenkezőleg, együtt érvényesülhetnek, együtt kell érvényesülniök. Mint ahogy 20. századi irodalmunk megítélésében is tévutakra jut az, aki úgy gondolja, hogy Babits költészete kirekeszti Ady költészetét vagy Kassák költészete kirekeszti Babitsét, József Attiláé Illyését és Pilinszkyé Nagy Lászlóét. Egy korszak vagy éppen egy nemzet irodalma valóban szellemi „köztársaságot" alkot, és ebben a „republica letterariá"-ban igen jól megférhetnek egymással az egymástól igencsak különböző áramlatok és életművek, sőt maga az irodalom létmódja követeli meg azt, hogy az egymástól különböző (és versengő) értékek egy szellemi „köztársaság" tagjai legyenek.

3. Mindezek következtében stratégiai gondolkodásra, sőt tovább megyek: a magyar irodalom jövőképének a kialakítására van szükség. Irodalmunk ma egyféle identitásválságban van, minthogy az egypárti rendszer évtizedeiben kialakított – és nagy történelmi hagyományokat folytató – közéleti-ellenzéki szerepvállalást nagymértékben feleslegessé tette a többpárti demokrácia intézményeinek kiépülése, az irodalmi intézmények, mint a könyvkiadás, a folyóiratok, az írószervezetek állandó finanszírozási gondokkal küzdenek, az irodalmi életben pedig mindinkább szerepet kap az a megosztás, amelyet a pártpolitikai küzdelem indukál. Mindezek következtében szükség volna a magyar irodalom jövőjének felelős átgondolására és a kialakult irodalmi antinómiák meghaladására, az egymással küzdő nézetek egyeztetésére.

Azt, hogy a magyar irodalomból mi lesz az előttünk álló ezredfordulón: az emberi személyiség és a nemzeti közösség sorsáért felelősséget vállaló irodalom, amely meg tudja őrizni identitását, egyszersmind válaszolni képes a modernizáció kihívásaira, vagy csupán „szövegdömping", amely figyelmen kívül hagyja a művészi alkotás erkölcsi és humanisztikus követelményeit, az előttünk álló esztendők és szellemi küzdelmek fogják eldönteni. Az mindenesetre kétségtelen, hogy tisztázó vitákra és erőfeszítésekre szükség lesz a továbbiakban is.

Olga Szedakova

A költészet dicsérete

Ha Mandelstamról, az ő teljes egészében metaforikus költészetéről írnék, akkor ezt az etüdöt „Mandelstam-tétel"-nek nevezném, Valéry mesteréről, Mallarméról szóló esszéjének mintájára. „Mallarmé olvasása után minden más egyszerűen naivnak és banálisnak tűnt." (Valéry) Valamikor a 60-as években nálunk is ugyanez történt Mandelstam esetében. Kortársai szemmel láthatólag – vö. Zsirmunszkij, Tinyanov és mások kritikái – nem tulajdonítottak ekkora jelentőséget neki. Akkortájt sok minden tűnhetett naivnak és banalitásnak – például Blok költészete. Mandelstam a filológiai világnézet és az „elitarizmus" zászlóvivője lett. Kritika nélkül tetszett, pontosabban szólva etalonná vált: a következetesen vállalt irodalmiság verseiben, a költői beszéd kötöttsége; a szigorú szerkezet: semmi, ami csak úgy, „magától" jönne, a tiszta, kristályképződéshez hasonlatos forma, a motívumok szemantikájának concetti mintájára történő kibontása. Az erkölcsi prédikáció és az egyértelműség abszolút lehetetlensége. A megnyilatkozás közvetlenségének felfüggesztése, a lírai személyiség zárójelbe tétele. A kutatók számára különösen érdekes „utalás-skála", mert természetesen, Mandelstamnál az idézés is közvetett. A puskini szépségeszmény majdhogynem tökéletes megvalósulása, a fennkölt absztrakciók harmóniává szelídítése. Kétségtelenül az intellektus irányít itt mindent – nemcsak a szentenciákat, melyek úgy félnek a közhelyektől, mint a tűztől, hanem magát a látást és a hallást is. Sőt, még az őrült metaforát is, amely többnyire hanghatásokra épül, többlépcsős szerkezetű (a metafora metaforája). És mennyi tárgyat tett költőivé Mandelstam, ajándékozott a költészetnek – a köveket, a tengelicét, a viaszt – mindent, ami száraz és éles – a teret, a kapcsolatot, a tücsköt – a botanikusokat és Buonarottit. Annak ellenére, hogy már-már kínos precizitással tanulmányozták mindezt, Mandelstam éltető elemét értelmezőinek általában nem sikerült megragadniuk – alig vannak olyanok, akik kihallanák a háromlépcsős metaforából a remegést és az ürességet. Az erkölcsi szólam nem csupán a forma „gömbölyded tökéletessége" miatt hiányzik Mandelstam költészetéből (a moralitás felrobbant minden formát és mintha arra vágyna, hogy belebújjék a következő kinyilatkoztatás burkába: „Az örökkévalóság túsza vagy és az idő foglya" – s a megelőző versszakok szárnyalása ezennel kitöröltetett az emlékezetből). Ugyanis ama őselemben, amely mindenek felett Mandelstam ihletője, a szabad kultúra őselemében nincs helye semmiféle ideológiának. Az ideológia és az etika itt durván prózainak tűnik, hiszen mindkettő híján van az ösztönösségnek és a szabadságnak. Hogyan lesz helyük mégis e szeszélyes, nem euklidészi értelem-geometria „mormogó-susogó kísérletében" Tolsztoj és Dosztojevszkij és más „tanítómesterek" veretes, határozott rajzolatú gondolat-tömbjeinek? Leereszkednek e művészet legmélyére, maguk után hagyva a „csészealj nedves nyomát a kerti asztalon", ahogy Dosztojevszkij Nabokovnál, illetve az „utalás-skálát" és a hasonlatok tömkelegét, ahogy Dante Mandelstam *Beszélgetés Dantéról* című esszéjében. Dosztojevszkij és Tolsztoj prófétai hevülete semmiképp sem jelenhet meg úgy e reflektált tudatban, mint barbarizmus, mint rossz stílus. A „teológus-költő", mikor róla esik szó a Beszélgetés-ben egyáltalán nem hasonlít önmagára: „bátran füllent,

Orlandóval perlekedve, s megváltozván egészen, lángra gyúl", s nem áll szándékában teljesíteni azt a gyakorlati célt (Dante Can Grande della Scala-hoz írott levelének szellemében), „hogy kimozdítsa az élőket nyomorúságos állapotukból és elvezesse őket a boldogság felé". Az ilyen cél felé általában nem pallóról pallóra ugrándozva haladnak előre, hanem a zarándok céltudatosságával. Nem tekinthető véletlennek az sem, hogy Mandelstam a Petrarca-szonett fordításakor a Pál apostolra való nyilvánvaló utalást kihagyta* – az egy forrásból feltörő víz kétféle íze azonban a bizonytalan, zavaros állapot egyik kedvelt mandelstami metaforájává vált, ugyanakkor önnön megváltására vonatkozólag (ahogy Petrarcánál volt) nem tartalmazott értékítéletet. Ez az oka annak is, hogy a Mandelstam-fordításban szereplő „ragyogó csillagfonal", melynek szépsége vitán felül áll, Petrarca egyszerű, hagyományhű képi világát (az „Éj csillag-hintaja") Mallarmé mintájára rendezi át. Az ihletettség állapota, a „reális térből a nagyság bozótos kertjébe" való kilépés Mandelstam művészetében a legfőbb érték (ebben a maga módján, következetesebben, mint bárki más, a puskini hagyomány folytatója). Egyébként az eszme és az erkölcs éppen a „reális térre" vonatkozik, ahonnan ki kell lépni. Mandelstam ezt a kilépést szereti az általa olyannyira kedvelt olasz mesterekben, viszont egy kézlegyintéssel elintézi azt az apróságot, hogy ők nem a bozótos kertbe, hanem egy jól körülhatárolható térbe jutnak ki, melyről már Arisztotelész, Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás és más, azokon a helyeken jártas utazók elkészítették „térképeiket".

Miközben megpróbálom kívülről szemlélni Mandelstamot, kezdem érteni, ki ellen küzdött. (Ahogy a megboldogult D. Makszimov mondta: „Alekszandr Hercovics, a kis zsidó muzsikus" – Mandelstam mindvégig az ő alakját érezte igazán személyesnek, őt akarta állandóan leküzdeni önmagában, s helyette alakította ki az esztétikai személyiséget.) Valéry jegyezte meg, hogy nem hiányzott az etikai tartalom Mallarmé esztétikai igényességéből sem. Mandelstam „esztétikai személyiségében" hasonlóképp megtalálható az etikai elem: a kocsmai őszinteséggel, mely némelyeknek egyenlő a költőiséggel, a hasonlatokkal túldíszített, felelőtlen lírai heveskedéssel és a tárcaízű gondolatokkal szembeni józanság és tisztesség. Az ilyen „esztétikai személyiség" mindenképp vívmány, s nemcsak Mandelstamé, hanem a költészeté általában: az „önkifejezés" helyett a versben a bennünket körülvevő világ érzékeny rezonőre szólal meg. Nem lehet tudni, vajon a tényleges szegénység, vagy a lírai személyességnek önmagában való leküzdése, vagy még a személyesség leküzdésénél is többnek, a fecsegés, a közbeszólás, a replika kényszerének megszűntetése hívta életre ezt az esztétikai személyiséget? Talán Mandelstam túlzott állhatatossággal tört lándzsát az értelem teleologikus bonyolultsága mellett a művészetben, emlékeztetve arra, hogy a szerző „személye" a műalkotás törvényeinek rendelődik alá. Vagyis a tág értelemben vett *stílusra* irányította a figyelmet.

Ha valamennyire igaz a híres mondás: „A stílus – az ember", akkor az ellenkezője nem kevésbé, jóformán ugyanúgy, sőt, lehet, még inkább igaz: „A stílus nem az ember" és „Az ember – nem a stílus" („túlságosan tágas, leszűkíteném" – ahogy Karamazov mondja). A stílus és az ember meg nem felelésében (egyébként nem csak a „nagy stílus" és a „kor embere", hanem az individuális stílus és a szerző „túlságosan tágas" személyisége összeegyeztethetetlenségében, a stilisztikai polimorfizmusban vagy amorfizmusban) rejlik a stílus végzetes erénye és végzetes hibája. Igényli a személyiséget;

* A 164. szonett fordításáról van szó („Ím hallgat az ég és föld, szellő se járja"). (a ford.)

szegényesebb nála, kevésbé bonyolult – ám szilárdabb és nyilvánvalóbb. Arra kényszeríti Dantét, hogy latin eclogáiban a *Paradicsom énekei* írását a kecske fejéséhez hasonlítsa. A stílus mindenkit kényszerít valamire. Honnan van hatalma őszinte érzelemkitöréseink felett? Ki tudja. Vajon mire kényszerít tulajdonképpen, mit kellene tennünk önmagunkkal? Két dolgot általában: 1. le kellene mondanunk több olyan elképzelésről, melyről ösztönösen érzékeljük, hogy nem illik a készülő műhöz (a gondolatisággal, az érzelmek kifejezési módjával, a témával, a nyelvi megformáltsággal, a képzelet szabadságával kapcsolatos és ezekkel hasonlatos elképzelésekről van szó). 2. meg kellene találni önmagunkban (nem arról van szó, hogy mesterségesen életre hívjuk őket) azokat az impulzusokat, melyek túlságosan tágas személyiségünk ellenére, hiányoznak belőlünk éber állapotban. Az első dolog nagyon is intenzíven, sőt, húsbavágóan érezhető: meglehet, hogy egyike a stílusváltás mozgatóinak. Ellenében kél fel a kifejezési forma egyszerűségének és áttetsző tisztaságának a vágya, amely a külső szemlélőben gyakran a bonyolultság és a túlzott kimunkáltság látszatát kelti. A második dolog azonban jelentős mértékben egybeesik az „ihletről", a megvilágosodásról, az isteni sugallatról alkotott homályos elképzelésekkel. Olyasmit fedezünk fel önmagunkban, ami túlnő rajtunk. Hiszen tökéletes, – szerényebben szólva – kifogástalan mű nem létezik, ami egyedül lehetséges, nos, az a következő: olyan feladat megvalósítása, melyet képtelen lennél teljesíteni, ha csak a rendelkezésedre álló, múltban felgyülemlett energiádból indulsz ki. Különben mindez lehetséges, többen tanúbizonyságot tettek róla. Itt emlékeztetnék Assisi Szent Ferenc és az aranygolyók történetére*. Magától értetődően az Ember és a Stílus egymáshoz való viszonyának „ideális" esetére gondolok, amely a „reális" viszonyok közegében jócskán eltorzult. Térjünk vissza tehát a buffoni igazsághoz: „A stílus – az ember", ám inkább e népszerű szállóige ellentétes jelentésű értelmezéséhez. A stílus nem az „autochton" ember, hanem az önfeltárulkozásra és önkorlátozásra képes ember, aki éppen autochton adottságai leszűkítésével nő túl önmagán és tud alkalmazkodni valami olyasmihez, amit minden kétséget kizáróan csak úgy gondolhatunk el, mint a belső vágyakozás és a külső imperatívusz együttesét. A stílus formálódását a költői beszéd benső címzettje, az „ideális olvasó" segíti elő. Az ő képzeletbeli vágyaiból és ízléséből képződik a stílus kristályszerkezete. Nem véletlen, hogy Mandelstam oly sokra értékelte az „olvasót, aki tanító és orvos egyben".

Mandelstam „ötödik őselemét" mostanság a Taranovszkij-iskolához tartozó filológusok vették birtokukba, s aligha lehet róla bármi újat mondani ezen a nyelven. Ami valóban „személyes" Mandelstamnál, ami a „sajátja" – szerintem e szempontból korántsem a „Mindegy, mind egyre megy..."(Alekszandr Hercovics) a legfontosabb, hanem a maga nemében egyedülálló kacérkodása a visszataszítóval, a borzalommal, a fenyegetettséggel („Moszkva-folyónk a csiriz-szag belepte"), s az a törekvése, hogy gyönyörködni tudjon benne és a költői szóval megigézze. Mandelstam költészetében ez a törekvés még a reális fenyegetettség előtt – ahogy az embernek a „sajátjával" általában lenni szokott –, a sztálini Moszkva „levegőjének, kultúrájának és vizének buborékjait" jóval megelőzve, a korai versek „egyiptomi sötétjében" már tetten érhető.

Egyébként, a más által már birtokolt nyelven nem lehet megszólalni. Jól ismerem a mások iránti rajongás végzetes következményeit: Cvetajeva, Paszternak és az oberiu-

* Az aranygolyók Szent Ferenc legendájában a szegénységet, tisztaságot és engedelmességet szimbolizálják. (a ford.)

sok (fél-Moszkva és fél-Leningrád utánozta őket – és furcsa látni, milyen unalmasan elcsépeltté vált az asszociáció abszurd szabadossága, a stilisztikai makaronizmus, a versmérték összekuszálása), a „bonyolult" idegen költők – Dylan Thomastól kezdve Joszif Brodszkijig – iránti lelkesedés eredményét. Sőt, mintha még a kései Ahmatova stilisztikailag semleges költészete sem válna hasznára senkinek. Egyszóval, az olyan tanítványkodás, amely meghozza a maga gyümölcsét, miként Dante *Isteni színjáték*ában Statiusnál Vergilius követése :

Per te poeta fui, per te cristiano,
(Általad lettem költő és keresztény)

Babits Mihály ford.

– csoda, és ezt nélkülem is mindenki jól tudja. Jóval szívesebben számolnék be az effajta csodákról, mintsem az epigonság csodásnak éppen nem nevezhető jelenségéről, de sajnos, mai példákat nem ismerek. Úgy hírlik, a modern katolikus költők sikerrel vesznek példát a dantei örökségről. Ám ez jószerével annyit tesz, mintha magának a költészetnek a példáját követnék. Nem példát venni magáról a költészetről pedig még annál is rosszabb, mintha egyenlőségjelet tennénk a költészet és Cvetajeva vagy más, utánzás tárgyává tett költő közé (Puskint körülbelül annyian utánozták, mint Tregyjakovszkijt: az epigoni „minták" hatása valahol Blok korának tájékán kezdődik). Az egyszerű epigonság személyes kudarchoz vezet, míg a költészet szellemének semmibevétele – társadalmi romláshoz: a költészeten kívüli költészet hagyományának megteremtéséhez, ahogy ez nálunk történt. Az elemi csapással, a dögvésszel, az éhínséggel összehasonlítva, lehet, hogy ez nem akkora tragédia – ám higgyenek Puskinnak:

Ó, jaj a honnak, hol a trónt
Hízelgő s rab dícséri együtt,
S menny-küldte, büszke dalnokok
Némán, szemünk földhöz szögezzük
(1828)

(Baka István fordítása)

Mérgezett a levegője annak az országnak, melyet nem leng be az ihlet ózondús fuvallata, folyói zavarosak, mivel nélkülözik Hyppokréné tisztító erejű vízsugarát, s „a kedves asszonyok" férfitársai ott „nem érdemlik meg a csókot".

Lehetséges, hogy túlzásokba bocsátkozom, mikor a költészeten kívüli költészetet a „rabbal s hízelgővel" hozom összefüggésbe? Úgy vélem, nem. A hagyományon kívüli költő – ahogy Eliot mondja – „tudatos, mikor öntudatlannak kellene lennie, s öntudatlan, mikor tudatosnak". A „rabság és a hízelgés" voltaképpen e fáziseltolódással áll kapcsolatban. Az ihletett, vagyis a hagyományban élő költő, még ha akarná sem tudná eljátszani a rab és a hízelgő szerepét: a tudatos és az öntudatlan aránya pontosan be van állítva nála, ahogy az énekesnél a hangzás, s hozzá hasonlóan ő is undorral fordul el a szándékoltan hamis hangtól.

Még egy költő létezik számomra Dantén, a „mértantudóson" kívül, akiben a költészet szelleme majdhogynem tökéletesen testet öltött – Rainer Maria Rilke, a „fizikus". A dantei világot tájképnek elképzelni lehetetlen. Dantéra talán az hasonlítana, ha a környező táj, mint villámcsapás jelenne meg képzeletünkben. Ahhoz, hogy körbepásztázzuk ezt a világot, sőt, akár csak annak egy kis darabját is, melyben a közeli

szemrevételezéskor a sas szemöldöke Constantinus császárrá lényegül át, több pupillával kellene rendelkeznie a szemnek vagy Árguszhoz kellene idomulnia és villámgyors sebességgel be- és átkapcsolnia a különböző fókuszú látószerkezeteket. Dante különféle szemcseppekkel, s kísérője, Beatrice, valamint beszélgetőtársai segítségével csodát tett az emberi látószervvel. Mivel fájt a szeme, néha mindaz, amit látott, vörös árnyalatokban játszott: saját vérét látta tulajdon szemével. S nem hiába táplálta benne a reményt oltalmazója, Lucia, a mennyei optikus: ez a virtus, ez a látás, s ez a bizakodás meghozta a maga gyümölcsét.

Rilke világát, mint egy hegyvidéki tájat kis faluval vagy az ő Muzot-jára emlékeztető magányos kastéllyal, könnyen el lehet képzelni. Bármely országban, ahol hegyek vannak, s bármely korban ő egy és ugyanaz lenne: lényege nem művei megformáltságában, hanem az emberi és az emberit meghaladó mértékben rejlik – ez a mérték viszont csak a hegyekben válik igazán szemléletessé. Nos, talán még egy óceánparti kis településen. Dante örökkön változó mértékétől különbözően – a rilkei mérték állandó (s egyebek között megvan az a számunkra utálatos sajátossága – nem csoda, a honi és a német katonai díszszemlék után –, hogy alakzatokat rakjon ki emberekből és betűkből). Természetes, hogy Rilkénél belső tájról és belső mértékről van szó. Olyan tájról, ahol nem válik el az ég a hegyektől és a magasba meredő falaktól, a víz a kőtől, a fent a lenttől, és nem választható külön az Isten sem az iránta való sóvárgástól, amely valójában e kőzetek, hegygerincek, fák, portálok és emberi mozdulatok kötőanyaga... Erre mondják – ez a panteizmus.

Van egy példázat, nem tudom kié, a művészet azon korszakáról, mikor önnön objektivitásának mámorában élt. Egy haldokló nő ágyánál ott áll a férje, az orvos és a művész. Ki az közülük, aki a legobjektívebben látja a történteket? Természetes, hogy a művész, aki közvetlenül nem érdekelt az egészben, utána az orvos, s végül – a szerető férj. Nos, nekem úgy tűnik, hogy épp az ellenkezője igaz. Az látja a legobjektívebben ezt az eseményt, aki részese, aki megváltozik ennek hatására. Jób kérdéseire sincs olyan ember, aki válaszolni tudna. Rilke a költőt szintén az események elszenvedőjének a szerepébe akarja állítani. Néha úgy látszik, mikor Rilke az öngyilkos, a szobor, az elmeháborodott szerepében szólal meg, hogy mindez nem egyéb puszta kitalációnál, retorikai gyakorlatnál.

Ezek a figurák ugyanis felettébb plasztikusan beszélnek. Rilke azonban gyakran meglepi az olvasót őszinte vallomásosságával is. Mi az oka annak, hogy a szerzőt mindig szeretnénk valamiféle „valóságos" helyzetben látni, sőt, kis híján még azt is szívesen megkérdeznénk: ő volt ott valóban az őrült helyén? Talán, csupán a szó kedvéért, a meghallgattatás végett (ahogy a népi ateisták kísérleteznek a szóval: ha azt mondom, nincs Isten, belémcsap-e a villám?). Vagy éppen fordítva, a realitásért, önmagáért, hogy bebizonyítsuk róla – nem teher, nem értelmetlenség, nem a belső világ salakja csak, hanem tényleg lecsap az a villám. Mellesleg az alkotás „eseménye" elég gazdag ahhoz, hogy kiteljék anyagából akár a Phaedra, akár a Hamlet „reális" története...

Rilke „új művészetének" egyik fő feladata – nyelvet adni a ki nem mondhatónak. Új ez a feladat, mint minden nagybetűs igazság, mint maga a szó nélküli világ, mellyel mintegy összeolvadnak a nagybetűs igazságok, hiszen alig van ember, aki fel tudná fogni őket. Paszternak beszél Szkrjabin kapcsán a nagybetűs igazságok ünnepéről: a nagybetűs igazságok évszázadokon át röpdösnek a levegőben, haszontalanok és nyughatatlanok, amíg végre valaki el nem kapja őket és nem használja fel. Akkor válik láthatóvá igazán, mi a „közhely" és mire van hivatva, s váratlanul micsoda bőséges,

nem e világi gyümölcsöt hoz. Különben Dante volt az, aki megmutatta, mit is jelent az *Isteni színjáték*ot egy közhellyel befejezni: a „Szeretetről", „mely / mozgat napot és minden csillagot". (Babits Mihály ford.) Rilke szintén tanúbizonyságot tett arról, micsoda megfeszített szellemi munkával és aszkézissel teljesíthető be az a „közhely", hogy csak arról érdemes beszélni, ami ki nem mondható. S miután azt követelte mind önmagától, mind a többi művésztől, hogy „legbensőbb érzéseikről", s köztük a szeretetről mondjanak le, megalkotta *Végrendelet*ét: „Az életem, amely a szeretet különös fajtája volt, bevégeztetett. Miként Szent György szeretete sem volt más, mint a sárkány pusztulása, a cselekedet." Nem hiszem, hogy mindez törvénytelen címbitorlás vagy kettős hit lenne. (In: Olga Szedakova: Sztyihi. Moszkva, 1994. p. 336–343.)

SZŐKE KATALIN fordítása

Történelem és/vagy történetiség?

MÁRTON LÁSZLÓ: JACOB WUNSCHWITZ IGAZ TÖRTÉNETE

Könnyen belátható tapasztalat, hogy bármely irodalmi mű már megjelenése pillanatában sem indul „tiszta lappal", befogadását – az olvasói tapasztalat és a lehetséges elemzői attitűd tekintetében egyaránt – eleve meghatározza a recepciótörténeti folyamatok „jelene": az az alakzatrendszer, amely (egyrészt) a kritikus – illetve az irodalomtörténész – számára „adódik" (vagyis az élő kérdések kijelölte értelmezési horizont), valamint amelyet a hatástörténeti tudat időbeliségre vonatkoztatott (bár nem időtlen) logikája lehetővé tesz. Szűkebben, de pontosabban fogalmazva azt állíthatjuk, hogy Márton László új regényének recepcióját legalább két tényező befolyásolja. Nem tekinthetünk el ugyanis attól, hogy Márton – igaz, közel sem váratlanul, s talán több (részint ismét recepciótörténeti) szempontból sem véletlenül – az *Átkelés az üvegen* megjelenése (1992) után részesült a legtöbb elismerésben, ennek köszönhetően vált a kortárs magyar irodalom kétségkívül egyik legjelentősebb alakjává (a műről – nyilván a *Diptychon* mintájára is – viszonylag hamar, 1994-ben önálló tanulmánykötet is megjelent). Minthogy az *Átkelés* vált az eddigi pálya(szakasz) csúcsává, így nem csupán arra lehet (természetesen *nem* kötelező érvénnyel) számítani, hogy az új mű értelmezései sok szempontból az ezt megelőző regény kiváltotta befogadói hozzáállás és recepció viszonyrendszeréhez képest elemzik majd a szöveget, illetve határozzák meg önmagukat, hanem arra is, hogy – véleményem szerint némileg jogosan, ám a hatástörténet dinamikus/dialogikus alakulásmódjait (egyirányúvá) szűkítve – a *Wunschwitz* valamelyest az *Átkelés* „árnyékában" válik olvashatóvá (természetesen feltételezve egy olyan, a szerzői életmű teleologikus elképzelése mentén szerveződő, így tulajdonképpen a romantika organikusságról alkotott szemléletével meghatározóvá lett recepciós alakzat érvénytelenségét, pontosabban érvényességének korlátozottságát, amely annyiban mindig a legutolsó alkotást tekinti a legfontosabbnak, amennyiben az – az író és a nemzeti irodalom nézőpontjából is – a „fejlődés" szükségszerű lépcsőfokát és továbbmozdítóját jelenti). Így a két regény párbeszédének modalitása relevánsan a recepció behatóbb elemzése, valamint nem utolsó sorban a hagyománytörténés további alakulása révén biztosított tágabb perspektívából válhat körvonalazhatóvá. Másfelől – bár e kérdést egy rövid recenzióban nincs mód explikálni – figyelembe kell vennünk azt

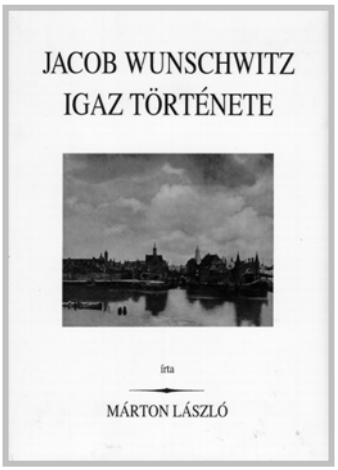

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1997.
236 oldal, 980 Ft

a kontextust is, amelyet a mostanság megjelenő történelmi tárgyú művek jelölnek ki az értelmezés keretéül.

Az elemzők számára már az *Átkelés* kapcsán fontos szerephez jutottak azok a műfaji konvenciók, amelyekbe a regény (többé-kevésbé) beilleszkedett, illetve amelyekre a szöveg valamilyen módon utalt. Valószínűleg nem kevésbé van ez így a *Jacob Wunschwitz igaz története* olvasásakor. És nem csupán, talán

nem elsősorban a cím folklorisztikus-műfaji konnotációira kell gondolni,

hiszen a regény kompozíciója – több vonatkozását tekintve is – más műfaji tradíciókhoz szorosabban kapcsolódik: a történelem, a politika nagy, átfogó vonulatának az egyéni cselekvésekkel, a személyes érdekekkel való összefonódása és viszonya, az egy eseménysor köré épülő történetek változatai, az ismert, kikövetkeztetett és (legalább ennyire) elképzelt összefüggések és magyarázatok sokfélesége (igaz, *általában* a valóság egyedüliségét és fölfedezhetőségét nem ingatta meg) éppúgy része lehet a történelmi (vagy bűnügyi) regény műfajához, a magyar anekdotikus prózahagyományhoz sorolható művek poétikájának, mint a cselekmény több párhuzamos szálra való osztása, illetve az ebből fakadó, az időrend szigorú egyvonalúságát fölbontó (ámbár *hagyományosan* ennek ellenére határozott fókuszpontok mentén szerveződő) kompozíció. Így véleményem szerint az elemzés egyik alapvető kérdése lehet, hogy a különféle műfaji-poétikai konvenciók mozzanatainak kombinációjából összeálló szerkezet mennyiben önálló, mennyiben nyitja föl a világ értelmezésének új horizontját.

Márton recepciója nem kevésszer hangoztatott olyan kifogásokat, miszerint a szövegek szinte olvashatatlanul bonyolultak, az író arányérzékének zavarából fakadóan követhetetlenek. Az új regény mégis inkább izgalmas, lendületes olvasmány, annak ellenére sem unalmas, hogy – mint néhány példa is mutatja – jó párszor próbára teheti az olvasó tűrőképességét. (Az *Alföld*ben közölt szöveg olvasását talán még az is nehezítette, hogy a folyóiratbeli változat nem volt – tipográfiailag – kisebb egységekre osztva. Márton egyébként ezt a szöveget több ponton megváltoztatta; csak néhány jelentősebb példát említve: Alföld 1996/9, 18; 1996/10, 41–45; 1996/11, 39–43; 1996/12, 24, 32; 1997/4, 10–23; 1997/5, 9–11 – azonos sorrendben vö. 20–21; 27–33; 55–67; 87–88; 99; 138–158; 165–166. Szerintem igen szerencsétlen változtatásnak tekinthető, amikor a gubeni polgárok panasziratát „Coloman vagy Carlman" Pohle helyett Cupido Schütz adja át Promnitz bárónak. E meglepő, a narráció egészét tekintve inkább következetlenségnek látszó módosítás poétikailag annak ellenére sem integrálódik a szövegbe, hogy a szilárd, rögzített identitás elbizonytalanítására több példa is hozható: nyíltan a két Kittlitz, illetve Happenrodt kapcsán – 109–113, 93 –, az analógiák, a szereplőket összekötő véletlenek és félreértések szintjén pedig a részleges névazonosságok, illetve Wunschwitz és a helyette kivégzett Blasius Pohle idézhető föl. A két Pohle és a címszereplő között fontos kapcsolatot jelent a túlvilági közvetítő vélt szerepe, vö. 117., 202–208., 230.) Az igen hosszú, többszörös „kitérőkkel" tarkított, nem épp könnyen érthető körmondatok természetesen itt is elmaradhatatlan jellemzői a Márton-féle szövegalakításnak. Az olvasás lineáris aspektusát tekintve olyasfajta tapasztalatról beszélhetünk, hogy az asszociatívan – például egy név kapcsán – fölvetődő történetek lezárásuk felől ugyan nem bizonyulnak mellékesnek, hanem szorosan beilleszkednek az éppen elbeszélt folyamatok egy síkjába, ám a következő mondat perspektívájából – mely az események más síkjához kapcsolódik –

ismét „kitérőknek” tekinthetők; olyan mozzanatoknak, melyek később mégis elhagyhatatlan elemei lesznek a cselekmény konzisztens befogadói megformálásának.

A szöveg, illetve a cselekmény „áttekinthetetlenségének” problémája természetesen szorosan összekapcsolódik a narrátor helyzetének, az elbeszélői szólam sajátosságainak kérdésével. Mert bár a narrátor – összefüggésben a világalkotás imaginatív jellemzőivel (vö. pl. 178.) – kétségkívül domináns szerepet tölt be a műben, szerkeszti és irányítja az elbeszélést (vö. pl. 60., 227.), – egyszerre hangsúlyozva a „pártatlanság” igényét, valamint az erről való lemondást (avagy e pártatlanság *a priori* lehetetlen voltát; 180., 227., 234.) –, nem tekinthető egyértelműen mindentudónak, a szövegalkotás omnipotens „urának”. Ez a kettősség pedig elválaszthatatlan a narráció egészét meghatározó időbeli viszonyoktól. Értve ezalatt azt, hogy az elbeszélő – az elbeszélt eseményektől való történeti távolságát az elmondás aktusának jelenére való rendszeres utalással hangsúlyozva (pl. 5., 8., 50., 139–140., 213.) – egyrészt épp e távolság, illetve az ebből fakadó távlat révén tehet szert a szereplők (és olvasók) számára elérhetetlen rálátásra (pl. 93., 134., 146.), másfelől a történet elbeszélhetőségét – bár nem végzetszerűen (vö. 232.) – meghatározzák és korlátozzák a fennmaradt „források”, az elbeszélő számára elérhető történelmi tudósítások (vagyis az időbeli távolság; pl. 70., 88., 159., 227., 236.). Az elbeszélő kompetenciájának kiterjesztésére, megnövelésére utalhatnak azok a kompozíciós megoldások is, mikor a narrátor két (netán három), időben távoli eseménysort párhuzamosan beszél el, hol az egyik, hol a másik történetet szakítva meg (pl. 79–81.), valamint mikor egy összetartozó eseménysort több, viszonylag távoli részletben mond el (pl. Promnitz báró vadászatának történetét). Azonban a cselekmény elbeszélésben artikulálódó szerkezetének más vonatkozásai ugyan egyfelől fönntartják az olvasás során létrejött többrétű dialógus olyan hangsúlyait, miszerint a szöveg „áttekintésében” – a szereplőkkel és a lehetséges olvasóval szemben – az elbeszélő szerepe kitüntetett, másfelől – minthogy (a narrátor diszkurzusának modalitása alapján) nem tűnik tartható álláspontnak azon feltételezés, hogy az elbeszélő bizonyos dolgokról nem számol be, a kínálkozó megoldások ellenére

tudatosan nehezítve az olvasó feladatát

– mégsem a történeti távlatból fakadó mindentudás, hanem egy sajátos történelemfölfogás felől magyarázhatók. Itt említhetők a Kittlitz-gyilkosság elbeszélésének variációi (hetet különítetten el), ahol követhetetlen, melyik változat pontosan kitől, milyen ismeretek alapján és milyen érdek/cél által „torzítva” származik (ráadásul egy konzisztens narratív séma megalkotását az is nehezíti, hogy néhány lényeges – bár korántsem bizonyos – információt csak jóval a többi változat megismerése után tud meg az olvasó: 178.), továbbá Rosina Katharina történetének rekonstruálhatatlansága, vagy Promnitz báró vadászata is (Coloman Pohle közvetve megismert beszámolója ugyan kevésbé tűnik valószínűnek, mint a korábban olvasható, ám az uszkár lelövésének, Gustav sörért való elküldésének és a kutya föléledésének időbeli viszonyai nem igazán tisztázhatók, s az elbeszélő nyíltan még azt se jelenti ki, hogy az első és a két utóbbi esetben ugyanarról a kutyáról van szó; vö. 81–82., 95., 98.). Közvetetten ide is kapcsolhatók az identitás rögzítetlenségére utaló részletek és motívumok, illetve a regény talán egyik legalapvetőbb tapasztalata: egy történet szilárd határainak kijelölhetetlensége, a kapcsolatok végtelenbe vesző „szövete”. Így a *Wunschwitz* – bár „parciális” témája folytán többre törekszik – kétségtelenül lehetetlenné teszi egy olyan szemléletmód fönntartását, amely

a történelmet zárt, eleve adott „metanarratívának" tekinti és – mint „nagy elbeszélést" – teleologikus egységgel ruházza föl.

Az elbeszélő státuszának, kompetenciájának pontosabb körülhatárolása persze csak a narratív diszkurzus különböző formáinak és szituációinak, az elbeszélői perspektíva variációinak részletes vizsgálatával lenne lehetséges. Ezért csupán két, véleményem szerint igen fontos részletet emelhetek ki: Rosalie szekrényből való kiszabadítását és Leutinger (utópikus) nézeteinek ismertetését (60. és 178., de vö. még 24., 154–155.) Mindkét esetben az elbeszélő kijelenti ugyan, hogy nincs módja/lehetősége beszámolni a történtekről, majd sok mindent mégis elmond az olvasónak. Ez azonban nem csupán azt jelezheti, hogy az elbeszélő korlátlan hatalommal teremti meg a mű „valóságát", hanem – részint ironizálva az elbeszélőt, részint hangsúlyozva a mű fikcionális aspektusát – arra is utalhat, hogy a(z olvasó által megszólaltatott) szöveg/a műben konstruálódó világ(ok) (nyelvileg artikulált) *világszerűségét,* a (modalitását tekintve) eleve adottként tételeződő „tárgyak" rögzítetlen *összefüggés*rendszeré(nek lehetőségé)t tulajdonképpen a narrátor imaginatív tevékenysége teremti meg.

A világalkotás és a képzelet összefonódása

pedig kapcsolatban áll a mitológiai, mesei motívumok és műfajok intertextuális utalásaival (pl. 208., 207.), illetve a regény „látomásos" részeivel, a – sok anticipációt is tartalmazó – víziókkal, álmokkal és jóslatokkal (pl. 48., 49., 129., 152–156., 180., 186., 201–208., 210., 230–234.). Az utóbbiak narratív funkciója – sematikusan szemlélve – a szöveg előrehaladtával változik és növekszik: kezdetben inkább a szereplők látóköréhez kapcsolhatók, míg a regény végén az elbeszélői nézőpontot, diszkurzust is egyre jobban átjárják. Ezen – az olvasás retrospektív horizontjában kétirányúvá, dialogikussá váló – folyamat egyrészt oly módon terjeszti ki a képzelet szerepét, hogy az nem csupán a történelmi távolságból fakad, hanem a szereplők által elbeszélt történetek megformálásában is részt vesz, másfelől lehetetlenné teszi valóság és imagináció, emlékezés és felejtés szembeállítását, e két aspektus összjátékát szükségszerűnek (s nem akcidentálisnak) tételezve (vö. 86., 96.).

A viszonyok és kapcsolatok kialakulásának problémájához köthető a mű intertextuális vonatkozásainak egyik sajátos rétege: (az utolsó lapon említett műben is szereplő) Hans Kohlhase és Kleist alakjának fölidézése (84–85.; szempontunkból lényegtelen, hogy Kleist Leutinger szövegét is használta-e, vagy csak más forrásokra támaszkodott; ugyanakkor itt jegyzem meg, hogy a részletes elemzés számára nem csupán a kisregény, de Márton László kiváló Kleist-esszéje is komoly segítséget jelenthet). Tehát nem egyszerűen arról van szó, hogy Márton – mivel egy történelmi figura önmagában nem, csak szövegek által lesz „idézhető" – egy másik textusra utal, hanem arról is, hogy a *Wunschwitz* egy történet (kikerülhetetlen) alakulás*történetével*, az egymásra következő földolgozások (interpretációk) viszonyrendszerével létesít kapcsolatot. Ez pedig azt az olvasói tapasztalatot erősítheti meg, hogy a regény – eltérve a műfaji tradíciók megjelenített elemeinek jelentős részétől – nem „egyszerűen" egy történetet mond el, hanem egy olyan (jórészt implicit) metafikcionális teret *is* létrehoz, amely a történelem létmódjára, elbeszélésének lehetőségére és sajátszerűségére is rákérdez (így válik belső „öntükörré" – „mise en abyme" – az üvegtábla elkészítését ábrázoló üveglap, vagy – részint az elhatárolódás értelmében – a városnak mint egységes akarattal rendelkező szerves testnek, gondolkodó lénynek elképzelése; 125., 8–12.). A fentebb elmondottak tulajdonképpen mind ennek a kérdésnek a körvonalazását készítették elő.

Az emlékezet (konstruktivitásának) gyakran előkerülő mozzanatával együtt ma már az intertextuális utalásrendszer hangsúlyozása sem tekinthető újdonságnak. E poétikai sajátosságok értelmezése során elkerülhetetlenül vetődött föl tér és idő viszonyának kérdése. Márton műveinek, illetve a „posztmodern" irodalomnak recepciója jórészt az előbbinek juttatott jelentősebb szerepet. Ezért talán nem véletlen (bár ennek okai sokkal összetettebbek), hogy a történelem mint sajátosan temporális fenomén nem csupán újraíródik, hanem egyre érdekesebb kérdéseket is intéz a mind határozottabban körvonalazódó írói gyakorlathoz. (A fölvetődő problémák igen összetettnek látszanak. Hiszen nem csupán a mindenkori érdeklődés kijelölte horizontokat lehet megkülönböztetni azoktól a mobalitásbeli reflexióktól, amelyek az „implicit szerző" olvasóhoz intézett „szerepkínálataiként" értelmezhetők, hanem a történelem és az esztétikai tapasztalat történetisége, valamint a történelem mint fenomén és a történetiség mint lehetőségfeltétel sem azonosítható. Véleményem szerint a *Wunschwitz,* bár semmiképp sem tekinthető az *Átkelés* poétikája történelemre történő puszta applikációjának, minden összetettsége ellenére is kevésbé rétegzetten közelít a história kijelölte problémához, mint ahogy az előző regény esetén tapasztalhattuk.) A történelmi tematika így jelenleg korántsem tűnik lezárható, „kimerített" kérdésiránynak.

Első ránézésre

a regényben viszonylag jól elkülöníthetőnek tűnik

a történelmi-politikai események két szintje: a birodalmi politika és a gubeni események síkja (Promnitz bárót esetleg e kettő közé is helyezhetjük, harmadikként). Az utóbbi az előbbihez mégis kétféleképp viszonyítható: a Gubenen túlmutató érdekek vezérelte politikai cselekvések egyrészt eleve adott, bizonytalansága ellenére is valamelyest átlátható és kihasználható mozgásteret jelölnek ki a város számára (pl. a két uralkodó megállapodása, a katonák megjelenése), másfelől azonban – mint világossá válik Myrus és Crell történetéből, a császár viselkedéséből vagy Reiff szindikus prágai útjából – az említett két szint hasonlóan szerveződik, nagyjából azonos indítékok mozgatják. (A regénynek azok a legunalmasabb részletei, ahol túl nagy súly helyeződik a Gubentól jórészt független, átfogó történelmi kontextus „felületes" leírására.) Az eseményeket és döntéseket elsősorban nem racionális megfontolások, de véletlenek, tévedések, hatalmi érdekek, félreértések és kényes szituációkból/félelmekből fakadó félreértelmezések határozzák meg (vö. 152.; jó példa lehet erre annak gyorsasága, ahogy Guben lakóinak Jacob Wunschwitz iránt táplált érzelmei változnak). Az események ily módon adódó, követhetetlen komplexitása se cselekvői/elszenvedői, se későbbi értelmezői számára, se a maga szinkrón totalitásában, se diakronikus kapcsolatrendszerében, se statikusan, se dinamikus alakulásában szemlélve *nem re*konstruálható. Így a fölidézett műfaji konvenciók egy része, az elbeszélések lehetséges változatainak – az igaz történeteknek, az „elképzelt" valóság(ok)nak – bonyolult játéka és egymásra rétegződése, a mondatoktól a szöveg egészéig bármely kompozícionális szint szerkezete (a fent említetteken túl lásd még pl. a kelmefestéshez kapcsolódó trópusok rendszerét, vagy a Sigismund köré szerveződő motívumokat) egyaránt lehetetlenné teszik egy szilárd (narratív) koherencia megteremtését:

a történetek folytonosan eltérő darabokra (egységekre) töredeznek

és lezárhatatlanul szerteágaznak, a horizontba kerülő események állandóan korábban elbeszélt mozzanatokhoz térnek

vissza (és állítják új, váratlan megvilágításba ezeket), a történelmet – pontosabban az igaz történet(ek)et – végeredményben befejez(het)etlen „textúraként" (vö. 61., 119., 141., 173., 232.), hálózatként tételezve. „Munkánk célja nem több és nem kevesebb, mint a történet maga, ha úgy tetszik, egy ember igaz történetének *elmondhatósága*. Csakhogy egy ember igaz története valójában emberek és dolgok *megszámlálhatatlan sokaságának* igaz története, és ezen semmiféle szerkesztés, válogatás vagy csoportosítás nem tud változtatni; ha pedig az arcok és testek sokaságának *széttartó szálait* egy általunk meghatározott fókuszpont felé irányítjuk, számíthatunk rá, hogy ez a *fókuszpont kívülesik láthatárunkon.*" (139–140.; saját kiemeléseim.) Az, hogy ezen – a *történelem* létmódját érintő – reflexió a szövegben az emberi gondolkodásmódok (és értékítéletek) *történetiségét* (mint a megértés feltételét) állító kontextusba illeszkedik, éppúgy nem lehet véletlen, mint az sem, hogy a horizonton kívül eső fókusz a képzelet tevékenységével kapcsolódik össze (a perspektívák és gyújtópontok folytonos „elhalasztódásához" lásd 11.!): „történetünknek ezen a kevéssé látványos pontján az események és a mozzanatok annyira összesűrűsödnek, ugyanakkor ez a sűrűség oly mértékben az elhatalmasodó *káosz* benyomását kelti, mintha egy őrült hadvezér ágyúval lövette volna szét az időt; és annak, hogy történetünk egy későbbi szakaszában [...] csakugyan ágyúgolyó fogja szétzúzni az időt [vö. 210.! és – egy másik metaforikus síkon – 228.], az lehet az egyik lényeges oka[!], hogy *az idő mint rendezőelv* már a jelenlegi elbeszélői pillanatban is önmaga ellen fordul; az, hogy mégis különálló mozzanatokat igyekszünk bemutatni, holott *összeolvadnak* az események, és hogy összefüggéseket igyekszünk *teremteni* köztük, holott szilánkossá vannak *töredezve*, tekinthető akár az elbeszélői pártatlanság önkényének is." (179–180.; saját kiemeléseim. Az imagináció folyamatának és a narráció szükségszerű – nem a kronológia értelmében vett – temporalitásának kapcsolata ismét fölveti tér és idő viszonyának kérdését. Akár egy olyan poétika és *történelem*-értelmezés körvonalait is sejthetjük itt, ahol az alkotás – egyszerre feltételezett és kreatív – aktusa egyaránt konstituálja a nyelvileg/narratívan artikulált világszerűség azon tér- *és* időbeli fundamentumát/lehetőségét, amelyet a „történelmi tények" vélten objektív – a történelmet temporális feltételeinek dinamikájától, létrejöttének kontinuus folyamatától elszakító – szemlélete destruált. Ugyanakkor ezen a ponton azt sem hallgathatjuk el, hogy az így értett „képzelet" – a szoros kapcsolat ellenére – nem minden esetben azonosítható a „látomásos" részletek kapcsán említett imaginációval: temporális vonatkozásukat tekintve az előbbi – hangsúlyozott időindexek mentén – inkább adott elemeket, eseményeket kapcsol össze és választ szét, míg az utóbbi általában több, történelmi szituáltságától megfosztott idősíkot vetít egymásra.)

Ha a történelmet (sajátosan temporális) viszonyok

széttartó hálózatként határozzuk meg, törvényszerűen vetődik föl a személy ebben való szerepének kérdése. Mégpedig oly módon, hogy az sok szempontból csak utólag válik a rajta túlmutató folyamatok (később már elhagyhatatlan) jelölőjévé: „magunk is hosszasan gondolkodtunk rajta: melyik pillanatban dől el, hogy valaki szereplője lesz egy történetnek, és hogy az, ami történik vagy történt, mitől lesz visszamenőleg is az ő személyéhez köthető? [...] melyik pillanatban találkoznak a régóta működő hatóerők a hirtelen felvillanó személynevekkel? Ha véletlen a történések és a szereplők találkozása, miért borítja sűrű homályba a más irányba mutató lehetőségeket, miután lehetetlenné

tette őket; ha pedig elkerülhetetlen, akkor miért mindig csak utólag bizonyul annak?" (42., vö. 43., 87., 168., 232. Az utolsó kérdés talán azzal is összefügg, hogy párhuzamosan a szereplők belebonyolódásával „a hazugságok szövedékébe" – vö. pl. 117–119. – ez részévé válik igaz történetüknek, a tévedés is – éppúgy, mint a képzelet munkája – „óhatatlanul bele fog ivódni a valóság szövetébe" – 173. Így lehet például a várost lélektől átjárt testnek tekintő elképzelés – 8–12., 181., 210. – a regény egyik fontos [ön]értelmező trópusa.)

A történelem kérdése – bár nem a regény műfajában – már korábban fölvetődött Márton László pályáján: *A nagyratörő*vel (1994). A *Jacob Wunschwitz igaz története* valószínűleg nem csupán átveszi, de tovább is gondolja a szomorújáték válaszait. Azonban – visszautalva írásom elejére – az irodalomtörténeti elemzés feladata lesz nem csupán az életmű szakaszolhatóságának problémáját mérlegelni, hanem azt is megfontolni, miképp és mennyiben módosítja, befolyásolja a *Wunschwitz* az *Átkelés,* a korai művek olvasását. Mindent összevéve annyi mégis bizonyosnak látszik számomra, hogy e regénnyel jelentős könyvet vehet kézbe az olvasó.

Bengi László

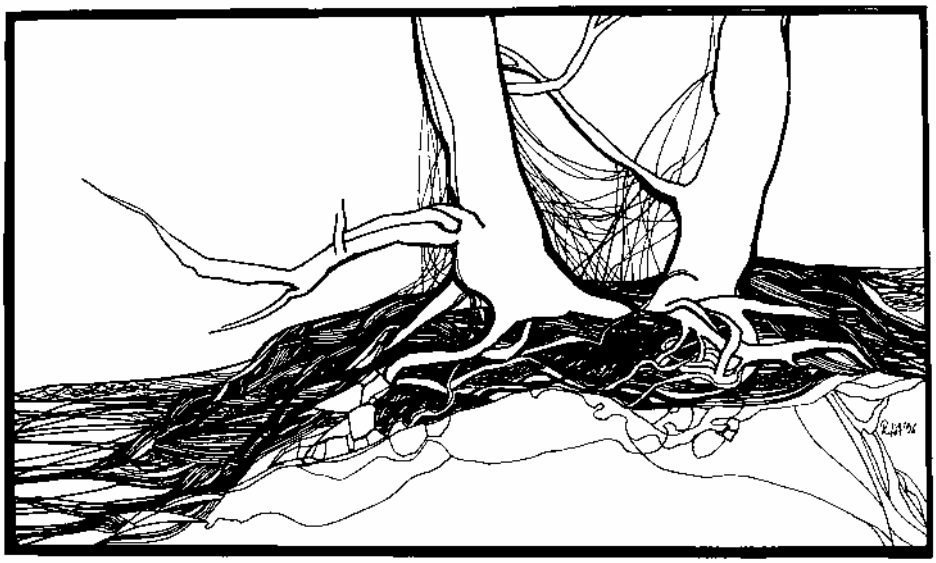

Édesszájú mesék

GION NÁNDOR: EZ A NAP A MIÉNK

Párját ritkító, sőt, újabb irodalmunkban egyedülálló vállalkozás Gion Nándoré: ha negyedszázad esztendeig húzódik-halasztódott is regénytrilógiája befejezése, végül mégiscsak elkészült a záró darabbal. Az 1973-as kiadású *Virágos katona*, az 1975-ös *Rózsaméz* után 1997-ben megjelent az *Ez a nap a miénk*. Tető alá hozását tizenhat esztendővel ezelőttre ígérte, a Forrás közölte beszélgetésben (1981. 11.). Görömbei András kérdésére válaszolta azt, hogy az anyag többé-kevésbé összeállt, és bár a három könyv közül „nyilván ezt a legnehezebb megírni", tovább mégsem akarja halogatni, 1981-ben elkészül vele. Hogy miért nem így lett, bizonyára hosszú soruk volna az okoknak, alkotáslélektaniaknak és művészetpolitikaiaknak egyaránt. Őrködhetett egy belső cenzor is – a lényeg az, hogy a harmadik kötet végére pont került. Az írónak volt türelme kivárni a jugoszláviai-magyarországi Révai Józsefek pusztulását-vesztét, hogy trilógiája ne legyen a vajdasági magyar irodalom *Felelete*, ne maradjon torzóban, mint annak idején Déry Tibor regénytervezete.

Megrajzolta tehát szülőhelye, a svábok, szerbek, magyarok és zsidók lakta középbácskai Szenttamás sok-sok alakos tablóját, középpontba állítva saját családjának „zseniális mesélő"-jét, anyai nagyapját. Az 1898-ban kezdődő s az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó évtizedeit és széthullását, továbbá az első világháborút, majd az azt követő esztendőket is felölelő, de mindvégig Szenttamáson meg a legszűkebb környékén játszódó történet így már nem szakad meg 1941 tavaszával, húsvét vasárnap reggelével, a magyarok bevonulásával, ahol a Rózsaméz, illetve az 1976-ban *Latroknak is játszott* címmel külön könyvben is közzétett két rész lezárult, hanem érintve a második világháború egynémely eseményét, eljut a magyarok kivonulásáig, a szerbek győzelméig, az első választáson az „új rendszer"-re, a szocializmusra szavazók hatalomra kerüléséig.

Az első szembetűnő különbség éppen ebből a vékonyított időmetszetből következik: az első kötet eseménymenete több mint két évtizedig tart, a második sem kevesebb, mint húsz évig, a harmadikra viszont alig esik öt esztendő. Az idő szűkítésére irányítja a figyelmet egyrészt maga a cím, másrészt az ebbe foglalt állítás többszöri megismétlése különböző alakok párbeszédeiben. Az „ez a nap a miénk" határozott kijelentése így önmagában is ítéletet hordoz: minősíti annak a fél évtizednek a körülményeit, emberi, társadalmi, történelmi viszonyait, amelynek azonban a minőségén túl az uralása, birtoklása iránt is kétségeket támaszt. A ké-

Osiris Kiadó
Budapest, 1997.
262 oldal, 780 Ft

tely még nagyobb nyomatékkal jelenik meg a dialógusokban. Ezek a magyar csapatok Szenttamásra történt bevonulásának egyetlen egy napját nem a magyar fennhatóság egynéhány esztendejével állítják párhuzamba, hanem a háborús szólamok felhangosította millenáris időkkel. Az „Ezer éve itt vagyunk, és itt maradunk még ezer évig" ismételgetése a nemzeti–nemzetiségi illúziókkal való leszámolás folyamatának, az itt-ott már iróniába hajló kijózanodásnak, sőt, kiábrándulásnak a jelzésére szolgál. A szerzői, az elbeszélői és az alaki szó ítélete egymást erősíti azáltal, hogy az egyes szám első személyben előadott történet főszereplője is visszavisszatérően hivatkozik az ezer éves múltra és ezer éves jövőre. Legelőbb erős óhajtásként, bizakodásként, mégpedig helyénvaló pátosszal, mert a magyarok megérkezésének napja ezer év távlatát nyitja meg, szerepe, jelentősége hiperbolikusan kitágul, felnagyítódik. „Remélem, hogy tényleg ezer évig fog tartani" ez a nap – nyilvánítja ki közvetlenül, egy párbeszéd során. Az ezt követő dialógust már narrátori-szereplői magyarázat egészíti ki („akkor valóban azt hittem"). A legvégén, a legutolsó hivatkozáskor viszont nem az egyidejűséget imitáló élőbeszédként hangzik el, nem is alaki reflexióként, hanem

az önnön múltját felidéző elbeszélő

töprengéseként, a megváltoztathatatlan események és tények fanyar tudomásulvételeként. „...Az életemből minden bizonnyal kimarad ezer év" – borong magában a háború után, a béke első heteiben. Fölényt és közönyt tettető komor hangulatába némiképp beszűrődik az „egy nap a világ" könnyelműsége, léhasága is, ám itt már nemcsak ama egy nap – a címbéli „miénk" – valósága, valós mivolta állítódik szembe az ezer év reményével és hitével, hanem a személyes sorsa – az „életem" egésze – is. A narrátor túlzása – kesernyésen inkább, semmint keserűen – ezt a véges időt úgy növeli végtelenné, hogy az életéből kimaradó „ezer év"-nél még feledhetőbb és múlóbb pillanatnak mutatja a „magyar világ" 1941 tavaszától 1944 őszéig tartó pár esztendejét.

Elsősorban talán ezzel – az embert „egyedüli példány"-nak, az életét „egyetlen élet"-nek tekintő – felfogással függ össze, hogy az elbeszélt idő történelmi, társadalmi eseményeinek számbavételekor szembetűnően erősnek mutatkozik valamiféle lajstromozási kényszer, a teljességre törekvés óhajtása. A beszélgetések és a beszéltetések így hoznak szóba a moldvai csángók Bácskába történő betelepítésétől vagy az újvidéki *hideg* napok „rendcsinálás"-ától kezdve Horthyék „kalandor politiká"-ján és „rossz oldalra" kerülésén, aztán a „vágóhíd"-ra juttatott II. magyar hadsereg doni vereségén, majd Magyarország megszállásán és a Szovjetunióval kötendő szövetség reménységén át a „zsidók elégetésé"-nek tényéig, a jugoszláv partizánok garázdálkodásáig, kegyetlenkedéséig, a vajdasági magyaroknak a Petőfi zászlóaljba való toborzásig, illetve gyűjtőtáborokba fogásáig, végül még a padlássöprésekig is sok mindent, amit az elbeszélő korjelzésül fontosnak, lényegesnek vél. Szerepük nem több, mint egy képes történelmi album illusztrációié és aláírásaié: a regényalakok valami módon – többnyire szóbeszéd, híresztelés révén – tudomást szereznek róluk. Anélkül veszik azonban tudomásul őket, hogy a magatartásukra, cselekedeteikre a legcsekélyebb hatást gyakorolnák. Hírek, információk maradnak csupán, az idő szemetjei – nincs közük a szereplők emberi lényegéhez. És hogy nincs, ez kevésbé függ össze a mű záró jellegével, vagyis azzal, hogy egy trilógia utolsó része, hogy nevelődési történetként, fejlődésregényként a változó helyzetek, kalandok során változatlan jellemek rögzült szokásait, könnyen kiszámítható reakcióit és reflexióit sorolja elő – ráadásul egyik főalakját a végpontig, halá-

láig juttatva el. A képes könyvszerűség, az illusztratív szerep sokkalta inkább magyarázható két fontos epikai tényezővel: az elbeszélő helyzetével és előadásmódjával.

Divatos szóval: a narrátori pozíciónak mindjárt a rögzítetlensége tűnik fel. Tisztázatlan az a távlat, ahonnan a történteket láttatja, az elmúltakat feleleveníti és megítéli. Vagyis kételyeket támaszthat az emlékezés hitelességét, megbízhatóságát illetően is. Tisztázatlan az elbeszélt és az elbeszélő idő egymáshoz való viszonya, habár különböző helyeken és vonatkozásokban előreutalások jelzik az eltéréseket. Ám sohasem e két időt vonatkoztatja egymásra, a különbségek minden esetben az elbeszélt idő tagolására szolgálnak. A puska „csakhamar tényleg bajt hozott rá", „később tudtuk meg", „később jó fuvarosgazda lett belőle", „ekkor támadt egy ötletem, ami később talán az életemet mentette meg", „tíz évvel később", „addig még sok minden történt", „azt hiszem, hogy ezzel a későbbiekre megmentettem a vejemnek" az életét – kezdődnek, eléggé egyformán az elbeszélői kommentárok. És ugyanígy folytatódnak – „sok évvel később", „évekkel később", „azon a tavaszon még nem tudhattuk", „az emberek később mesélték", „később visszaemlékeztem rá", „az elkövetkező esztendőkben" stb. –, anélkül, hogy e közbeiktatások, megszakítások növelnék a történetmondás izgalmát, feszültségét, emelnék intellektuális szintjét vagy legalább információkkal gazdagítanák. Az elbeszélő egyetlen egy helyen emlékeztet ugyan a korára (negyvennyolc éves, amikor 1944 novemberében vörös csillagos szerb „ficsúrok" érte mennek, és bekísérik a községházára), kideríthetetlen viszont, hány esztendős, amikor visszapergeti a múltját. Hogy az egykori tettek, cselekedetek és döntési helyzetek súlyát, jelentőségét módosította-e az azóta eltelt idő, befolyásolta-e nemcsak a hangoltságukat, de a megnevezésüket is (pl. a vágóhídra küldés, a kalandor politika, a padlássöprés kifejezései nem újabb keletűek-e) – erről sem árulkodik semmi. És azért nem, mert Gion Nándor a narrátor szerepköréhez jóformán csak egyetlen egy epikai feladatot kapcsolt: az elbeszélőét, a mesélést, a történetek előadását – teljesen kihagyta viszont a meditációkat, vívódásokat magukban hordozó reflexiókat, magyarázatokat és elemzéseket, a leírás epikai elemét pedig nem mellőzi ugyan, csak félvállról veszi, elhanyagolja.

Eléggé szegényes és sablonos így az alakjai köré, történetei mögé rajzolt környezet, társadalmi háttér. Még csak díszítésre sem szolgál, nemhogy az atmoszféra megteremtésére.

Az elbeszélő úgy festi le Szenttamás határát, mint ahol tavasszal „megpuhult a föld, a parasztok éppen olyan szorgalmasan szántottak és vetettek, mint az előző tavaszokon", nem csoda hát, hogy nemsokára „egészségesen zöldellt a búza és az árpa, és egészségesen zöldelltek a nádasok is a folyó két partján, a vízben fürge fehér hasú halak úszkáltak, a halászoknak is jó fogásaik voltak", nyárára meg „bőségesen termett a búza, a parasztok serényen arattak", aztán „a kukoricatáblák szépen zöldelltek, a tisztesfű is szépen virágzott a búzatarlókon" – egyszóval a háború végére „valójában alig változott a határ, mégis megváltozott valamennyire és nem éppen jó irányba". Hasonló szokványosságok, lapos általánosságok bukkannak fel a kisvárosi miliőt vagy a családi kört ecsetelve. „Mindenki elégedettnek és jókedvűnek látszott", a gyerekek „az utcán hógolyóztak, az asszonyok sokat nevettek a szobában és a konyhában", a változást pedig az jelzi itt, hogy a magyar világ végére a gyerekek szomorúbbak voltak, mint az ásókkal menetelő honvédek, „az asszonyok halkan imádkoztak, a háborúból kiöregedett férfiak lehorgasztották a fejüket". Érzékletes és szemléletes leírások hí-

ján még kevesebb lélektani hitelük van az olyan fordulatoknak és jellempróbáknak, mint amilyeneknek a felsorolásával a szerző az említett Görömbei-interjúban mintegy összefoglalja, kivonatolja a regényét. Van miről írni – nyilatkozta –, „bevonulásokról és kivonulásokról, de főleg azokról az emberekről, akik mindezt túlélték, vagy nem élték túl. És mindezt elviselték, vagy nem tudták elviselni. És hogy közben minden pillanatban, nemcsak a háborúban, hanem közvetlen a háború után is állandó és sorsdöntő választások elé állította őket a helyzet".

Az elbeszélői kommentárok, elemzések

éppen arra lettek volna hivatottak, hogy feltárják a választút előtt álló, a döntéshelyzetbe kényszerült alakok motivációit, erkölcsi gyötretéseit, lelkiismereti vívódásait, a személyiségnek a saját épsége, sértetlensége, tisztessége és önazonossága érdekében mozgósított szellemi és fizikai erőit. Gion elbeszélő-főszereplője azonban mintha nem ismerné az életnek sem az eszmei magasságait, sem a pokoli mélységeit. Sem az ideák éteri tisztaságát, sem az érzelmek zűrzavarait vagy az indulatok dúltságát. Sem a felemelkedés, sem a lealacsonyodás ellenállhatatlan vonzását. Ismeretlenek számára a habozó, latolgató, a következményeket mérlegelő alakok. Nagyon is ismerősek viszont a gyors döntésűek, az elhatározásaik felülvizsgálatára és megmásítására képtelenek, legyen akár az életük a tét, és válasszák bár a halált is. A biztos vég sem lebegteti eléjük az elmúlás vízióit. Nem a búcsúzás tapasztalatöszszegző szavait keresik, nem számvetést csinálnak, hanem a méltó halál gesztusait gyakorolják. Kommentálatlan marad az élet is, a halál is.

Az, hogy a leíró s elemző-kommentáló szakaszokat szinte számba sem lehet venni, nemhogy tagolnák az elbeszélő (ezen belül is zömmel: „párbeszélő") részeket, ritmust adnának nekik, lendületbe hoznák őket – ez a regény „regényességét" fokozza. Miközben igazolódni látszik az a prózapoétikai felvetés, amely szerint ezeknek – a Genette által a narráció szünetének nevezett – az elemeknek az aránya szorosan összefügg az elbeszélő főhősnek a maga múltbéli énjével kapcsolatban kialakított véleményével: minél inkább egybe forrt vele, annál kevésbé keresi a maga mentségét, minél inkább egy és azonos az élete és a (regénybeli) története, annál kevésbé érzi szükségét a magyarázkodásnak. A sztorik: önigazolások. A helyes és követendő cselekedetek tanúsítói. Az öntudatos magatartásé. Így az az állítás is megkockáztatható – egy vajdasági magyar esztéta kötetcímét parafrazálva –, hogy a regénynek azért sincs öntudata, mert a főhősének nagyon is van. És a szerző annyira közel állónak érzi magához, hogy föl se igen merül benne az elbeszélő pozíciójának tisztázása, vagy hogy igazolnia kellene a megszólalás jogát, netán segédeszközökre lenne szüksége a története elmondásához. Ennek a helyzetnek van egy életrajzi magyarázata és egy poétikai következménye. Az előbbi lelőhelye a már hivatkozott Görömbei-interjú, a *Kimeríthetetlen forrás*. Itt beszél az életét meghatározó anyai nagyapjáról, akinél egy ideig nevelkedett, s akitől tán örökölt is valamit, mert „nagyon szép dolgokat tudott mesélni, és nagyon jól tudott mesélni". A *Virágos katona* és a *Rózsaméz* után, természetesen, a trilógia záró darabjában is ő a főszereplő: Rojtos Gallai István, a citerás, Gion Mátyás apósa. Mezőőr, aki nemcsak a foglalkozását űzi, amikor be-betér egy-egy portára: „később ezekből a házakból kerültek ki azok a gyerekek, akik nagyon hasonlítottak rá". A félrelépéseiről tudott a fél falu, és tudott a felesége is, mégis megvédte, „verekedett érte asszonyokkal és férfiakkal is". Más esetek, tények is bizonyíthatnák a beszélgetés megidézte „öregember" és a regénybeli Rojtos Gallai élettörténetének egye-

zését – az *Ez a nap a miénk* tehát úgy tisztelgés a nagyapa emléke előtt, hogy teljes azonosulás is vele. Az elveivel, a felfogásával, a magatartásával. Az unoka a nagyapa bőrébe bújt, az ő szemével láttat, vele megegyezően ítéli meg az élet dolgait – ennek tanúsítója a választott előadásmód, az egyes szám első személyű, vallomásos beszéd: a poétikai következmény. Volt róla szó, mennyire sematikussá lett emiatt a történelemkép, felszínessé, sekélyessé a környezetrajz. Az egyetlenegy nézőpontból történő láttatás azonban egysíkúvá teheti – az abszolutizálás és az idealizálás révén – a viselkedésmintákat, magatartásképleteket is. A veszéllyel számolt a szerző – mégis vállalta: új könyve a *Virágos katona* elbeszélőmódjára vált vissza, nem folytatja tehát a *Rózsaméz* harmadik személyű, tárgyilagosabb előadását. Így sem az a morál körébe tartozó, erkölcsi természetű kérdés okoz gondot, hogy vajon az elbeszélő példának állíthatja-e magát vagy a legjobb barátját, Török Ádámot. Az esztétikai jellegű dilemma az, hogy más, külső nézőpont híján nem teremtődik distancia, nincs semmiféle távolságtartás az eseményekkel és a „mesék”-kel szemben. Az elbeszélői beállításoktól teljesen idegen marad a humor, az irónia – az egyvégtében elmondott beszéddel pedig könnyen úgy járhatni, mint Rojtos Gallai a Török Ádáméval: kevés levegőt kap, elkábul tőle. Vagy mint ahogy az ő „nyitott szemmel álmodott” ábrándképével jár a szeretője, Imrisné Szkenderovics Paulina: ennek hatására „fényes szemekkel nézett valahová messzire”, már ha nem „párásodott be” egészen a tekintete. Pedig ennek – a gyönyörű zöld mezőről és a tiszta vizű nagy folyók partjáról, a szarvasokról és őzekről szóló – vissza-visszatérő mesének még nagyobb lehetne a szerepe, mint amilyen az „ezer év” és a címbéli „ez a nap” ismétlésének van: nemcsak tagolhatná valamelyest az elbeszélés menetét, hanem jelezhetné az elbeszélő-főszereplő beszédének mind sablonosabbá, közhelyesebbé válását is. Azt, hogy a Paulinát megejtő üres szóvirágai az érzelmeiben és a gondolataiban egyaránt kiüresedő emberre vallanak rá. Erre azok a – felesége szerint – „édesszájú meséi” is, amelyeket a kommunisták gyűlésein mond el az „új eszmék”-ről, testvériségről, egységről és egyenlőségről – merthogy a szerbek mint „jó beszédű ember”-t őt kérik fel szónokolni a „megbízható kommunisták” helyett.

Így teremtődik meg annak a „nagyon okos ember”-nek a mítosza,

aki szerint „ügyes beszéddel az ördöggel is szót lehet érteni”, s aki (az interjú megfogalmazásában) mindig a könnyebbik felét igyekszik megfogni a dolgoknak, túl komolyan semmit sem vesz, magát a halált sem, és megússza szárazon – még a legörvénylőbb folyókat is. Ezért fordul hozzá három falubeli suhanc, és ő ezt a tanácsot adja a Petőfi-zászlóaljba besorozott fiataloknak: „A háborúban álljunk a győztesek oldalára, legyenek azok akárkik. Vonuljatok be a győztesek közé... Ha valaki közületek élve marad és visszajön, itthon teljes erővel fogjon bele a hangos hősködésbe. Féltéglával verje a mellét, és bizonygassa mindenkinek, hogy a magyar ifjúság milyen elszántsággal harcolt a fasizmus ellen. Ezzel talán megmenthetitek egy csomó szenttamási ember életét”.

E megmentési kísérletet meg lehetne ítélni. Meg az elvtelenségre való felhívást, a „túlélni, minden áron” parancsát. Rojtos Gallai mezőőrködéséhez még illenék is ez az erkölcscsőszködés. Csakhogy ez tévedéshez vezethetne, mert hiszen Rojtos Gallai nem erkölcsi törvények szerint él. De a cimborája, gyerekkora óta legjobb barátja, Török Ádám még kevésbé. Szerinte az „ügyes ember” kihasználja a zűrzavart és fejetlenséget a maga gyarapodására, és akár rablás és gyilkosság árán is megszerzi azt, ami neki jár. „Török Ádám olyan volt – szól egy helyütt az elbeszélői

kommentár –, mint a Sátán a Bibliában, aki élvezi mások szenvedését." Mégis ez az ördögfajzat lesz az üldözöttek gyámolítója: védelmébe veszi a zsidókat, előbb a kocsmában, ahol nem akarják őket kiszolgálni, majd a saját portáján, ahol Lusztig Mártont bújtatja el. Amikor pedig üldözötté válik, önként adja fel magát, mert nem hagyhatja, hogy miatta kiirtsák a családját. Hasonlóképpen lovagias és hősies aztán Lusztig viselkedése: amikor csendőrök jönnek a lótolvaj Törökért, azt hazudja nekik, hogy ő kötötte el a lovakat, csak a sötétben ide tévedt velük. Sötétkék ruhában, fehér ingben és lakkcipőben megy a biztos halálba, ám mielőtt megbilincselnék, még kezet fog Török Ádámmal, és elnézést kér tőle a fölfordulásért. Ugyancsak a „jótett helyébe jót várj" mesei igazságszolgáltatása érvényesül Jaksics Száva és Rojtos Gallai közös jelenetében: az ősz bajuszú öregember kiszabadítja a szerbek „félelem-bűzös vagy dühödten vicsorgó gyülekezet"-ből. Mint mondja: „lekvitteltem a tartozásomat", a magyarok érkezése után „te megmentetted az életemet. Most viszont én mentettem meg a tiédet". Mudrinszki Ozren pék ugyanígy viszonozza Rojtos Gallai egykori figyelmességét, és menti meg a veje, Gion Mátyás életét. A gyengébbek felkarolásával, a kiszolgáltatott helyzetben lévők megsegítésével, a jótéteményekviszonzásával lényegében nem erkölcsi parancsokat követnek, hanem illemszabályokat, íratlan viselkedési szokásokat. Mint ahogy Rézi is, amikor elégtételt vesz az urát gyalázó Imrisen: paráználkodhat, latorkodhat a férje, az „édesszájú meséi", kedveskedései elegendőek, hogy megbocsásson neki.

Az illem, a konvenció közömbösíti az erkölcstelenséget

– ahhoz hasonlóan, ahogy Herczeg Ferenc világában is, Barta János tanulmánya szerint. Nem az erkölcsi törvények a sérthetetlenek itt sem, hanem az illemszabályok – talán a feudális képződményű „úri morál" jegyében. A két gyerekkori cimbora magatartása az erkölcs szigorú ítélőszéke elé állítva biztosan megbukna. Felmentést legfeljebb úgy nyerhetne, ahogy Rojtos Gallainé, Rézi védi a felszarvazott, dadogós Imris által „öreg, bagzó kecskebéká"-nak csúfolt férjét. Az asszony szerint is egy „minden hájjal megkent", „álmodozó citerás kurafi"-nak, a „falu legsötétebb gazemberének vagyok a felesége". De: „Szűzmáriám, mégis mennyire örülök ennek". Ilyen pillanatok után a főhős csordultig telhet jóleső érzéssel, okkal lehet elégedett magával: „Megint büszke voltam magamra" – közli egy hasonló alkalommal. Ám itt sem a büszkeséggel akad gond. Hanem azzal, ami a megelégedettségből fakad: az egymás után elbeszélt történeteknek nincs tétjük. Ha úgyis elhárítatik minden akadály, ha úgyis megoldódik minden vészhelyzet, akkor izgalom, feszültség sincs, vagy csak mesterségesen lehet felcsigázni őket. Az elbeszélői helyzet tisztázatlanságának és a választott elbeszélőmódnak együtt végül ezek a következményei.

A főhős-elbeszélő egyedi és egyszeri emberi sorsának önmagán túlmutató értelme és jelentése azt sugallja, hogy a történelem nem az önkény, az erőszak, a fenyegetettség ismétlődő tapasztalata, hanem olyan keret, amelyet hazugsággal, hamissággal és hősködéssel elviselhetővé lehet alakítani. Az *Ez a nap a miénk* ugyanúgy ámít és kábít ezzel, ahogy a széptevő, illetve a szónokló Rojtos Gallai zsongított a nagy folyóról ábrándozva és az egyenlőséget hazudva.

Márkus Béla

Posztkorpusz

TESTES KÖNYV I.

„Ám ilyen testes könyv elolvasása mindenesetre hosszú egyedüllétet igényel."

(Milorad Pavić)

Odorics Ferenc illeti a címben szereplő névvel az irodalomtudomány „modern" utáni testét abban az inkább különféle szövegeket kommentáló *Előszó*ban, melyet a *Testes könyv I.* című szöveggyűjteményhez írt. A kötet a szegedi József Attila Tudományegyetemen működő irodalomelméleti műhely, a deKON-csoport munkálatainak sorozatába tartozik, az ott folyó műhelymunka gyümölcse. Egy lényeges ponton azonban különbözik az eddigi szövegektől. A deKON-KÖNYVek eddig a ~~deKONferenciák~~ megörökítései voltak, vagy a Czóbel Minka Társaság nyári összejöveteleit dokumentálták, újabban – szerencsére – a deKON-csoport tagjai ikerkötetekkel is jelentkeznek, melyekben az általuk reprezentált irodalomelméleti látásmódról tesznek tanúbizonyságot. Köteteik olvasójának azonban bizonyára nem kerülte el a figyelmét, hogy a nyugati posztmodern – közülük is főként amerikai – szerzőkre, elméletírókra való folytonos hivatkozás olyan referenciaanyagra történik, amely hazánkban még nehezen, magyar nyelven pedig csupán részlegesen hozzáférhető. Olyan szerzőkről van szó, akiknek művei mértékadó jelleggel bírnak a deKON-csoport számára. Elmondhatjuk: fontos, hiánypótló mű került a magyar olvasók, ezen belül – remélhetőleg – főként a bölcsészhallgatók polcára. A továbbiakban rövid áttekintést kívánok adni a kötet anyagáról, szerkezeti felépítéséről.

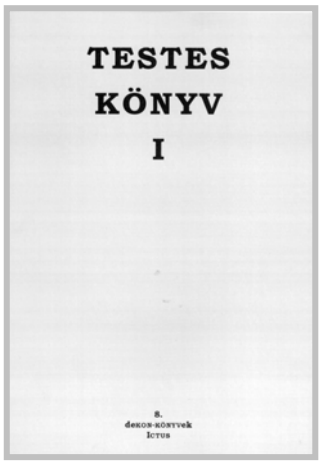

A szöveggyűjtemény tizennégy szerzőtől tizenöt cikket közöl, öt csoportra osztva, hogy így ízelítőt adjon a magyar olvasónak az olyan irodalomelméleti irányvonalakról, mint a radikális hermeneutika, a konstruktivista irodalomtudomány, a posztanalízis, a befogadáselméletek és az ideológiakritika. Bár Odorics utal rá, hogy a szövegek jórészt a nyolcvanas években születtek, a hazai olvasó számára azonban minden bizonnyal újdonságként hatnak; még akkor is, ha figyelembe vesszük a honi szaklapok-folyóiratok ilyen témájú cikkeit-fordításait, vagy azt, hogy például a kötet egyik szerzőjének, Jean Basurillardnak már két fontos műve is megjelent magyar nyelven. John D. Caputo két összefüggő tanulmányával kezdődik a kötet, nem kis meglepetést okozva ezzel az olvasónak. A két szövegből kiderül, hogy Caputo radikális hermeneutikája a heideggeri hermeneutikát radikalizálja, főképp Derrida felől, a két szerző szövegeit „közelítve"

Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport
Szeged, 1997.
458 oldal, 780 Ft

egymáshoz. Bírálja a metafizikát, de nem fejt ki valódi kritikát. Heidegger szövegeinek át/félre?/értelmezése az, ha a nyugati metafizika végét, megtörését tulajdonítjuk nekik, miközben ezek a művek nagyrészt ennek a metafizikai hagyománynak a megújítása érdekében jöttek létre. További zavart kelt, hogy Caputo nem hivatkozik azokra a szerzőkre, szöveghelyekre, melyeket bírál. A témában járatlan így nem tud ezeknek utánanézni. Az sem egészen világos, hogy az *alap*hoz való visszatéréshez, mely valószínűleg *le*szállás, hogyan kapcsolódik az *auf* igekötő. Mikor a hermeneutika gyökereit, azaz az őshermeneutákat sorolja fel (ezek a gondolkodók valójában Heidegger filozófiájának gyökerei) sem hivatkozik gondolkodói munkásságukra, megelégszik nevük említésével. Az, hogy miért éppen Nietzsche és Kierkegaard, Husserl és Meister Eckhart, nem derül ki. Mindezekből úgy tűnik: az Erleichterunggal megvádolt filozófia nem törekszik arra a bizonyos „királyi út"-ra, és talán soha nem is törekedett, bár Caputo ezzel a tevékenységgel ruházza fel, mint jellegzetes tulajdonsággal. A fentiekből úgy tűnik: inkább Caputo keresi a kibúvót és a könnyebbik utat. Elképzelhető, hogy

ez a radikális hermeneutika éppen a heideggeri filozófiát bírálja,

ahogy annak idején Kierkegaard bírálta Hegelt, vagyis bevallva-bevallatlanul egyikőjük sem tudta vagy tudja a tagadandót a tagadandó nélkül tagadni, kritikával illetett filozófiai felépítményeikre szükségük van. Ha Kierkegaard metaforikája teologikusnak nevezhető, akkor Dantoé munkásmozgalminak, hiszen „Derrida nem szétszedi Husserlt, hanem megszabadítja láncaitól". (A baloldaliság – nem csupán a metaforák szintjén – a kötet más szövegeire is jellemző.) Az őshermeneuták kutatása során a szerző megpróbál egy Szókratész–Platón ellentétet felmutatni, elfeledkezve arról, hogy Szókratészt, Xenophónt leszámítva, kizárólag Platóntól ismerjük, így ez a szembeállítás nem szerencsés, hiszen milyen Szókratész szövegre hivatkozhatnánk Platónnal, a Szókratész-szövegek szerzőjével szemben? Caputonak ez az írása tulajdonképpen előszó volt a továbbiakhoz, az általa hideg hermeneutikaként megjelölt gondolati módszer kifejtéséhez. Fő szempontja a dolgok, a lét megnehezítése, a nyelvezet viszont túlontúl könnyed. Aligha nevezhetőek mértéktartónak vagy mértékteremtőnek az olyan kifejezések, mint „A dekonstrukció ki akar minket vágni a hóra", vagy az, hogy Caputo Heideggert egyszerűen Martinnak szólítja, tegeződik. Mindez Caputo szavajárásában: Röhejes. Komolyabb kritikai nyelvhasználattal élve: szánalmas. Innen nézve a filozófia jövője az, hogy laikusok és mesterek vegyesen szólamokat, neveket és idézeteket röptetnek az Internet zegzugos (virtuális) csatornáin ahelyett, hogy „mértékadó" műveket teremtenének. A mindent és mindenkit kritikával illető és szerzők nevét varázsigeként ráolvasó módszer nem hideg, hanem paranoiás hermeneutika. Hagyomány és pletyka, életmű és életrajz keveredik, a dolgozószoba törvényszerűségei, az ott született tételek hálószobatitkokká válnak, konyhanyelven elbeszélve. Caputo nyelve a politikai újságírás valóság-igazságtény- és jogfeltáró nyelvéhez kezd közelíteni, miután hermeneutikus szövegében politikai-filozófiai vizekre evez. Kifogásolja, hogy Heidegger nem a közszereplésben látja a filozófus helyét, feladatát, szerinte a fekete-erdei gondolkodó a „gondolat" hatáskörét, dekonstruációs hatását szükségtelenül szűkre szabta. Végül Caputo Gadamer-kritikájáról elmondható, hogy a szövegből egyrészt a heideggeri hermeneutika félreértelmezőjének tűnik Gadamer, másrészt azonban annak a Caputonak, akinek éppen itt oly fontos a játék, mint elmélet és mint gyakorlat, fur-

csamód nem jut eszébe a gadameri játékelmélet még az utalás szintjén vagy az elhatárolódási pontok kijelölése végett sem.

William W. Spanos tanulmánya figyelemreméltó hermeneutikai elemzés. (Megjegyzem, a fordítás alaposan gondozott szöveg, általában háromnyelvű – köztük magyar – hivatkozási anyagokkal ellátva Hártó Gábor munkáját dicséri. Találhatóak még a szöveggyűjteményben hasonlóan gondozott fordítások például Kálmán C. György, Hárs Endre, Novák György és mások tollából, sajnos, azonban gondozatlan, hiányosan vagy egyáltalán nem jegyzetelt fordítások is akadnak, igaz, nem nagy számban. Az olvasónak szüksége lenne ezekre a hivatkozásokra, sőt, valószínűleg egységesíteni kellett volna a kötet referenciaanyagát és jelölésüket az olvasás megkönnyítése érdekében.) Alapfogalmai a szorongás, a félelem, a rettegés, a gond-olkodás. A halál szorongatásának értelmezése mint a halál előli menekülés értelmeződik. Ahogy Spanos írja, „egy olyan irodalomtörténet megnyitásáról van szó, amely az irodalmat a lét szolgálatába állítja ahelyett, hogy a létet állítaná az irodalom szolgálatába". A hermeneutika szerinte mint ismétlés „a metafizika érdeke (értsd: Gondja), és egyszersmind az az *érdek,* amelyen a metafizika megfeneklik" – idézi Spanos Kierkegaard *Az ismétlés*ét. Figyelemre méltó, hogy a hermeneutika radikalizálói nem Heidegger esztétikai tárgyú műveire hivatkoznak, hanem ontológiai és fenomenológiai megállapításaira.

A következő fejezet a konstruktivizmusé. Ernst von Glasersfeld *Bevezetés*ét olvashatjuk. A konstruktivizmus rámutat arra, „hogy magunknak köszönhetjük a világot, amelyben – úgy hisszük – élünk". A szöveget evolúciókritikaként vagy viselkedéspszichológiai megfigyelések rögzítéseként is lehetne olvasni. A világ az evolúció („kiválasztódás") szempontjából „csak negatív kihatásokban nyilatkozik meg", kihalaszt (kihalni hagy) vagy egyenesen kipusztít fajokat. Glasersfeld a továbbiakban izgalmas szintézisét adja a Xenophanésztől a szkeptikusokon át Kantig ívelő ismeretelméletnek. Vico szavait („Verum ipsum factum." „Az igaz ugyanaz, mint a csinált.") idézve: az ember csak azt ismerheti meg, amit csinált. A szerző utal arra is, hogy Vico szerint Isten azért mindenható és mindentudó, mert mindent ő teremtett. A szerző szerint világunk, melyet megélünk, olyan és csakis olyan, mint amilyen, mert mi tettük olyanná. Radikális konstruktivizmusa vállaltan pszichologizáló. Az időiség egymásutániságát pedig a nyelv kényszeríti használóira. Niklas Luhmann tanulmányát olvasva úgy tűnik, átélt világ és átélt művészet „párharcában" – legalábbis a legújabb értelmezők, e „harc" önjelölt kommentátorai számára – jelenleg a művészet került fölénybe. A műalkotás mint a műalkotásról folytatott kompakt kommunikáció válik szociális valósággá. Ők a művészetet szociális rendszerként vizsgálják.

A szociális rendszerek nem tudatelemekből állnak,

de a műalkotás létrehozásában és befogadásában nem tagadható a tudatelemek szerepe. Luhmann felhívja a figyelmet arra, hogy az írásbeliség könyvnyomtatás előtti szakaszában az érdekes újszerűség elengedhetetlen „esztétikai" befogadásesztétikai követelmény volt. A könyvnyomtatás megjelenésével az „új" terminusát a „korszerű" váltja fel, telíti új jelentéssel. A meglepettség érzése válik esztétikai gyönyörforrássá. Az újdonságnak, meglepőnek viszont nem lehet jövője, nem maradhat mindig *új.* A műalkotás élvezetének mozzanatába belopózik az unalom. Az írásbeliség megfosztja időbeliségétől a kommunikációt, lemond a kommunikáció eltűnéséből fakadó előnyről, a rend folyamatos biztosításáról. Kizökken a rend.

Ha továbbgondoljuk Luhmann „szellemi környezetvédelmi" fejtegetéseit, rendkívül izgalmassá válik a szöveg. Ezek szerint az ember művészi tevékenységével éppolyan nehezen vagy egyáltalán nem lebontható, kitüntethető anyagot (szemét) hoz létre, mely éppen megkövült kommunikáció-létével akadályozza a kommunikációt, mint a lélegzetvételt az ipari szennyeződés vagy a műanyag. Felvetődik a kérdés: A művészet tehát intellektuális szemét?

A stílus fogalmának standardizálódása Luhmann szerint a könyvnyomtatásnak köszönhető. „Ami tökéletes, az közömbös az eredetiséggel szemben." Luhmann a konstruktivizmus alapján következetesen végigvezeti az olvasót a nyugati művészet és szellemiség történetén. Rámutat arra, hogy „A művészet szociális rendszerének elkülönülése a profik és a közönség *különbségének* elkülönüléseként megy végbe." A sportos vagy rusztikus divathullámokról, változásukról és a divatról egyáltalán úgy vélekedik, hogy

az utánzott
az utánzás által az utánzóhoz igazodik.

„A divatnak érdeke az utánzás."

„*Mi* már nem vagyunk egyébre képesek, mint hogy tudományunkat a múmia *rendbehozásának,* vagyis egy *látható* rend helyreállításának szolgálatába állítsuk, holott a bebalzsamozás mitikus tevékenység volt, amely egy *rejtett* dimenzió halhatatlanná tételére volt hivatott." – írja a *Posztanalízis* fejezetbe sorolt Baudrillard a nyugati civilizáció szimulációs, értékrezerválós tevékenységéről elmélkedve. A politikai nyilatkozatok (ezek egyik formájaként fogható fel II. Ramszesz múmiájának ünnepélyes fogadása az Orlyn) reszakralizáló hermeneutikájának taglalásával Baudrillard tulajdonképpen pontosan azokat a magukat hermeneutáknak valló bölcselőket teszi nevetségessé, akik filozófiai eszmefuttatások helyett, mellett, közben politizálnak. Vágy, érték, tőke és törvény kapcsolódik össze a hatalom elvesztett szakralitásának szimulációjáért, ugyanakkor éppen ez az összefonódás deszakralizál. A hatalom és az intézmény a halál szimulálásával akarják haldoklásukat elkerülni. Baudrillardnak ez a gondolata ráolvasható azokra a posztheideggeriánusokra, akik éppen a Heidegger által a görögség óta talán másodszor a nyugati civilizáció figyelmének középpontjába állított halál fogalmát és lényegi megjelenését próbálják a hermeneutika szimulációjával elfedni hogy életük újra a halál tudata előli menekülés legyen a halál felé értelmeződő lét megélése helyett.

Bár Slavoj Žižek tanulmányát a szerkesztők a Baudrillardéval egy fejezetbe sorolták, a köztük lévő különbség mégis jelentős. Általában jellemző az – Odorics szavaival élve – posztkorpusz szerzőire, hogy óvatlanul bánnak némely fogalmakkal (likvidáció, redukció, ürülék stb.). Ez Žižek szövegéről is elmondható. Az óvatlanság miatt definitív értékük kétes, azaz helyzetük önnön értelmezési körükben zavarosnak tűnik. Valószínűleg az volt a cél alkalmazásukkor, hogy „mozgásban" tartsák a szöveget (megjegyzem a „mozgás" szó ilyetén használata mintha jelentésétől fosztaná meg a kifejezést; a „valamiben benne levés" ennek a valaminek legalábbis statikus voltát sugallja – nyelvileg), ezzel együtt azonban a jelentés „elmozoghat" pontosabban „elmozdulhat" olyan irányba, melyet a szerző nem kontrollálhat, s ha ez szépirodalmi szövegben erény lehet is, szakszövegben, elméleti írásban nem biztos, hogy az. A Žižek által idézett Lacan szerint „az igazság a fikció szerveződése alapján strukturálódik." Ez az idézet jellemzően fontos a szöveggyűjtemény jó néhány írójának filozófiai nézeteire (hogy most csak az előbb ismertetett Baudrillard-ra utaljak). Žižek szellemes tanulmánya végezetül viccgyűjteményként is olvasható, főleg politikai tárgyú viccek találhatók benne, melyeken derülhet az el-

méletek között eltévedt, megfáradt olvasó, bár talán az is eszébe juthat ezekről a viccekről, hogy a kevesebb több lett volna.

A *Befogadáselméletek* fejezet nyitódolgozata Wolfgang Isertől származik. Örvendetes a közlés, mivel a magyar elméletészek közül jó néhányan ugyan nyakra-főre hivatkoztak Iserre, ám inkább a művek angol nyelvű változatára, anyanyelvünkön eleddig nem olvashattunk eleget a szerző műveiből. A tanulmányból az is kiderül, hogy a posztkorpusz korának kérdéseire az orosz formalisták nagyrészt választ adtak, mielőtt azok a bizonyos kérdések megformálódtak volna. Az Isert követő Stanley Fish impozáns cikkében végül is *nem* ad választ a kérdésre: *hogyan* sajátítjuk el két egyező nyelvi jelekből építkező, de más-más jelentésű „szöveg" jelentéseit? Csak azt mondja meg, hogy hogyan nem. Persze válaszként elfogadható, hogy a jelentések értése eleve adva van a „helyzet" által, melyben a kommunikáció zajlik, de ekkor felmerül a következő kérdés: *miként* adott? Távolabbi probléma, hogy Fish azt állítja: nem probléma, ha beszédnormák és -mércék végtelen sokaságának adunk autoritást, mert a „ha sok a mérce, akkor egyáltalán nincs is mérce" kijelentés bár igaz, de mivel az „általános" beszédre vonatkozik és ilyen beszéd Fish szerint nincs, így a kijelentés igazságértéke »nem számít«. Ha el is fogadjuk azonban, hogy a szépirodalmi szövegek vagy a sajtcédulák nem számítanak „általános beszédnek", akkor még mindig ott a kérdés: hova sorolunk bizonyos filozófiai szövegeket, illetve beszédeket, sőt Fish szövegét magát vagy a hozzá hasonló elméleti munkákat, melyek beszédről és szövegről próbálnak valami „általánosat" megfogalmazni, hiszen ha egy ilyen szövegben valaki kijelenti: „általánosságokat nem lehet megfogalmazni", akkor ezzel éppen egy saját maga számára legalábbis érvényes általánosságot fogalmazott meg. Megjegyzem, újabb kifejtendő problémát jelent, hogy Fish példája („Van szöveg ezen az órán?") egybemoshatja a beszéd és szöveg között meglévő különbségeket. Norman Holland tanulmánya zárja a *Befogadáselméletek* fejezetet, az egység, identitás, szöveg, én fogalmait vizsgálva pszichológia és irodalom(szociológia) hatásvidékeit járja.

Ideológiakritika a címe a *Testes könyv I.* utolsó fejezetének. Edward Said cikkével kapcsolatban megemlíthető, mivel rá talán fokozottan érvényes – bár a posztkorpusz szinte valamennyi szövegében kitapintható – a komoly jóindulat a megértés és értelmezés tekintetében, mely jóindulat valószínűleg Nietzsche jelentős hatásának tulajdonítható. A kérdés az, hogy a napnyugati civilizációnak-kultúrának szüksége van-e erre a jóindulatra, pontosabban: érzi-e ennek szükségét? Hayden White hasonlóan Nietzsche nyomdokain halad (gondoljunk a német filozófus *Korszerűtlen elmélkedései* közül *A történelem hasznáról és káráról* címűre), amikor a történelemírást, mint irodalmi (metaforikus, műfajokkal leírható) tevékenységet vizsgálja. Történelemfilozófia, pszichoanalízis és irodalomelmélet találkozik szövegében.

Stephen Greenblatt szövege

joggal lehetne ajánlott olvasmány nemcsak az irodalomelméletet, hanem a világirodalmat hallgató bölcsészek számára is. Shakespeare színházán és korán mutatja be a társadalmi energia áramlásának folyamatát. Csak kiegészítésképpen jegyzem meg: érdekes összefüggésre bukkanhatunk, ha az ενεργεια szó jelentése után kutatunk például Arisztotelésznél. Ugyanis megvalósulást jelentett. A Shakespeare-drámák ezek szerint társadalmi-történeti-gazdasági (a mecenatúrával, a cenzúrával és a közönségigénnyel kapcsolatos) együtthatók *megvalósulásá*nak köszönhették *megvalósulás*ukat.

Louis Althusser Marx és Lukács gondolatainak felhasználásával fejti ki elmé-

tét. Természetesen itt is visszaköszön Sartre Marx kritikája (bár kimondatlanul), amit például Descartes kapcsán fejtett ki (mellékesen a sartre-i Marx-recepció Derridára is hatással volt). Althussert olvasva úgy tűnhet, igaza volt Carl Friedrich von Weizsäckernek *A német titanizmus* című könyvében, amikor Marxot is a titanisták közé sorolta, hiszen a csordaemberek társadalmán felülkerekedő übermensch filozófiáját megszüntetve őrzi meg az übermenschen győzedelmeskedő csordaemberek álliberalizmusa. Mindennek ellenére, ha ezt a tudományt összehasonlítjuk *A szimulákrum elsőbbsége* című Baudrillard tanulmány idevágó – azaz a politikai hatalommal foglalkozó – részleteivel, kitűnik az althusseri tőkekompozíció és hatalomfogalom meghaladott volta. Az olvasó helyenként nehezen döntheti el, hogy századfordulós politikai brosúrát olvas (igaz, némi freudizmussal) vagy modernitás utáni irodalomelméleti szöveget.

Nagy értelmezői szabadságot igényel

a szent páli λογος „ideológia"-kénti értelmezése is. Figyelemreméltó viszont az ideológiai beszéd(helyzet)-ként való magyarázata, akárcsak Freud a születés körüli családi tevékenységekre vonatkozó fejtegetéseinek a beemelése a dolgozatba. Viszont arra a – szöveg szempontjából releváns – kérdésre nem kap választ az olvasó, hogy miért éppen ilyen ez a családi tevékenység. Althusser szubjektumokról és Szubjektumról, valamint Szentháromságról szólván, a Bibliát exegetizálván kizárja a keresztény ideológia nem despotikus válaszait, például a kappadókiai atyák munkásságát.

A kötetben Fredric Jameson tanulmánya az utolsó, viszont éppenhogy nem utolsó a fontossági sorrendet tekintve. A posztmodern összművészet kialakulásáról olvashatunk értékes és fontos megállapításokat. Jameson bemutatja a posztmodern kezdeteit – így legfontosabb művészeti ágként az építészetet. Ennek kapcsán beszél a mecenatúra szokásainak megváltozásáról a modernizmushoz képest. Van Gogh *Parasztcipői*nek és Andy Warhol *Diamond Dust Shoe*sának összehasonlításával (melyből természetesen nem hagyja ki Heidegger elemzését *A műalkotás eredete* című műből) megmutatja modernitás és modern utániság lényeges különbségeit. Talán csak a tömegmédia, mint esztétikai forma (norma) értékelhetőségének megkérdőjelezése az, amiben Jameson éppen modernként nyilvánul meg. Dolgozatának itt közölt részletei szabatosan összefoglalják mindazt, amire az olvasó gondolhat, vagy gondolnia kell, ha a „posztmodern" kifejezéssel találja magát szemben. Természetesen Jameson esetében főként az amerikai posztmodernről van szó.

A deKON-KÖNYVek sorozatban megszületett az első olyan kötet, amely közvetlen betekintést nyújt a csoport munkájára ösztönző hatással bíró és gondolatilag mértékadó külföldi szerzők munkáiba. A szerzők tanulmányai közötti elméleti, netán gondolati-értékbeli eltérések is javára válhatnak az összeállításnak, hiszen ezáltal is láthatóvá válik, hogy nem egy homogén (kövült), hanem egy változatos („mozgás"-ban lévő?) korpuszt tartunk a kezünkben.

Kelemen Zoltán

„Az én lengyelségem"

KISS GY. CSABA: LENGYEL NAPLÓ

„Tollforgatóként, csakúgy mint tudósként és közéleti emberként Kiss Gy. Csaba egy eszmének szenteli munkáját, Közép-Európa újjáteremtésének. Ez az eszme azt feltételezi, hogy Európát nem lehet mereven két szembenálló részre, Keletre és Nyugatra felosztani, hogy kontinensünk ennél jóval tagoltabb térség, és legalább három alapvető tömbjét el kell különíteni: Nyugat-Európát, Közép-Európát és Kelet-Európát." Közelmúltunk kiváló lengyel dokumentaristája, Ryszard Kapuscinski e szavakkal kezdi Kiss Gy. Csaba Lengyel naplója elé írt ajánló sorait. A gondolatot Kapuscinski úgy folytatja, hogy a szerző közép-európaiságának talán épp a Visztula tájékán van a forrásvidéke. Kétségkívül.

Az olvasó – aki ismerheti Kiss Gy. Csaba térségünkről szóló esszéit, elméleti alapvetéseit, elemzéseit – ez esetben más műfajú könyvet tart a kezében. Itt valóban a forrásvidék „tájleírását" találjuk. Az absztrakciók előtti állapotot. Mintha a szerző korábbi írásainak tényszerűségét színezné, magyarázná a napló átélt, érzelmileg motivált leírásaiban. Előttünk áll maga a történet: hiszen – bár a napló feljegyzései az 1980-as és az azt követő két évből valók – bepillantást kapunk az első utazásokba is. Az emlékek fénye átszüremkedik a feszültséggel teli napok leírásán. A történet, vagy mondjuk az elbeszélés annyira „meseszerű", hogy főszereplője a sárkány, a történelem.

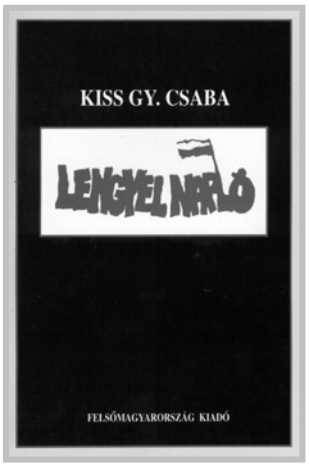

1980 szilveszter estéjén Waclaw Felczak professzor órája éjfélkor megállt. Ezt ő rossz előjelnek tekintette, pedig egészen az év szinte utolsó napjaiig a lengyelek reménykedtek. Megalakulhatott térségünk első független szakszervezete s kényes egyensúlyok megtartásával egy ideig úgy látszott, sikerül a rendszer legroszszabb elemeinek a felbontása. Lengyelország fellélegzett. A második nyilvánosság virágzott, a sztrájkokon az emberek demonstrálhatták erejüket, „másképp-gondolkodásukat", és ennek a „másként-nek" – főleg az egyház segítségével – hangot is tudtak adni. Hogy a „fasiszta kommunizmus" lebontásában ez akkor döntő jelentőségű volt, azt ma már egészen biztosan látjuk és állítjuk. Mégis, mi lehet az oka annak, hogy akkor, a magyar közvélemény, az értelmiség, de legalábbis annak túlnyomó része mindezt egyáltalán nem ismerte föl, sőt kifejezett ellenérzést keltett benne? Érzésem szerint valójában erre a kérdésre keresi a választ maga

Felsőmagyarország Kiadó
Miskolc, 1997.
224 oldal, 480 Ft

a szerző is könyve kiadásával. Talán ez a lengyel napló mostani megjelentetésének legkiélezettebb kérdése. Most a változások első fordulójának – vagy inkább hasonlítsuk a bokszmeccs első menetéhez – végéhez közeledve érdemes visszatekintenünk, milyen történetileg rögzült magatartási formák mozgatták és mozgatják őket és minket?

A lengyel események lendülete mellett

a napló szembesít minket

nem csak a hivatalos politika internacionálisan gyáva és elvtelen reakciójával, de az átlagember és a talán még az annál is „rosszabb" értelmiségi ellenszenvével is. Ez az elutasítás kétszeresen fájt annak, aki a lengyelek részéről éppen az átlagember szintjén olyan sok figyelmességet, szimpátiát tapasztalt lépten-nyomon. Hiszen például a „lengyel, magyar két jó barát..." szólásban a lengyel nyelvben nem a barát, hanem a testvér szó jelenik meg.

Az e fölött érzett szégyen és a tehetetlenség miatti lelkiismeret furdalás íratta a naplót. Így állhat egymással szemben a „felejtés országa", a „minden mindegy Magyarországa" a „remény láthatárát" jelentő Lengyelországgal. Mi is lehet a feszültség oka? Vajon elmúlt-e már elég idő, hogy tárgyilagosan elemezhessük „szégyenünket"?

A közmondásos ezeréves barátság tartalma az, hogy hasonló történeti ritmusra éltünk. Hogyan csúszhatott el a taktus? Mikor történt? A nyolcvanas évek értetlenségét, sőt ellenszenvét nem magyarázhatjuk az ötvenes évek, 1956 eltérő történései nélkül. 1956 után a kollektivizálással az ellenállási lehetőségeiben végsőkig meggyengített Magyarország más túlélési taktikát alkalmazott, mint Lengyelország. Itt a Kádár-féle alku a beletörődésért cserébe viszonylagos jólétet ígért, míg a Visztula partján a paraszti magántulajdon, a pápaválasztással nemzetközi támogatottságot kapott katolicizmus védőbástyái mögül még a növekvő szegénység sem volt túl nagy ár a remélt reformokért. Kiss Gy. Csaba ezt a történeti értelmezést körvonalazza számunkra.

A könyv további érdekessége, hogy, ha foltszerűen elmosódón is, mégis

helyszínrajzot közöl az akkori magyar értelmiség egy csoportjáról.

E metszet a lengyel ügy mentén sorakoztatta föl a szerző ismerőseit, barátait. Így találkozunk Illyéssel, Csoórival, a Varsóban élő Engelmayer Ákossal, aki 1990-től 1994-ig az Antall–Boross-kormány idején hazánk nagykövete lett, Kovács Istvánnal, aki ugyancsak a fenti időszakban kulturális tanácsosként szolgálhatta a barátság ügyét, valamint Bába Ivánnal, Dürr Sándorral, de Csurka Istvánnal és Konrád Györggyel is. A naplóban nem véletlenül kap komoly hangsúlyt éppen e lap, a Tiszatáj 1981-es lengyel száma. Az értelmiségiként adható „elsősegély". A fenti első vonal mellett érezhető örömmel jegyzi fel a szerző a kisebb jelentőségű demonstrációkat, ha a városban valakinek a hajtókáján meglátja a Walesa-féle szakszervezet jelvényét. A szolidaritás apró, de el nem hanyagolható jelei voltak mindezek.

Kiss Gy. Csaba könyvének egyéni-átélt, történeti és politikai rétege után szólnunk kell az irodalomról is. A naplóban fölvonultatott kiváló történészek – mint amilyen a híres Waclaw Felczak – mellett találkozhatunk Gombrowicz, Milosz vagy Baranczak, a lengyel irodalom kiválóságainak említésével, idézeteivel. A könyv ezen rétege újból visszavezet minket az egyéni átélt élmények körébe, hiszen maga a szerző adta az előszónak az „Önarckép Gombrowicz-csal" címet. A Gombrowicz műveire oly jellemző reflexió

hangsúlyozása vezeti Kiss Gy. Csaba tollát is. „... ez a napló az én lengyelségemről szól. Ami valahogy belémfészkelődött, nem született velem, nem valamelyik fölmenőmtől kaptam. [...] élményekkel, barátságokkal cseperedett. A lengyel nyelvvel. Olvasmányokkal, filmekkel, elsajátított szokásokkal. Ennek a lengyelségnek a mélységét, szélességét fölmérni nem volna könnyű. Bennem van."

Nagy Zsombor

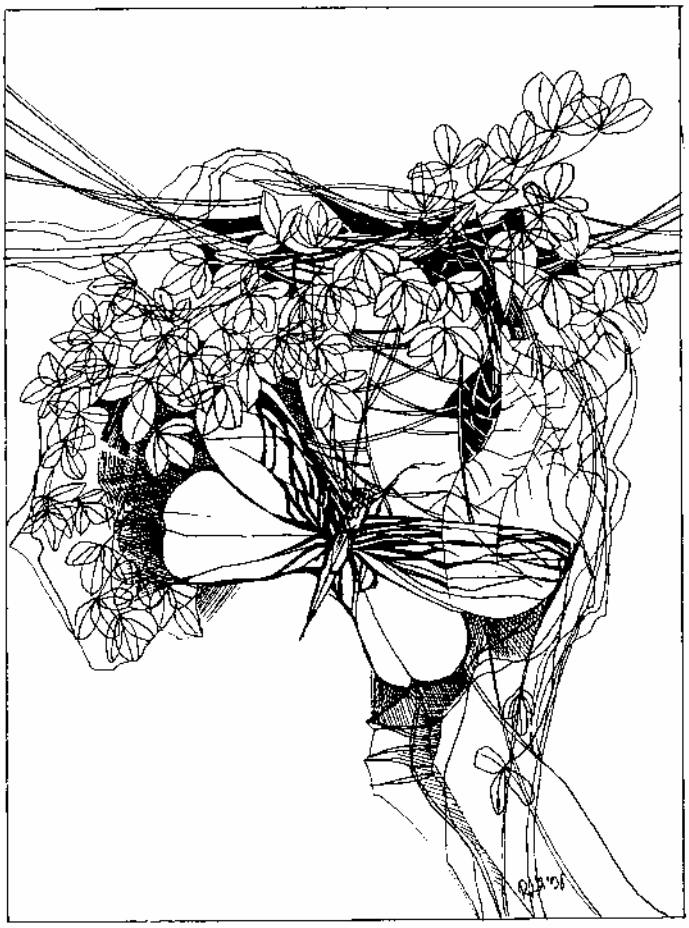

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magáénak érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlhaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a híres sort új sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„Szeged az igazi otthonom”

BESZÉLGETÉS GREGOR JÓZSEF OPERAÉNEKESSEL

Már a hetvenes évek elején azt írták róla, hogy a magyar énekesgárda egyik legnagyobb büszkesége, csodálatosan kiegyenlített hang, mély átélés és nagyszerű karakteralakítás jellemzi minden fellépését. Pedig a Vaszy Viktor vezette szegedi operatársulatból indult Gregor József pályája csak az utóbbi tíz-tizenöt évben érkezett igazán a csúcsra. Állandó vendégénekese lett a Magyar Állami Operaháznak, a nyolcvanas évektől nemzetközi karrierje is egyre sebesebben ívelt fel. A nyugat-európai és a vezető amerikai operaházak után három szerepre is meghívta a világ első zenés színházának tartott New York-i Metropolitan Opera. Tavaly, a másodízben megrendezett örököstag-választás után ő is elhelyezhette lábnyomát a pesti Broadway aszfaltján, s ezzel a magyar előadó-művészet halhatatlanjainak képzeletbeli társulatához szerződött. Gregor József mindeközben – még ha nem is bántak vele mindig művészi rangjához méltón – ízig-vérig szegedi maradt. A városban ma is villamoson jár, az emberek nemcsak énekművészetéért, hanem humoráért, szókimondásáért, természetes közvetlenségéért is szeretik. Egyszer megkérdeztem egy New Yorkban élő magyar ismerősömet, hogy mi jut eszébe legelőször Szegedről. Gondolkodás nélkül felelte: Gregor Jóska meg a Pick szalámi. A szegedi operafejedelemmel otthonában gyümölcsteát kortyolgatva pályájáról és szegedi kötődéseiről beszélgettünk.

– *Mielőtt Szegedre szerződött, milyen kép élt Önben a városról?*

– Azt megelőzően, hogy 1964. január elsején leköltöztem, kétszer jártam Szegeden. 1962-ben és 1963-ban a Magyar Néphadsereg Művészegyüttesének (mai nevén Honvéd Művészegyüttes) tagjaként. Abban az időben nagy amatőr fotós voltam, s a legszebb képeimet épp Szegeden készítettem. Jól emlékszem, mennyire megragadott a Dóm téri árkádsoron egy furcsa, klinkertéglából készült csavart oszlop. A panteonba azonnal beleszerettem, de a dóm eklekticizmusa kifejezetten nem tetszett. A dóm mögötti görögkeleti templom egyedülálló ikonkincsei már az első látogatáskor felkeltették érdeklődésemet, és a második alkalommal újra megnéztem. Mielőtt ide szerződtem, szegedi operaelőadást nem láttam. A színházat sem ismertem belülről, hiszen nem ott léptünk fel. Fotós szemmel néztem a várost, emlékszem, mennyire megdöbbentett, hogy milyen szörnyű állapotban volt a Mátyás téri templom és a kolostor, amit mára gyönyörűen helyreállítottak. Képeslapszerű fotókat csináltam, néhány közülük épp nemrégiben akadt a kezembe. Arra is pontosan emlékszem, hogy a Tisza különösebben nem fogott meg. A Dunához képest kicsinek, a Rákos-patakhoz képest nagynak tűnt. Az újszegedi oldalon akkor még csak a két első négyemeletes lakótömb állt. Az Alföld nem ragadott meg, gyermekkorom óta inkább a Dunántúl tetszett. Sohasem értettem, Petőfi miért találta szépnek, hogy messzire el lehet látni az Alföldön, amikor nincs mit nézni. Ezzel szemben a Dunántúl, a dombjai ritmusával vagy épp ritmustalanságával, a városai domborzathoz idomuló jellegzetes, különleges hangulatú utcáival, izgalmasabbnak tűnt. Pécset, Veszprémet, Kőszeget, Sopront sokkal jobban szerettem.

– *Ezek szerint véletlen, hogy Szeged lett az otthona. Hogyan szerződött le Vaszy Viktor operatársulatához?*

– 1963 júniusában elmentem a Magyar Állami Operaházba próbát énekelni. Az Anyeginből Gremin híres áriáját kérték, ám végig sem hallgattak, a közepénél félbeszakítottak. (Ha Gremint énekelek az Operaházban, máig az a kényszerképzetem, hogy a karmester az ária közepén leint, és azt mondja: köszönjük, majd értesítjük.) Miután nem sikerült a próbaéneklés, két szál is Szegedre vezetett. 1963 decemberében vendégszereplésre jöttünk a Honvéd Művészegyüttessel. A Tisza Szállóban laktunk, egyik barátom, K. Nagy Béla – aki korábban Vaszy Viktor meghívására a Tannhäuser őrgrófját énekelte a szegedi színházban – javasolta, hogy ugyan neki végül nem sikerült bekerülnie az operatársulatba, de azért én próbáljam meg, jelentkezzek Vaszynál meghallgatásra. A másik szegedi szálat rákosligeti barátom, Szalay Miklós – az Operaház jelenlegi karigazgatója – jelentette, aki akkoriban Vaszy karigazgatója volt a színházban. Őt kerestem meg, ő szólt Vaszynak, hogy hallgasson meg. Jól emlékszem, a Tannhäusert próbálták a színházban, akkor láttam életemben először Szalma Ferencet, aki már országosan ismert énekes volt.

– *Mit énekelt azon a sorsdöntő meghallgatáson?*

– Sarastro E-dúr áriáját A varázsfuvolából és Fiesco áriáját a Simon Boccanegrából. Az azóta már meghalt Várady Zoli kísért zongorán. Jól sikerülhetett Vaszy szobájában az előéneklés, mert utána azonnal lementünk a színpadra is. Mialatt énekeltem, Vaszy a földszinttől a harmadik emeletig szinte bejárta az egész nézőteret, és hallgatta, hogy a különböző helyeken hogyan szól a hangom. Végül azt mondta, épp nincs státusza, ezért magánénekesnek nem tud felvenni, csak kóruskötelezettségű szólistának. Körülbelül negyven másodperc alatt végiggondoltam, mit feleljek. Úgy éreztem, nem szabad kihagynom ezt a lehetőséget, hiszen itt szólófeladatokat is kaphatok, viszont ha

a Honvéd Művészegyüttesnél maradok, akkor lehet, hogy soha az életemben nem fogok érvényesülni. Abban ugyanis biztos voltam, hogy az Operaházba még egyszer nem mentem volna vissza próbaéneklésre. Igent mondtam Vaszynak, és jól jártam, mert egyetlenegyszer sem kellett a kórusban énekelnem. 1964. január 1-jétől szerződtem le. Épp A varázsfuvolára készült a színház, amiben rögtön megkaptam a második őrtálló szerepét.

– *Azonnal sikerrel indult szegedi pályafutása?*

– Január 3-án kezdtük a próbát, és 4-én Vaszy már ki is rúgott. Az történt ugyanis, hogy az előző napon kaptuk meg a kottát, én pedig lapról kiválóan leénekeltem a szólamom, mert a Művészegyüttesnél prima vista kellett tudnunk énekelni. A másnapi próbára is kottával érkeztem. Amikor Vaszy meglátta, dühösen rám szólt, azonnal csukjam be. Amikor rám került a sor, nem énekeltem, mert egy szót sem tudtam a szerepemből. Egyszerűen nem tanultam meg. Az Öreg szörnyen mérges lett: „Mit képzel maga!? Kíváncsi vagyok én arra, hogyan tud kottából olvasni? Takarodjon ki innen! Vegye tudomásul, ez egy operaszínpad, ahol maga nem fog a próbákon blattolni!" Teljesen leforrázva mentem haza, egész éjszaka nem aludtam. Azt gondoltam, milyen nagy marha vagyok, hogy idejöttem. Jó helyem volt a Művészegyüttesben, ahol nem ordítoztak velem, mindent emberi hangon meg lehetett beszélni. Egészen odavoltam, de a szerepet megtanultam. A másnap délutáni próbára már be sem vittem a kottát. Vaszy rögtön meglátott, és azzal kezdte, hogy elénekeltette velem a szerepet. Láthatóan elégedett volt, és azt mondta, megúszhattam volna az előző napi inzultust. Soha többé nem volt vele afférom. Atyai jó barátom lett. Nagyon szeretett engem. És én is őt! Az 1963–64-es évad végéig fél év alatt még hét szerepet énekeltem el. Szerencsém volt, hogy Vaszy rögtön az elején kíméletlenül megtanított rá, hogy a legkisebb szerepért is keményen meg kell dolgoznom, és sohasem mehet be az ember készületlenül egy próbára.

– *Nem lehetett könnyű váltás a Művészegyüttes kórusából egy operatársulatba kerülni, és rögtön ennyi szerepet énekelni...*

– Később, amikor már Liszt-díjas voltam, mondtam is egyszer Vaszynak: jól kitolt velem, amikor rögtön az elején annyi szereppel megpakolt. 23 évesen már Roccót énekeltem! Három nap alatt kellett megtanulnom! Vaszy azt felelte: ha valakit, akinek van affinitása az úszáshoz, bedobnak a mély vízbe, és ki tud úszni a partra, akkor már csak a stílusán kell csiszolni ahhoz, hogy világbajnok legyen. Ez valóban így van! Ha az első néhány hónap nagy megmérettetését idegrendszerrel, torokkal, aggyal, füllel és türelemmel kibírja egy énekes, akkor már nagy baja nem lehet. A pályám talán legnehezebb szakasza volt az a csonka szegedi évad, amelybe kezdőként belecsöppentem. Sokszor három-négy nap alatt kellett megtanulnom egy szerepet. Ha Vaszy azt mondta nekünk, fessük be az eget, nem azt kérdeztük, hogyan, hanem azt, hogy milyen színűre. Nála nem lehetett kibúvókat találni. Eszünkbe nem jutott volna egy kérésére azt felelni: nem tudom megcsinálni.

– *Mikor érezte először, hogy ide tartozik, hogy megszerette a város?*

– Ezt még sohasem gondoltam végig, de biztosan voltak fokozatok. Talán, amikor 1965-ben, Bach születésnapján, március 21-én életemben először énekeltem a János passiót. A szólam nem volt igazán nekem való, hiszen egy kezdő énekesnek nem lett volna szabad ilyen iszonyatosan nehéz szólamot énekelnie. De egy hónapon keresztül naponta feljártam Vaszyhoz, ott ült nála Delley Jóska is – aki most a Szegedi Konzer-

vatórium professzora –, és hangról hangra megtanították nekem a szólamot. Hályogkovács módjára énekeltem el, nem is tudtam, milyen rettenetesen nehéz. Emlékszem, az előadás után mindenki szorongatta a kezem, s nem is értettem, hogy miért. Egy héttel később Budapesten is előadtuk a darabot, és olyan kritikákat kaptam, hogy azóta sem írtak rólam szebbeket. Úgy éreztem, szinte tőlem függetlenül született meg úgy az a szólam. Mindenben Vaszy instrukcióit követtem, aki szinte beidomított engem. Az Öreg imádta a János passiót, el akarta dirigálni, és ezért egy hónapos nagyon kemény munkával alkalmassá tett az eléneklésére.

Ezután nagy csönd volt, sok szerepet elénekeltem, többek közt a Szerelmi bájital Dulcamaráját is, ami nagyon rosszul sikerült, hiszen huszonhat évesen nem lehet ezt a szerepet jól megcsinálni. Vaszy behívatott, s azt mondta: nagyon rosszul énekelte, de majd rengeteget fogja ezt a szerepet vidéken játszani, s majd csak azután léphet fel vele újból Szegeden. Nagymágocstól Makón és Kiskunfélegyházán át Kiskunmajsáig sok helyre jártunk.

– *Mire voltak jók ezek a tájelőadások?*

– Nagyon szerettem tájolni, nagy kár, hogy megszűntek az ilyen előadások! Legalább nyolcvanat játszottunk egy évadban. Igazi művészi értékük nem volt, mert olyan körülmények között nem is lehetett. Viszont a színház a hatvanas években minden egyes tájelőadásért plusz 22 ezer forintot kapott, ami akkoriban nagyon nagy pénz volt. A fiatal énekesek, színészek számára pedig kiváló iskolává váltak, hiszen ezeken tét nélkül el lehetett énekelni és játszani főszerepeket is. Ha már a Szeged környéki falvakban, kisvárosokban jól ment egy szerep valakinek, akkor elénekelhette Székesfehérvárott is. Ha az az előadás is sikerült, akkor kitűzték a szegedi nagyszínházba is. Ezek a fokozatok nagyon hasznosak voltak. Szörnyű helyeken is felléptünk, rossz színpadokon játszottunk, lavórból mosakodtunk, de volt értelme.

– *Nemrégiben Carelli Gáborral beszélgettem, aki negyedszázadon át a New York-i Metropolitan Opera tenoristája volt, s még ő is elismeréssel emlékezett Vaszy Viktorra, akinek a dirigálásával 1947-ben a Traviatában lépett fel Szegeden. Vaszyt mindenki kiváló muzsikusnak tartotta, mi lehetett az oka, hogy mégsem futott be nagyobb karriert?*

– Vaszyt politikai nézeteit illetően nagyon sokan félreismerték. Neki ugyanis nem voltak hangoztatott politikai nézetei. Rásütötték, hogy németbarát és jobboldali. Egyszer elmesélte nekem, hogy ez honnan datálódott. Amikor 1940-ben, a második bécsi döntés után visszacsatolták Észak-Erdélyt, kapott a budapesti zeneakadémiára is és Kolozsvárra is egy állásajánlatot. Kodályt kérdezte meg, hogy melyiket válassza. Végül Kodály tanácsára Kolozsvárra ment operatársulatot szervezni, és egy év alatt virágzó operakultúrát teremtett. A német megszállás alatt a kolozsvári német városparancsnok – aki korábban civilben az ulmi színház tenoristája volt, csak miután behívták katonának, kapott századosi rangot – bement Vaszyhoz, és megkérte, hogy ott lehessen az előadásokon. Így aztán szinte minden este ott ült egyenruhában a színház igazgatói páholyában. Vaszyra azonnal rásütötték, hogy németbarát fasiszta. Ez a címke sajnos sokáig rajta maradt, s ez is hozzájárult, hogy kivételes képességei ellenére sem tudott igazi karriert csinálni Magyarországon. A másik okot is ki kell végre mondani nyilvánosan, ha meg is haragszanak rám néhányan: Vaszyt azért nem hívták fel Budapestre, azért nem engedték be az Operaházba, mert azonnal kiderült volna, hogy az operadirigálás terén még Ferencsik Jánost is felülmúlja. Ezt senki sem merte eddig kimondani. Volt egy másik karmester is, akit nem engedtek labdába rúgni Budapesten:

Rubányi Vili bácsi. Ez a két ember aztán dacból olyan operakultúrát csinált Szegeden illetve Debrecenben, ami sokszor magasabb színvonalú volt, mint a budapesti. Pedig a Magyar Állami Operaháznak akkoriban zseniális énekesei voltak! Ferencsik Jánost koncertdirigensként nagyon szerettem és tiszteltem, de operakarmesterként, színházszervezőként Vaszy sokkal nagyobb formátumú volt. Nála erősebb kisugárzású muzsikus személyiséggel azóta sem találkoztam.

– *Miért épp az operajátszás terén volt ilyen sikeres?*

– Egyszerűen mert imádta az énekhangot és az énekeseket. Kivételesen tudta kezelni a művészeit, pontosan tudta, hogy kiből, milyen módszerrel lehet kihozni a maximumot. Akadt például olyan kolléganőm, akinek nagyon magas volt az ingerküszöbe, ezért Vaszy úgy csinált belőle zseniális sztárénekest, hogy állandóan üvöltözött vele.

– *Amikor aláírta a szegedi szerződését, hogyan tervezte a pályáját?*

– Mint akkoriban minden fiatal énekesnek, nekem is az volt a célom, hogy egyszer majd a Magyar Állami Operaház tagja legyek. Úgy gondoltam, Szeged csak hosszabbrövidebb állomás lesz az életemben, itt megtanulom a szakmát, és úgyis felkerülök majd Pestre. 1969-ben hívtak meg először két szerepre. Ramfiszt és Fiescót énekeltem egy-egy estén. Gondolom, ki akartak próbálni. Lukács Miklóssal, az Operaház akkori igazgatójával nem voltunk egymásnak rokonszenvesek. Emlékszem, a Muzsika méltató kritikát közölt arról a Simon Boccanegra-előadásról, amelyben Komor Vilmos dirigálásával Fiescót énekeltem Simándy József, Mátyás Mária, Palócz László partnereként. Akkoriban – elsőként a szegedi énekesek közül – ötéves szerződést kötött velem Vaszy, amelyben az is benne volt, hogy minden évben kétezer forint fizetésemelést kapok. Rettentően utáltak érte a kollégáim! Liszt oratóriumát, a Szent Erzsébet-legendát énekeltük Vaszy vezényletével a Zeneakadémián, amikor a koncert után odajött hozzám Lukács Miklós. Azt mondta, hogy nagy marhaságot csináltam, amikor ötéves szerződést kötöttem a szegediekkel, mert szeretne felhozni az Operaházba, de így nem tud. Erre azt feleltem neki: azt a szerződést közös megegyezéssel két nappal korábban felbontottam Vaszyval. Lukács erre a fejéhez kapott: milyen kár, hogy épp nincs státusza. Mondtam neki, ne izgassa magát, tegnap leszerződtem Wiesbadenba. Akkoriban nyitották meg a határokat, és néhány énekesnek lehetővé tették, hogy külföldön vállaljon munkát. Amikor Vaszy meghalt, írtam egy rövid búcsút a Muzsika számára. A sors különös fintora, hogy az Öreg utolsó interjúja ugyanabban a számban jelent meg, s abban a következőt mondta: „Éveken keresztül szeretettel meg tudtam akadályozni, hogy Gregor Jóska elmenjen Budapestre, így ma is itt van." A halála után egy hónappal, a Muzsikából tudtam meg, ő intézte úgy, hogy ne kerüljek fel az Operaházba. Egyszer együtt vacsoráztunk egy nyírbátori koncertünk után, s akkor mondta: „Neked nem szabad felmenned Pestre, mert te alkalmatlan vagy a sorbaállásra. Majd meglátod, te nem fiatal korodban fogsz karriert csinálni, már idősebb leszel, amikor szép pályád lesz. Akkor pedig magadra fogsz maradni, nem lesznek igazi művészbarátaid." Mindenben igaza lett! Egy kezemen meg tudom számolni, hány olyan barátom maradt, akinek a társaságában nem érzek minimális irigységet sem azért, amit elértem.

– *Amikor először megnyitották a határokat, és kint is sikere volt, sohasem gondolt arra, hogy végleg külföldön maradjon?*

– Egy évet töltöttem kint Wiesbadenben, nagyon jól mentek ott a dolgaim, de iszonyatos honvágyam volt. Dolgozott az ottani zenekarban egy '56-os magyar disszi-

dens, akivel előadások után gyakran elmentünk sörözni. Az egyik német nyelvű Aida-előadás után, amelyben a király szerepét énekeltem, hazafelé menet beültünk egy sörözőbe, ahol elkezdte szidni Magyarországot, mondván, ott még a sör is meleg. Hiába mondtam neki, hogy hagyja abba, mert én a hibáival együtt is szeretem ezt az országot, erős honvágyam is van, ő csak folytatta tovább a szidalmait. Erre felálltam, és akkora fülest kevertem le neki, hogy elterült a padlón. Ennek az lett a következménye, hogy hazazavartak. Sokan rá akartak bírni, hogy disszidáljak, én azonban semmiféle bezártságot nem tudok elviselni. Azt sem tudtam volna, hogy Magyarországra legyek bezárva, de azt se, hogy ide ne jöhessek többé.

– *Wiesbadenből hazatérve hogyan fogadták?*

– Tárt karokkal! Lendvay Feri volt akkoriban a színigazgató Szegeden, amikor visszajöttem, másnap már próbálhattam.

– *Családjáról, gyermekkoráról sohasem szokott beszélni...*

– Azt hiszem, sok minden nem publikus belőle. Ha elmondanám, biztosan nem értenék, miért beszélek róla. Édesapám egyetlen karcolás nélkül végigcsinálta a II. világháborút, majd hazaérkezése után egy szerencsétlen autóbalesetben meghalt. Édesanyám özvegyen maradt, és hattól tizennégy éves koromig a nagynénje nevelt. Amikor anyám újra férjhez ment, visszakerültem hozzá. A nevelőapám jogász volt, és belőlem is jogászt akart faragni. A hegedülést kivéve mindenféle zenéhez közeli tevékenységtől tiltottak, ahhoz viszont tehetségtelen voltam, igaz, annyi haszna volt, hogy megtanultam kottát olvasni. Édesapám műkedvelő énekes volt, az mondják róla, szép hangja volt.

– *Ahogy haladt előre a pályán, és egyre többfelé aratott sikert, mintha egyre nagyobb hangsúlyt kapott volna a városhoz kötődése...*

– Nem tudom pontosan, hány éve történt, egyszercsak azt vettem észre, hogy egyfajta jelkép vagyok Szegeden. A szegediek – akik nemzedékek óta itt élő családokat is sokszor „együttmöntnek" neveznek – engem, aki Rákosligeten születtem, elfogadtak szegedinek. Nagyon sokan azt hiszik, hogy itt is születtem. Nagyon szégyellem, hogy nem így van, néha már úgy érzem, kötelességem lett volna itt születni... A hetvenes–nyolcvanas években rengeteg lemezem jelent meg, sokat énekeltem vendégként az Operaházban. Mindenki tudta, hogy Ferencsik János tizenvalahány éven keresztül csak engem kért az oratóriumok basszus szólamaira. Mégsem maradtam Budapesten. Azt hiszem, ezt a ragaszkodásomat is értékelték a szegediek. Amikor nem sikerült 1963-ban a próbaéneklés, majd 1969-ben sem kerültem be az Operaház társulatába, elhatároztam, hogy bebizonyítom ország-világ előtt: nem kell ahhoz a budapesti Magyar Állami Operaház tagjának lenni, hogy szép nemzetközi karriert fusson be az ember. A sors különös iróniája, hogy miközben mindezt sikerült elérnem – ugyan nem művészi okok miatt –, bizonyos mértékig el kellett szakadnom a várostól. Ma Gárdonyban vagyok bejelentett állandó lakos. Nem Szegeddel vagy a polgáraival volt bajom, csupán néhány városvezetővel és kollégával, akiken ma is keresztülnézek, ha találkozunk.

– *Ahogyan Vaszy Viktor is megjósolta, már nem kezdőként, hanem az ötvenen is túl jutott el nemzetközi karrierje csúcsára, amikor néhány évvel ezelőtt több szerepre is meghívást kapott a világ legfontosabb operaházának számító New York-i Metropolitan Operába...*

– 1992-ben egy Szerelmi bájital előadássorozatot énekeltem Portlandben. Hazafelé jövet megálltunk New Yorkban. A feleségem és az ügynököm szövetkeztek a hátam mögött, és megszerveztek egy próbaéneklést a Metropolitanbe. Tudták, hogy magamtól nem jelentkeztem volna próbaéneklésre sehová. Vaszy volt az utolsó, akinek előénekeltem. Azóta végigcsináltam idehaza egy szép pályát, felléptem Németországban, Olaszországban, Belgiumban és több amerikai nagyvárosban. Beletörődtem, hogy a Metropolitanben sohasem fogok fellépni. Amikor New Yorkban kész tények elé állítottak, rettentően dühös voltam, de az unszolásra végül mégis elmentem próbát énekelni. Szerencsére tréningben voltam, a Rágalomáriát, majd Don Pasquale áriáját kérték, végül Dulcamara belépőjéből is kellett egy kis részletet előadnom. Mindhárom jól sikerült, de az esélytelenek nyugalmával vártam az értesítést. Néhány hét múlva – amikor épp Belgiumban a Manon Lescaut-ban játszottam – üzenetet kaptam, hogy 1994 októberében Sosztakovics Katyerina Izmajlova című operájában a részeges öreg papot kell énekelnem, ami a darab egyik legizgalmasabb szerepe. Nagyon boldog voltam. Amikor néhány hónappal később Houstonban léptem fel, újra megkerestek a Metből, hogy ugorjak át New Yorkba, mert James Levine szeretne velem beszélni a továbbiakról. A találkozó a Met által kért időpontban nem jöhetett létre, mert nem tudtam elmenni, hiszen előadásaim voltak. Azt üzentem, ne haragudjanak, az aznapi előadás számomra fontosabb, mint az, hogy a jövőről tárgyaljak. Azért hívtak, mert Bartolónak akartak felkérni a Figaro házasságára, de előbb találkoznom kellett volna a rendezővel is. Már lemondtak rólam, amikor a Marcellinát éneklő 60 éves, csodálatos libanoni mezzoszoprán, Rosalind Elias meghallotta, hogy engem szerettek volna, csak nem tudják, jó lennék-e. Rosalinddal többször dolgoztam már együtt, így azonnal rájuk ripakodott: „Mit vacakoltok, a legjobb Bartolo most, akit ismerek." James Levine már hívta is az ügynökömet, és leszerződtetett a szerepre. Ezzel még nem ért véget a történet, két hét múlva újabb telefont kaptam, hogy három Szerelmi bájital előadásban játsszam el Dulcamarát. Így aztán az 1994–95-ös évadban négy hónap alatt három szerepben 18 előadást énekeltem a Metben.

– *Mit jelentettek ezek a külföldi sikerek?*

– Csak aki igazán megszenvedett már az elismerésért, az tudja, hogy a sikerek rövid állomások egy életpályán. A Metropolitan után is ugyanolyan intenzitással próbálok, hiszen a mércét sehol sem tehetem alacsonyabbra. Lassan 12 éve járok az Egyesült Államokba énekelni, azt tapasztalom, hogy ott nem fordulhat elő olyan lötyögés, mint ami az itthoni próbákat gyakran jellemzi. Elképzelhetetlen, hogy Plácido Domingo markírozzon. Láttam őt a Metben egy zongorás próbán. Úgy énekelt, mintha négyezer ember hallgatná. Az egyik főpróbáján délután kettőkor elrontotta az áriája kadenciáját, ezért négy órán át gyakorolta. Domingo ettől az, aki. Egész nap fröccsöző, biliárdozó énekesből nem lett még világsztár. Ehhez a pályához hihetetlen kitartás és önfegyelem szükségeltetik.

– *Médiasztárként az elmúlt években gyakran faggatták a politikáról is, korábban szívesen ki is fejtette a nézeteit. Volt olyan pillanat, amikor megbánta, hogy véleményt nyilvánított?*

– Többször is volt! Engem senki sem üldözött a Kádár-rendszerben, sőt az utolsó kitüntetésemet is akkoriban kaptam. 1983-ban lettem Kiváló Művész, amire nagyon büszke voltam, mert 43 évesen én voltam a legfiatalabb előadóművész, aki megkapta. Be kell vallanom, engem az előző rendszerben nem az zavart a legjobban, hogy itt vol-

tak az oroszok. Szegeden ebből annyit lehetett érezni, hogy a Takaréktár utcai kocsmába jártak az orosz katonatisztek. Randalírozó orosz katonákkal nem lehetett Szeged utcáin találkozni. Mégis, a rendszerváltás idején, mint a legtöbb emberben, bennem is volt egy nagy fellélegzés: végre szabadok vagyunk. Legjobban az MDF programja tetszett, és nagy lelkesedéssel szavaztam rájuk. Emlékszem, amikor a televízióban kihirdették az eredményt, örömmámorban úsztunk, úgy éreztük, jó helyre tettük a szavazócédulán a keresztet. Azután lassan nagyon rossz irányba kezdett menni minden, és amikor a ciklus vége felé megtisztították a liberális érzelmű újságíróktól, szerkesztőktől a rádiót és a televíziót, akkor már semmit sem értettem. Antall József halála után teljesen eltávolodtam az MDF-es körtől. Amikor megszüntették az Egyenleget, én ugyan nem írtam alá semmit, de magamat letiltottam. Nem szerepeltem a rádióban és a televízióban. Úgy éreztem, visszatértünk a régi rendszerek gyakorlatához, ahol ha valaki nem volt jó elvtárs, akkor a szakmai hitelét is megkérdőjelezték. Az 1994-es választások előtt jó lehetőség kínálkozott a váltásra. Ott voltam az SZDSZ 5 éves születésnapi buliján, ahol Pető Ivánnal beszélgetve azt mondtam neki: ha kormányra kerültök, az Isten mentsen meg benneteket attól, hogy megint ellenzékbe kelljen mennem. Sajnos annyi rossz, kultúraellenes döntést hozott ez a kormányzat is, hogy eldöntöttem, soha többé egyetlen politikai pártot sem vagyok hajlandó támogatni. Ha alakul egy Mozart-, Verdi-, Rossini- vagy Donizetti-párt, akkor mindegyikbe be fogok lépni, de más közéleti funkciót nem vállalok. Elmegyek szavazni, de többé nem politizálok. Ezentúl azt sem mondom meg, hogy melyik pártra szavazok. Igyekszem a magánélet örömeinek élni. Boldog vagyok, mert Bence unokám tüneményes srác. Amióta elkezdett beszélni, be nem áll a szája. Bernadett lányom színésznő lett, jól indult a pályája, nagy sikere volt a Nemzeti Színházban például a Bella című Szomory-darabban.

– Ma talán a legnépszerűbb operaénekes Magyarországon, tavaly örökös taggá választották, s elhelyezhette lábnyomát a pesti Broadway aszfaltján...

– Nagyon büszke vagyok erre az elismerésre, különösen azért, mert a közönség dönt róla, és olyan művészek – például Lukács Margit, Sinkovits Imre és Bessenyei Ferenc – társaságában kaptam meg, akiket én is halhatatlanként tisztelek.

– Azt viszont meglepve láttam, hogy az eddigi örökös tagok közül Gregor József az egyetlen, akinek nincs még Kossuth-díja...

– Bár soha egyetlen ülésére sem mentem el, éveken át tagja voltam a Kossuth-díj Bizottságnak, amelynek köztudottan csak olyan művész lehetett tagja, akit korábban már kitüntettek a díjjal. Rólam mindenki azt hitte, már régen megkaptam. Amióta nyugdíjba mentem a Szegedi Nemzeti Színháztól, mindenütt vendégként lépek fel. Így nem is volt olyan intézmény, amelyik felterjeszthetett volna. Így marad az örökös tagság, az viszont kétszeresen is, hiszen a szegedi színház már évekkel ezelőtt örökös tagjának választott.

– Ha nyilatkozik valamiről, annak Szegeden különösen nagy súlya van, hiszen a város legnépszerűbb emberének véleményére sokat adnak...

– Ezt nem mindig tapasztalom. Csupán egy vagyok a város polgárai közül, aki abban a szerencsés helyzetben van, hogy időről-időre megkeresi a sajtó, a rádió és a televízió, és megkérdezi a véleményét. Nemrégiben elhatároztam, ezentúl igyekszem csak olyan dolgokról elmondani a nézeteimet, ami csak egy bizonyos körre tartozik.

– Jó kapcsolata van más művészeti ágak vezető egyéniségeivel is. December elején például a Budapest Galériában Kass János kiállításának megnyitóján énekelt...

– Számomra mindig fontosak voltak ezek a barátkozások. Amikor Szegedre kerültem, még divatban voltak az esti kocsmai beszélgetések. A Hágiban, a Kis-Hungáriában, a Búzában fantasztikus élet folyt. Halász Előd professzornak a Búza volt a kedvenc helye, oda vitte a német és angol vendégeit is. A zenésztársadalom törzshelye a Bárka volt, félúton a színház és a zenekari próbaterem között. Átjártak oda a Radnóti gimnázium tanárai is. Éjszakába nyúló nagyszerű beszélgetésekre emlékszem. A konzervatóriumi tanárok standhelye a Hági söröző volt. Kardos Palival, a zenetörténész Nagy Pistával mindig találkozhatott ott az ember. Az esti beszélgetések alkalmával rengeteg információt be lehetett gyűjteni. Mindenki mindenkivel jóban volt. Mocsár Gabival vagy Vinkler Laci bácsival óriási élmény volt egy-egy éjszakát átbeszélni. Ha összetalálkoztunk az utcán, sokszor órákig tartó diskurzusokat folytattunk. Mostanában csak azért nem járok olyan gyakran tárlatokra, mert rengeteg a munkám. Olykor meghívnak a barátaim egy-egy kiállítás megnyitójára, de ott is inkább énekelni szeretek, mert nem tudok a képzőművészetről beszélni. Viszont időnként műsort vezetek a Bartók Rádió vasárnapi Muzsikáló Reggel című adásában. Az első három adás nagyon jól sikerült. Szívesen is csináltam, de arra a két órára rengeteget kellett készülnöm. Nem beszélhet az ember hülyeségeket az ország füle hallatára.

– Az operaénekesek közt meglehetősen sok a szakbarbár, Gregor Józsefet azért is szereti a média, mert mindenhez hozzá tud szólni, mindenről van véleménye...

– Habitus kérdése! Engem a zenén kívül még csomó minden érdekel. Például a számítógépek is. Megőrülnék, ha csak opera és színház létezne! Mostanában jutottam el oda, hogy a napi politikára már nem figyelek a korábbihoz hasonló intenzitással. Politikus barátaimmal sem beszélgetünk róla. Napilapok helyett is szívesebben olvasok folyóiratokat, verseket vagy épp Jókait és Móriczot. A politikával már nem tudok azonosulni, mert megpróbálok normálisan, a formális logika szabályai szerint gondolkodni. A politikában pedig ez a gondolkodásmód életveszélyes, aki így politizál, az úgy jár, mint Gandhi. Az ország sorsa persze nagyon is foglalkoztat, szomorúan figyelem, hogyan morzsolódik fel Magyarországon az a középréteg, ami a polgári társadalmak meghatározó erejét jelenti. Nagy kár, hogy amikor végre valóban szabadok és függetlenek lettünk, ahelyett, hogy az ország kátyúba ragadt szekerét közös erővel kitoltuk volna, azonnal egymásnak estünk.

– Most, hogy külföldi szereplései mellett egyre többet énekel a Magyar Állami Operaházban, és időnként Szegeden is fellép, hogyan látja a Szegedi Nemzeti Színházat? Jó úton halad?

– Nem lenne etikus erről nyilatkoznom. Ha meghívnak énekelni, és ráérek, akkor mindig jövök. Egy színház ötéves koncepcióját egy ködös novemberi délutánon egyetlen ember meg tudja csinálni, de egy színházat keddről szerdára működtetni már sokkal nehezebb. Csodálkozom, hogy egyre kevesebb az operaelőadás Szegeden. Sajnos gyenge előadásra is akad szép számmal példa. Amikor annak idején kineveztek szegedi operaigazgatónak, énekescentrikus, tradicionális operajátszást csináltam. Nem akartam kicsavart rendezői színházat. Úgy gondolom, aki bejön az operába, az elsősorban vokális élményre vágyik. Hiszen mi újdonságot tud adni egy operarajongónak a Tosca, ha csak azt nem, hogy Tosca, Cavaradossi vagy Scarpia szerepét estéről estére más jó énekes szólaltatja meg. Másik rendezésben sem a darab eleje, sem a befejezése nem fog megváltozni. Operaigazgató koromban többen szidtak, mert két hónap alatt nyolcszor nézték meg a Toscát. Valamelyik szerepben ugyanis mindig új énekest lehetett látni.

Megfordult itt B. Nagy János, Sólyom Nagy Sándor, Misura Zsuzsa, Szilfai Márta, és sorolhatnám tovább a neveket. Nem volt két egyforma előadás, ettől aztán mindig teli volt a színház. Egyes kritikusok persze azután konzervatívnak minősítették ezt az operajátszást...

– *Legutóbb Kovalik Balázs konzervatívnak épp nem nevezhető rendezésében, A varázsfuvolában láthatta a szegedi közönség...*

– Úgy jöttem haza már az első színpadi próbáról, hogy végre megtudtam, miért rossz A varázsfuvola.

– *Miért?*

– Mert egy eljátszhatatlan, rossz darab. Mióta a pályán vagyok, ezt gondolom róla. Végre találkoztam egy kiváló rendezővel, akinek ugyanez a véleménye! Sarastro szerepe egy hazugság. Sarastro rossz ember, a humánum nevében hazudja végig a darabot. Nem azért tartja fogva Paminát, mert magasztos elvei vannak, hanem egyszerűen azért, mert szerelmes belé. El kell olvasni a német eredetit, abból ez világosan kiderül! Egyébként is rossz a darab, teli van dramaturgiai buktatókkal. Több mint harminc éve énekelem Sarastro szerepét, Kovalik Balázs szegedi rendezése volt az első, amiben szívesen játszom. Ez a darab annak köszönheti apoteózisát, hogy a két világháború közötti nagy karmesternemzedék – Bruno Walter, Wilhelm Furtwängler, Otto Klemperer és Karl Böhm – piedesztálra emelte, s azt mondta: lássatok csodát, itt A varázsfuvola. Szerintem mind a négyen azért csináltak belőle csodát, mert gyönyörű zene, de a darabot egyikük sem értette.

– *A következő hónapokban milyen feladatokra készül?*

– Tulajdonképpen 2001-ig nagyjából tudom, hogy mit csinálok. Szinetár Miklós, az Operaház igazgatója több évre előre betáblázott, azaz minden évadra elővett nekem egy darabot. A következőre kettőt is, mert a Boris Godunov Varlamját és Rossini Hamupipőkéjében Don Magnifico szerepét is énekelem. Az azt követő évadban a Pomádé király új ruhája, majd utána a Szöktetés a szerájból következik. Idén márciusban Houstonba utazunk a feleségemmel, ott életemben először Richard Strauss Arabellájában Waldner szerepét énekelem, és vele párhuzamosan ugyanott a Figaro házassága Bartolóját alakítom. Nyáron rengeteg koncertem lesz idehaza, és a szegedi szabadtérin a tervek szerint Marci bácsit játszom a Háry János előadásain. Októberben utazunk vissza az Egyesült Államokba, ahol a portlandi operában ismét Don Pasqualét énekelem.

– *Mostanában hogy érzi magát Szegeden?*

– Annak ellenére, hogy néhány éve a város egyes vezetői rendesen elbántak velem, itt van az igazi otthonom. Ha azt mondom, hazamegyek, az mindig Szegedet jelenti.

Holló Zsolt

Szerkesztői asztal

Kedves Olvasónk!

Személyi jövedelemadójának egy százalékát ebben az évben is fölajánlhatja a megadott kritériumokat teljesítő alapítványoknak, szervezeteknek. Szívesen vennénk, ha ezzel az összeggel a lapunk megjelenéséről gondoskodó Tiszatáj Alapítványt támogatná.

Adószámunk: 1 9082349 1 06.

A nyilatkozat az szja-bevalláshoz lezárt borítékban mellékelendő. A borítékon tüntesse föl nevét, lakcímét és személyi számát.

A szerkesztőség

*

1997. december 13-án és 14-én rendezték meg Szegeden a Juhász Gyula Művelődési Központban a *II. Városi Baka István versmondó versenyt*. Bevezetőt Olasz Sándor, a Tiszatáj főszerkesztője mondott. Szekszárdi mise címmel Orbán György adott elő pódiumjátékot Baka István műveiből.

*

Néhány szerzőnkről. HANDI PÉTER 1937-ben született Budapesten. Húsz éves korában hagyta el az országot és érkezett Ausztráliába. Azóta Melbourneben él. A hatvanas–hetvenes években többé-kevésbé rendszeresen dolgozott a külföldi magyar sajtóban. SIMAI MIHÁLY költő évtizedeken át a Kincskereső szerkesztője volt. Az elmúlt évben Fényörvények címmel jelent meg verseskötete. TARJÁN TAMÁS az ELTE docense, több kitűnő irodalomtörténeti kötet szerzője. BENGI LÁSZLÓ és NAGY ZSOMBOR egyetemi hallgatók.

Márciusi számunk tartalmából:

ÁGH ISTVÁN, DOBAI PÉTER, FODOR ANDRÁS,
LÁSZLÓFFY ALADÁR, ORAVECZ IMRE versei

JUHÁSZ ERZSÉBET prózája, LUKÁCSY SÁNDOR esszéje

Összeállítás az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulóján:

PÉTER LÁSZLÓ: Írók, költők Szegeden a szabadságharc forgatagában

OSZTROVSZKY JÓZSEF naplója a szabadságharc szegedi napjairól

FRIED ISTVÁN és KOVÁCS ISTVÁN tanulmánya

Diákmelléklet: HÁSZ-FEHÉR KATALIN
Petőfi *Az apostol* c. művét elemzi.

Ára: 100 Ft